

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Право соціального забезпечення України

Навчальний посібник
(з урахуванням новел пенсійної реформи)

Видання третє, змінене і доповнене

За редакцією доктора юридичних наук,
професора П.Д. Пилипенка

Київ
Видавництво "Істина"
2012

ББК 67.304.2
П68

П68 **Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник / За заг. ред. П.Д. Пилипенка. — Вид. 3-є, змін. і доп. — К. : Істина, 2012. — 232 с.**

ISBN 978-966-8909-04-7

Посібник підготовлено з метою надання допомоги студентам вищих навчальних закладів юридичного профілю у підготовці до іспиту з права соціального забезпечення України. Конспектований характер викладення посібника допоможе систематизувати та пригадати набуті в процесі навчання знання, побудувати схему відповіді на іспиті.

Посібник може бути корисним також аспірантам, викладачам, практичним працівникам та всім іншим особам, які бажають отримати знання з права соціального забезпечення.

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ:

Пилипенко П.Д., доктор юридичних наук, професор — розділи 1, 2, 3, розділ 4 (пункти 12—17);

Бурак В.Я., кандидат юридичних наук, доцент — розділи 8, 10, 12, 14;

Синчук С.М., кандидат юридичних наук, доцент — розділ 4 (пункти 18, 19), розділи 6, 9, 13;

Стрепко В.Л. — розділ 11;

Кульчицька О.І. — розділи 5, 7.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Іншин М.І. — доктор юридичних наук, доцент;

Болотіна Н.Б. — кандидат юридичних наук, доцент.

ББК 67.304.2

ISBN 978-966-8909-04-7

© Колектив авторів,
2012 р.

© Видавництво «Істина»,
2012 р.

Розділ 1

ПОНЯТТЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЙОГО СИСТЕМА

1. Соціальне забезпечення та його місце у системі соціального захисту

Основний Закон нашої держави у ст. 1 проголошує Україну суверенною, незалежною, демократичною, *соціальною* та правовою державою. При цьому наголошується, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. А права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Отже, здійснюючи притаманну їй *соціальну функцію*, держава тим самим забезпечує *соціальний захист* своїх громадян у сфері суспільних відносин.

Соціальний захист у широкому значенні цього терміна становить окрему ланку суспільних відносин, що існують у державно організованому суспільстві, з приводу забезпечення достатніх можливостей особи для її всебічного розвитку та її нормальної життєдіяльності. Суб'єктами соціального захисту є усі громадяни, а не лише ті, які в силу об'єктивних обставин втратили роботу (безробітні), пенсіонери, хворі, інваліди тощо. Проголошуючи, наприклад, право громадян на безпечне і здорове довкілля (ст. 50 Конституції України), держава тим самим гарантує соціальний захист кожному громадянину, а не тільки тим, що постраждали внаслідок техногенних катастроф. Або ж, створюючи можливості здобуття освіти своїм громадянам, держава піклується про кожного з них, забезпечуючи гарантії соціального захисту права на освіту (ст. 53 Конституції).

Соціального захисту потребують особи, які працюють, займаються підприємницькою діяльністю, проходять службу в Збройних Силах, правоохоронних органах тощо. У разі порушення законних прав і свобод людини держава гарантує соціальний захист ними своїх прав шляхом звернення до суду, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, навіть до відповідних міжнародних судових установ чи до інших органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 Конституції).

Отже, поняття "соціальний захист" є досить містким та широким за змістом, на відміну від іншого поняття, що властиве для системи суспільних відносин, які існують у сфері такого захисту, — поняття "соціальне забезпечення". Досить часто і на практиці, і в літературі ці поняття ототожнюються, що є не зовсім вірним. Насправді це — 2 різних за змістом поняття, які опосередковують дещо відмінні між собою суспільні явища, котрі співвідносяться як частина і ціле.

Існують декілька варіантів наукового визначення поняття *соціального забезпечення*. Зокрема, воно розглядається як: *форма розподілу, що гарантує громадянам нормальний рівень життєвого та культурного стандарту понад винагороду за працю з настанням старості, втрати працездатності чи годувальника*¹; *система матеріального забезпечення і обслуговування громадян за віком, через хворобу, інвалідність, безробіття, на випадок втрати годувальника, виховання дітей та в інших випадках, передбачених законодавством*²; *спосіб розподілу частки валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ з метою вирівнювання їх особистих доходів у випадку настання соціальних ризиків за рахунок засобів цільових фінансових джерел в обсязі та на умовах, встановлених державою, для підтримання їх повноцінного соціального статусу*³.

Дещо інше визначення поняття соціального забезпечення знаходимо у роботах Н.Б. Болотіної. Вона, зокрема, визначає його як "організаційно-правову діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та(або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців"⁴.

Тут наголошується не на функції держави щодо розподілу матеріальних благ з-поміж осіб, які цього потребують у силу об'єктивних обставин, а йдеться про те, що соціальне забезпечення є організаційно-правовою діяльністю держави. Такий підхід можна вважати більш правильним, оскільки держава

¹ Див.: *Иванова Р.И.* Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. — М., 1986. — С. 22.

² Див.: *Батыгин К.С.* Право социального обеспечения. Общая часть: Учебное пособие. — М., 1998. — С. 7.

³ Див.: *Захаров М.Л., Тучкова Э.Г.* Право социального обеспечения России: Учебник. — М.: Изд-во "БЕК", 2001. — С. 15.

⁴ *Болотіна Н.* Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // *Право України.* — 2000. — № 4. — С. 38.

справді є обов'язковим учасником відповідних суспільних відносин та гарантом соціальних прав громадян.

Однак якщо розглядати *соціальне забезпечення* як суспільне явище, а тим більше — як правову категорію, необхідно виходити з того, що ми маємо справу з певним видом суспільних відносин. І ці відносини передбачають наявність взаємних прав і обов'язків суб'єктів з приводу матеріального забезпечення осіб, які в силу об'єктивних обставин втратили роботу, здоров'я, працездатність, а головне — засоби до існування та не можуть себе матеріально забезпечити.

Якщо *соціальний захист* у суспільстві досягається завдяки здійсненню державою своєї соціальної функції, і зрештою ми отримуємо певну сферу суспільних відносин, то *соціальне забезпечення* — всього лише елемент, складова частина соціального захисту і окремий вид суспільних соціально-захисних відносин, які називаються соціально-забезпечувальними відносинами і є об'єктом правового регулювання.

Частина 1 ст. 46 Конституції, проголошуючи право громадян нашої держави на соціальний захист, передбачає, що воно включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Як бачимо, законодавець до *соціального захисту* відносить *соціальне забезпечення* і при цьому робить наголос на окремих його видах, що традиційно розглядаються у науковій та навчальній літературі саме як різновиди *соціального забезпечення*. Однак для повного і об'єктивного визначення соціального забезпечення важливе значення має і ч. 2 цитованої ст. 46 Основного Закону. Тут, зокрема, наголошується, що "це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними". А отже, *соціальне забезпечення* — це не тільки заходи держави як основного соціального гаранта, спрямовані на матеріальну допомогу непрацездатним, хворим, інвалідам, безробітним тощо, а й створення спеціальної мережі соціального страхування з метою мобілізації коштів (страхових внесків) роботодавців, найманих осіб для забезпечення гарантій соціального захисту громадян. Тобто якщо визначати відносини соціального забезпечення, то норма ст. 46 Конституції цілком адекватно ві-

дображає суть цих суспільних відносин з відповідними суб'єктами, об'єктами та характером змісту. Відповідно, поза сферою *соціального забезпечення* залишаються інші види *соціального захисту*: медична допомога і медичне страхування, соціальне житло, екологічна безпека, обов'язкова освіта, соціальне партнерство тощо.

Таким чином, *соціальне забезпечення* можна визначити як систему суспільних відносин, що існують для створення достатніх умов життя і діяльності осіб, які з незалежних від них обставин втратили засоби до існування, завдяки мережі соціального страхування, бюджету та іншого фінансування.

2. Поняття соціально-забезпечувальних відносин

З огляду на необхідність створення належних гарантій дотримання прав громадян у сфері соціального захисту населення, соціальне забезпечення як самостійний вид суспільних відносин об'єктивно потребує своєї законодавчої регламентації, тобто цілком закономірно воно стає об'єктом правового регулювання. У правовій літературі такі відносини отримали назву "*соціально-забезпечувальних відносин*".

Теоретичні засади формування системи соціально-забезпечувальних відносин вперше дослідив В.С. Андреев. У 1966 р. він, з огляду на тоді ще радянську систему соціального забезпечення, обґрунтував особливості цих відносин: 1) аліментарний характер; 2) специфічний суб'єктний склад (громадяни та державні органи); 3) фінансове джерело — суспільні фонди; 4) підстава виникнення — особа не працює через непрацездатність або звільнена державою від цього обов'язку¹.

Згодом у галузевій правовій літературі з'явилося декілька концепцій обґрунтування сфери соціально-забезпечувальних відносин, кожна з яких доводила необхідність формування на їх основі окремої галузі права. Найбільш відомими вважаються такі з них: *непрацездатності, соціальної аліментарності, індивідуальної форми розподілу та соціального ризику*.

¹ Див.: Андреев В.С. Конституционные основы советского права социального обеспечения / Вопросы теории и практики социального обеспечения. — М.: НИИ труда, 1978. — С. 7—8.

Автори концепції непрацездатності — В.С. Андреев, Я.М. Фогель — виходили з того, що відносини соціального забезпечення — це відносини щодо надання допомоги за рахунок суспільних фондів лише непрацездатним громадянам. Непрацездатність розглядалась ними як неспроможність людини самостійно здійснювати суспільно-корисну діяльність за станом здоров'я, за віком та з інших причин.

Ця концепція була однією з перших, а тому цілком законо-мірно, що в сучасних умовах вона не зовсім повно відображає систему соціально-забезпечувальних відносин. Адже за рахунок соціальних фондів здійснюється фінансування соціальних виплат також і працездатним громадянам. Зокрема, ця теорія залишає поза сферою соціально-забезпечувальних відносин ті з них, що стосуються забезпечення сімей з дітьми державними допомогами; надання населенню субсидій, матеріальної адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги по безробіттю тощо.

Концепція соціальної аліментарності (О.Д. Зайкін, Р.І. Іванова) базується на тому, що соціально-забезпечувальні відносини мають аліментарний характер, тобто матеріальне забезпечення та послуги за рахунок державних позабюджетних фондів соціального призначення, державного чи місцевих бюджетів здійснюється безоплатно та не у зв'язку з трудовою діяльністю чи сплатою страхових внесків, безеквівалентно, з урахуванням трудового (страхового) стажу, чи частково еквівалентно, як правило, на недоговірній основі.

Незважаючи на те, що соціальна аліментарність все ще є такою, що переважає, вона тим не менше не може бути визначальною ознакою соціально-забезпечувальних відносин, а тому її не можна покласти в основу виокремлення останніх з-поміж інших суспільних відносин соціального захисту. Спираючись на концепцію соціальної аліментарності, неможливо обґрунтувати, наприклад, природу відносин щодо надання пенсій і допомог у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

За концепцією індивідуальної форми розподілу (В.Ш. Шайхатдінов) відносинами соціального забезпечення вважаються відносини щодо безпосереднього матеріального (грошового) забезпечення конкретного громадянина (наприклад, надання пенсії). Але таке обґрунтування відносин соціального забезпечення теж небезспірне. Індивідуальна форма розподілу не може бути визначальною при з'ясуванні соціально-забезпечувальних відносин,

оскільки одним із видів соціального забезпечення вважається також соціальне обслуговування. А воно зазвичай передбачає колективні форми споживання соціальних фондів (до них належить: соціальне обслуговування громадян у будинках-інтернатах, будинках престарілих тощо), а отже, зрозуміло, що форма споживання (індивідуальна чи колективна) не може бути визначальною при виділенні соціально-забезпечувальних правовідносин.

І, нарешті, остання концепція визначення соціально-забезпечувальних відносин базується на доволі поширеній тепер теорії **соціального ризику**. Більшість вчених у сучасній галузевій літературі (Н.Б. Болотіна, О.Є. Мачульська, В.Д. Роїк) дотримуються думки, що саме соціальні ризики — події, в результаті яких особа втрачає засоби до існування через незалежні від неї обставини*, — є тим визначальним критерієм, завдяки якому можна найбільш повно і об'єктивно окреслити сферу соціально-забезпечувальних відносин.

Такий підхід до визначення соціально-забезпечувальних відносин, з огляду на об'єктивний характер тих критеріїв (соціальні ризики), які покладені в основу виникнення у особи права на соціальне забезпечення, можна вважати найбільш прийнятним для характеристики одного з важливих видів суспільних відносин, що складаються у сфері соціального захисту населення. Разом з тим потрібно мати на увазі, що соціальне забезпечення як суспільні відносини щодо матеріальної підтримки осіб, які зазнали соціального ризику (події), полягають у виплаті пенсій, допомог, наданні пільг і соціальних послуг, в основі свого існування мають конкретні, визначені законодавством обставини (дії), а учасниками таких відносин є, зокрема, спеціалізовані страхові фонди, державні органи, комунальні та приватні заклади, які за призначенням повинні надавати допомогу та догляд таким особам. Тому соціально-забезпечувальні відносини не можна визначати лише з огляду на соціальні ризики, які знаходяться в основі виникнення в особи *права на соціальне забезпечення*. Фактично, такі відносини матимуть місце при здійсненні (реалізації) особою свого права на соціальне забезпечення.

* Детальніше про соціальні ризики див. далі.

3. Види соціально-забезпечувальних відносин

Соціально-забезпечувальні відносини, що є основою (ядром) предмета права соціального забезпечення, теж не є однорідними і поділяються на декілька відносно самостійних видів суспільних відносин. Спільним, що їх об'єднує в одну групу і завдяки чому вони розглядаються як єдиний вид суспільних відносин, є визначені законом соціальні ризики, з настанням яких у особи виникає право на соціальне забезпечення.

Зміст права на соціальний захист, що проголошується у ст. 46 Конституції, дає підстави для виділення у структурі соціально-забезпечувальних відносин 3 окремих їх різновидів: **пенсійних відносин, відносин щодо надання матеріальних допомог та відносин щодо надання соціальних послуг.**

Необхідно відзначити, що в кожному із цих різновидів соціально-забезпечувальних відносин може бути виділено певні підвиди, а в структурі останніх можна виокремити ще дрібніші, порівняно самостійні групи суспільних відносин.

Пенсійні відносини поділяються, зокрема, на відносини щодо пенсійного забезпечення за рахунок соціального страхування та відносини щодо пенсійного забезпечення з державного бюджету, яке застосовується до окремих категорій громадян.

Відносини щодо пенсійного забезпечення за рахунок соціального страхування становлять сукупність таких відносин: відносини щодо пенсій за віком, у зв'язку з інвалідністю та у зв'язку із втратою годувальника.

Серед відносин щодо надання матеріальних допомог можна виділити: відносини, пов'язані з наданням допомог у зв'язку з безробіттям; відносини щодо надання допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю; відносини щодо забезпечення допомогами сімей, які мають дітей; відносини з приводу надання допомог на поховання та інші.

Таке доволі багате розмаїття відносин соціального забезпечення або — як зазвичай їх називають — соціально-забезпечувальних відносин не впливає на характер їхньої правової природи, яка зумовлена суттю соціального захисту громадян як одного з обов'язків і завдань соціальної держави. Разом з відносинами соціального страхування та процедурними відносинами вони складають якісно однорідну групу суспільних відносин, що існують у життєво важливій сфері суспільства і формують тим

самим предмет правового регулювання самостійної галузі права — права соціального забезпечення.

4. Предмет права соціального забезпечення

Суспільні відносини є доволі динамічним соціальним явищем. Одні з них існують від зародження соціально-організованого суспільства і до його найвищих форм розвитку, інші зникають із плином певного часу. Є відносини, які з'являються на більш пізніх етапах розвитку суспільства. Саме до останніх належать відносини щодо соціального захисту, які достатньо виразно постали лише з появою ринкових капіталістичних відносин, у зв'язку з чим виникла потреба впорядкувати відносини між капіталом та трудящими, а держава взяла на себе обов'язок захисту інтересів слабшої ланки цих відносин — найманих працівників.

Значно пізніше, вже у ХХ ст. постала необхідність появи у системі відносин соціального захисту окремого їх різновиду — відносин соціального забезпечення. І цілком закономірно, що ці відносини так само потребували свого юридичного впорядкування, тобто вони підпадали під сферу правового регулювання. Їх правовий характер досить виразно виявлявся не лише в індивідуальних інтересах членів суспільства, а й відображав загальносоціальні інтереси. При цьому взаємні інтереси учасників цих відносин могли найбільш повно реалізуватися за умови, коли кожен із них погоджувався на певне обмеження власних інтересів заради задоволення інтересів іншого. Крім того, згода учасників відносин соціального забезпечення на виконання певних правил, з огляду на їх обов'язковість, у разі необхідності може бути посилена за рахунок застосування державного примусу.

З огляду на те, що завдяки цим ознакам визначається сфера правового регулювання, відносини соціального забезпечення є об'єктом нормативного впливу і формують таким чином предмет окремої галузі права — права соціального забезпечення.

Про право соціального забезпечення як самостійну галузь права почали згадувати в середині 60-х років минулого століття. Вважається, що на теренах колишнього Радянського Союзу найбільш повно ідею самостійності цієї галузі обґрунтував В.С. Андрєєв.

За останні півстоліття відносини соціального забезпечення зазнали суттєвих змін, і закономірно, що це не могло не позначитися на визначенні предмета права соціального забезпечення. Ці відносини набули ще більш вираженого соціального характеру. На зміну планово-розподільчій системі матеріального забезпечення непрацездатних та членів їх сімей, де провідну роль відігравала держава в особі своїх уповноважених органів, прийшли нові, більш сучасні форми соціального захисту прав громадян, які базуються на соціальному страхуванні. Останнє передбачає активну участь у фінансуванні соціальних виплат не лише держави, а й роботодавців та самих найманих працівників. Відповідно, право соціального забезпечення як самостійна галузь ще міцніше утвердилось на чільних позиціях системи права України.

При визначенні предмета права соціального забезпечення необхідно мати на увазі, що крім соціально-забезпечувальних відносин, які за своїм складом не є однорідними, до сфери правового регулювання цієї галузі належать ще деякі самостійні види суспільних відносин, які покликані забезпечити існування соціально-забезпечувальних відносин. Такими, зокрема, є соціально-страхові відносини та відносини, пов'язані із встановленням юридичних фактів, що є підставою для реалізації особою права на соціальне забезпечення. Останні прийнято називати процедурними відносинами.

Процедурними відносинами у сфері соціального забезпечення вважаються такі відносини, які виникають та існують при визначенні і встановленні юридичних фактів, що є необхідними для існування матеріальних відносин соціального забезпечення. Їх значення для предмету права соціального забезпечення є досить вагомим. Адже порушення процедури при встановленні юридичних фактів, необхідних для виникнення матеріальних відносин, може призвести до відмови у призначенні того чи іншого виду соціального забезпечення.

Важливу роль у структурі предмета права соціального забезпечення відіграють соціально-страхові відносини. Ними вважаються відносини, які існують у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування і складаються щодо організації соціального страхування, утворення соціальних страхових фондів, формування коштів останніх та розподілу цих коштів між особами, що потребують соціального забезпечення. Вони традиційно доповнювали соціально-забезпечувальні відносини, але фактично тільки з кінця минулого століття їм, як і належить, було надано статусу відносин соціального захисту. Після

прийняття 14 січня 1998 р. Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та ряду законів щодо соціального страхування (зокрема, законів України від 2 березня 2000 р. "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", від 23 вересня 1999 р. "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", від 9 липня 2003 р. "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування") соціально-страхові відносини стали невід'ємною частиною предмета вітчизняного права соціального забезпечення.

Галузевий характер соціально-страхових відносин досить виразно виявляється у тому, що їх існування зумовлено необхідністю створення достатніх можливостей для реалізації громадянами свого конституційного права на соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них причин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Тобто ці відносини логічно доповнюють соціально-забезпечувальні відносини.

Отже, *предметом права соціального забезпечення* є комплекс якісно однорідних суспільних відносин, що існують у сфері соціального забезпечення осіб, які зазнали соціального ризику (соціально-забезпечувальні відносини), а також пов'язані з ними процедурні та соціально-страхові відносини.

5. Метод права соціального забезпечення

Важливе значення для характеристики будь-якої галузі права крім предмета правового регулювання має і метод, тобто специфічний спосіб впливу держави (законодавця) на відповідні суспільні відносини. Зазвичай такий вплив здійснюється за допомогою правових норм та інших юридичних засобів.

У теорії права виділяють 2 основні методи правового регулювання: диспозитивний та імперативний.

Диспозитивний (децентралізований) метод передбачає взаємну координацію цілей та інтересів учасників суспільних відносин. Він притаманний для галузей права, що належать до сфери приватного права.

Імперативний (централізований) метод регулювання суспільних відносин базується на субординації учасників цих відносин. Завдяки йому регулюються відносини, у яких пріоритетними визнано загальносоціальні інтереси. У державно-організованому суспільстві загальносоціальні інтереси виражає передусім держава, яка здійснює централізоване управління соціальними процесами. Вона наділяє учасників цих відносин владними повноваженнями, які вони використовують в інтересах усього суспільства.

Оскільки методів правового регулювання існує лише 2, а галузей права набагато більше, кожна з яких формується на базі певної групи достатньо самостійних суспільних відносин, за цих умов не менш важливим для ефективності правового регулювання є *спосіб* впливу на суспільні відносини, який застосовує законодавець.

Розрізняють 3 основні способи поведінки учасників суспільних відносин: чинити тільки так (*принус*); так не чинити (*заборона*); чинити так, як вважають за потрібне (*дозвіл*)¹. Кожен із цих способів поведінки знаходить своє відображення у нормі права, яка визначає вчинки учасників суспільних відносин. Залежно від набору комбінацій зазначених способів та від того, які з них переважають у правових нормах, визначається метод правового регулювання. Наприклад, для імперативного методу притаманним є переважання *принусів*, а для диспозитивного — дозволів. Спосіб *заборон* може виявлятися і в першому, і в другому випадках і тим самим впливати на специфіку методу окремої галузі права.

Для характеристики методу кожної конкретної галузі застосовують додаткові юридичні ознаки, завдяки яким виявляється специфіка тих суспільних відносин, які формують її предмет. Такими ознаками є: характер юридичних фактів, що є підставами для виникнення правових відносин; правове становище суб'єктів правовідносин; характер встановлення прав та обов'язків; характер юридичних засобів впливу для забезпечення виконання зобов'язань (санкції).

Характер юридичних фактів, що є підставами для виникнення правових відносин. Найбільш суттєво ця ознака методу виявляється щодо соціально-забезпечувальних правовідносин, які є ядром предмета. В основі цих правовідносин знаходяться соціальні права людини. Вони хоч і не породжують безпосередні

¹ Див.: Лившиц Р.З. Теория права: Учебник. — М., 1994. — С. 96.

правовідносини, але власне факт юридичного проголошення цих прав презюмує появу в перспективі правовідносин щодо кожного з них. Тобто держава, встановлюючи в імперативному порядку приписи — гарантувати, надати, виплатити, забезпечити тощо — визначає спосіб реалізації громадянами своїх прав на соціальне забезпечення.

Ще однією обставиною, яка впливає досить суттєво на характер методу права соціального забезпечення, є те, що реалізація права на соціальний захист можлива тільки з настанням обставин, незалежних, як правило, від волі людини (подій), так званих соціальних ризиків — смерті, каліцтва, хвороби, втрати роботи та інших. Але ці соціальні ризики не породжують фактичні правовідносини. Вони лише є підставою для звернення заінтересованої особи до уповноважених органів про призначення їй відповідного виду соціального забезпечення. Без такого звернення особі матеріальне забезпечення надаватися не буде. І, нарешті, завершальною ланкою у цій низці обставин, яка стане підставою для виникнення відносин соціального забезпечення, є рішення компетентного державного органу про призначення того виду соціального забезпечення, на який претендує особа.

Схематично виникнення соціально-забезпечувальних відносин виглядає таким чином.

Правове становище суб'єктів правовідносин. З'ясування цієї додаткової ознаки є важливим, оскільки диспозитивні чи імперативні відносини самі по собі не є однорідними, і специфіка рівноправності чи підпорядкованості (субординації) може порізному виявлятися щодо певної групи суспільних відносин. Підпорядкованість (субординація) учасників адміністративно-правових, кримінально-правових, фінансових, земельних правовідносин не є однаковою. Аналогічно, правове становище учасників соціально-забезпечувальних правовідносин має свою специфіку, яка істотно впливає на характер імперативного методу права соціального забезпечення.

Якщо в управлінських (адміністративних) правовідносинах субординація суб'єктів майже завжди одностороння, і держава та її органи мають владні повноваження щодо інших учасників правовідносин, то у соціально-забезпечувальних правовідносинах субординація суб'єктів виглядає дещо інакше. Тут держава і її органи є зобов'язаними суб'єктами щодо інших основних учасників цих відносин, які наділені правом вимагати відповідної поведінки від них. Така субординація спостерігається вже на етапі так званих абсолютних правовідносин, коли держава, про-

голосивши відповідні соціальні права, бере на себе зобов'язання забезпечити їх реалізацію потенційними суб'єктами при настанні соціального ризику.

Фактичні соціально-забезпечувальні правовідносини відзначені субординацією, аналогічною в абсолютних правових відносинах. Уповноважені державні органи є зобов'язаними суб'єктами, і їх діяльність урегульована на основі категоричних приписів. Вони не вправі на власний розсуд вирішувати, призначати (виплачувати) чи не призначати (не виплачувати) певний вид соціального забезпечення.

Отже, у соціально-забезпечувальних правовідносинах правове становище суб'єктів відрізняється від класичного адміністративного варіанту субординації (підпорядкування). Залежним, зобов'язаним суб'єктом є держава та її органи, що уповноважені здійснювати забезпечення соціальних прав громадян. Такий варіант субординації є результатом проголошення державою соціальних прав та здійснення нею соціальних функцій.

Характер встановлення прав та обов'язків. Імперативний метод правового регулювання, як вже зазначалося, має й іншу назву — централізований. Тому зрозуміло, що за такої назви може йтися лише про централізоване встановлення прав і обов'язків суб'єктів. Незважаючи на це, специфіка предмета цієї галузі позначилася і на юридичній природі правил, які регулюють соціально-забезпечувальні відносини. Зрозуміло, що умови, порядок, види соціального забезпечення визначаються законами і не можуть бути змінені на договірному рівні. Однак у соціально організованому суспільстві реалізація соціальних прав неможлива без залучення до участі у формуванні правових інститутів усіх соціальних партнерів — держави, роботодавців та профспілок. Тому Генеральна, галузеві та регіональні угоди, що укладаються за взаємної згоди усіх соціальних партнерів, містять спеціальні договірні норми, що спрямовані на покращення регламентації прав і обов'язків суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин.

Договірне регулювання можливе і на рівні колективного договору. Роботодавці та профспілки, що представляють інтереси найманих працівників, зокрема, вправі передбачити у колективному договорі підвищені розміри допомог сім'ям з дітьми, допомог самотнім матерям тощо.

Фактично в сфері договірного регулювання знаходяться відносини, що визначають умови матеріального забезпечення поза державною системою соціального забезпечення.

Отже, встановлення прав і обов'язків учасників соціально-забезпечувальних правовідносин відбувається переважно на централізованому рівні, хоча допускається застосування і договірних норм, які формуються як результат соціально-партнерських відносин.

Характер юридичних засобів впливу для забезпечення виконання зобов'язань. Чимало галузей права не мають своїх власних санкцій, а тому за необхідності захисту порушених прав суб'єктів правовідносин використовують засоби впливу (санкції), що містяться в інших галузях права. Право соціального забезпечення якраз і належить до таких галузей. Основними способами впливу на порушників соціально-забезпечувальних правовідносин вважаються санкції адміністративної та майнової відповідальності. При цьому заходи юридичної відповідальності в основному застосовуються лише щодо громадян, які є носіями суб'єктивних прав, або щодо їх страхувальників (роботодавців). Відповідальність державних страхових фондів і державних органів, що надають соціальне забезпечення громадянам, не передбачена. Тому для забезпечення виконання ними своїх обов'язків перед застрахованими особами використовуються традиційні методи оскарження дій державних органів і страхових фондів до вищестоящих органів або до суду.

Отже, *метод права соціального забезпечення* має імперативний характер, що зумовлений реалізацією громадянами права на соціальне забезпечення та соціальними ризиками, які є основою правовідносин, передбачають підпорядкованість держави та її органів, централізоване, в основному, встановлення прав і обов'язків суб'єктів, а також адміністративно-судовий захист порушених прав.

6. Система (структура) права соціального забезпечення

Норми права, які формують галузь права, розташовуються у певному порядку, який об'єктивно зумовлений характером суспільних відносин. Тобто система будь-якої галузі права — це зумовлене характером суспільних відносин внутрішнє розташування правових норм всередині галузі.

Норма права вважається найдрібнішим структурним елементом системи будь-якої галузі права. Ті суспільні відносини, які формують предмет правового регулювання, за своїм характером

не є однорідними, що дає підстави виділяти всередині кожної з галузей права відносно стійкі групи правових норм, які забезпечують регулювання відповідних груп однорідних суспільних відносин. Вони відомі як *інститути права або правові інститути*. Зрозуміло, що й у структурі системи права соціального забезпечення можна виділити галузеві правові інститути, які об'єднують близькі за змістом і характером правові норми.

Усі правові інститути залежно від того, чи містять вони норми, які є визначальними для всієї галузі права і мають вплив на весь комплекс суспільних відносин, що формують предмет правового регулювання, чи їх дія обмежується лише певним видом суспільних відносин, у теорії права прийнято поділяти на *загальні* інститути та *спеціальні*.

Такий загальнотеоретичний підхід до поділу правових інститутів за їх значенням для конкретної галузі права дає підстави для виділення в системі права соціального забезпечення Загальної і Спеціальної частин. Відповідно, кожна із цих частин містить властиві їй правові інститути, а останні, в свою чергу, складаються з норм права, які є найнижчою (найдрібнішою) ланкою внутрішньої структури галузі права.

Отже, *система права соціального забезпечення* — це зумовлена характером суспільно-забезпечувальних та пов'язаних з ними відносин внутрішня структура галузі права, яка дістає вияв у поділі всіх норм на правові інститути, що залежно від їх значущості формують Загальну та Спеціальну частини.

Склад Загальної частини формують ті правові інститути, які відображають специфіку галузі права і мають визначальне значення для більшості інститутів Спеціальної частини. Такими є, зокрема, інститут, що визначає сферу дії та об'єкт правового регулювання; інститут правосуб'єктності учасників правових відносин; інститут державних соціальних стандартів та соціальних гарантій; інститут соціальних ризиків; інститут, що визначає принципи права соціального забезпечення; інститут загальнообов'язкового державного соціального страхування; інститут оформлення реалізації права на соціальне забезпечення (процедурні норми).

Серед правових інститутів, що формують Загальну частину, найбільш вагоме місце відводиться нормам, які визначають сферу дії та об'єкт впливу. І якщо у тих галузях права, де існує кодифікований акт (кодекс), це визначається саме у ньому, то для права соціального забезпечення визначальними у цьому плані є норми, які містяться у ст. 46 Конституції. Тут у концентрованому вигляді окреслено той комплекс суспільних від-

носин, що потребують самостійного правового регулювання, тобто визначено предмет галузі права.

Не менш важливим для Загальної частини права соціального забезпечення є інститут правосуб'єктності учасників соціально-забезпечувальних та пов'язаних з ними правових відносин. Тут, зокрема, визначаються основні елементи правового статусу цих учасників. Цей інститут має комплексний характер, оскільки його норми містяться не лише у актах національного права: Конституції, законах, підзаконних актах, а й у деяких міжнародно-правових документах (угодах, укладених між державами—учасницями СНД), на які було надано згоду Верховною Радою України.

Відносно новим для вітчизняного права соціального забезпечення є інститут Загальної частини — соціальні ризики. Після прийняття Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування норми цього інституту отримали своє довершення і зайняли чільне місце у структурі галузі права.

Комплексним інститутом, що теж був фактично заново сформований у структурі Загальної частини права соціального забезпечення, став інститут загальнообов'язкового державного соціального страхування. Він вважається чи не найбільшим правовим утворенням цієї галузі. А тому можна в його структурі виділити норми, що мають якісну однорідність та є регулятором відносно самостійної групи соціально-страхових відносин — відносин страхового стажу. Тобто у складі комплексного інституту загальнообов'язкового державного соціального страхування виділяється самостійний підінститут — страхового стажу.

Спеціальна частина права соціального забезпечення, на відміну від Загальної частини, є менш сформованою. Принципово основні інститути цієї структурної ланки визначені достатньо повно і проблем щодо належності їх саме до Спеціальної частини фактично не існує. Є лише проблеми із внутрішнім нормативним наповненням самих інститутів цієї частини права соціального забезпечення.

Реформування системи законодавства у сфері соціального захисту і приведення його у відповідність з Конституцією та ринковими перетвореннями в нашій країні призводять до якісних змін і оновлення цілого ряду правових інститутів. Суттєво змінився інститут страхових та державних (нестрахових) пенсій. Після прийняття та набрання чинності Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" повністю оновлено ту частину інституту, яка формувалася за рахунок норм, що

регулюють страхові пенсії. Загалом цей інститут набув ще більш виразного соціального характеру.

Що стосується такого важливого інституту Спеціальної частини, як інститут страхових та державних допомог, то його сформованість та наповненість виглядають більш стабільними і визначеними. Нормативні акти, положення яких становлять зміст цього правового інституту, пройшли апробацію впродовж декількох останніх років і засвідчили свою ефективність у забезпеченні регулювання відносин щодо надання допомог по безробіттю, в разі тимчасової непрацездатності, у зв'язку з вагітністю і пологами тощо.

Достатньо вагоме місце у структурі Спеціальної частини права соціального забезпечення займає інститут соціальних пільг та соціального обслуговування. Він складається з норм, які спрямовані на забезпечення медико-реабілітаційних, соціально-трудових, житлово-побутових та інших соціальних пільг, які надаються для підтримання життя особи з настанням соціальних ризиків, а також на здійснення соціального обслуговування та надання соціальних послуг.

Для Спеціальної частини притаманною є комплексність її основних інститутів. Наприклад, інститут страхових та державних (нестрахових) пенсій має у своїй структурі принаймні 2 відносно самостійні утворення — страхові пенсії та державні (нестрахові) пенсії. При цьому норми, які формують кожен із цих підінститутів, можна об'єднати у менш значні за обсягом групи, що забезпечуватимуть регулювання подібних за характером груп соціально-забезпечувальних відносин: пенсій за віком, у зв'язку з інвалідністю, втратою годувальника тощо.

7. Система науки та система навчальної дисципліни "Право соціального забезпечення"

Крім системи права соціального забезпечення як галузевого утворення виокремлюють також систему науки права соціального забезпечення та систему навчальної дисципліни "Право соціального забезпечення".

Право соціального забезпечення як галузь права і суспільне явище є об'єктом вивчення галузевої правової науки. Сьогодні виокремлюється і такий її напрям, як наука права соціального забезпечення. Вона становить систему наукових поглядів, право-

вих знань, ідей щодо права соціального забезпечення як явища правової дійсності.

Крім вивчення права соціального забезпечення, його структури, характеру норм, окремих інститутів, предмету, методу, принципів, правосуб'єктності учасників правових відносин тощо, наука права соціального забезпечення досліджує також цілий ряд інших важливих у науковому плані аспектів, що безпосередньо стосуються цієї галузі права. Як і кожна галузева правнича наука, вона вивчає історичний аспект становлення і розвитку права соціального забезпечення, міжнародний досвід регулювання відносин у цій сфері, а також роль та значення актів міжнародних організацій і їх вплив на стан правового забезпечення соціальних прав громадян у нашій країні. Важливим напрямом науки права соціального забезпечення є розробка наукових рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин та практики застосування галузевих норм у сфері соціального забезпечення.

Важливо відзначити, що достатньо розвинута наука має неабиякий вплив на розвиток і вдосконалення галузі права як системи норм. Більше того, багатьма вченими-теоретиками обґрунтовується ідея про те, що право як загальносоціальне явище охоплює не тільки акти державної правотворчості, а й правову ідеологію, правову науку і правові відносини. Тому від фактичного стану правової науки залежить рівень правового забезпечення соціально-забезпечувальних відносин та його ефективність.

Донедавна вважалося, що вітчизняна наука права соціального забезпечення не набула ознак самостійності і є складовою науки трудового права. Однак останніми роками, особливо наприкінці минулого століття, відбувався досить виразний процес формування наукової бази саме у сфері соціального забезпечення, що дає підстави вважати науку права соціального забезпечення самостійним напрямом правничої науки. Чималий внесок у її становлення і розвиток внесли Я.І. Безугла, Н.Б. Болотіна, Б.С. Сличинський, І.М. Сирота, С.М. Синчук, Б.І. Сташків та інші вчені.

Наука права соціального забезпечення як система наукових поглядів і знань теж має свою внутрішню структуру. Зазвичай, вона будується за аналогією із структурою системи галузі права. Але вивчення тих чи інших правових явищ є найбільш доступним з огляду на відповідні інститути та норми, що розташовані у закономірній послідовності в структурі галузі. Тому у системі науки права соціального забезпечення традиційно виділяють

Загальну та Спеціальну частини, які, в свою чергу, поділяються на відповідні інститути.

Загалом, предмет науки права соціального забезпечення значно ширший за предмет галузі права. Тому у структурі Загальної частини мають місце такі інститути, як історія права соціального забезпечення, теоретичні засади становлення і розвитку галузі, міжнародне співробітництво у сфері соціального забезпечення тощо.

Спеціальна частина науки права соціального забезпечення містить наукові знання і теоретичні позиції про конкретні правові інститути та підінститути, що регулюють відповідні види відносин соціального забезпечення.

Подібною до системи науки права соціального забезпечення є система навчальної дисципліни (курсу) "Право соціального забезпечення", яка вивчається у багатьох вищих навчальних юридичних закладах.

Система курсу "Право соціального забезпечення" зазвичай відповідає структурі навчальної програми. Відмінність від системи галузевої науки полягає лише в тому, що відповідні інститути тут називаються темами.

Розділ 2

ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

8. Поняття та види принципів права соціального забезпечення

Право соціального забезпечення як самостійна галузь вітчизняного права за останні декілька десятиків років цілком закономірно утвердилось у системі права України. Існуючи спочатку як частина колишнього радянського трудового права, як самостійний інститут, воно з середини 60-х років минулого століття сформувалося в окрему галузь соціалістичного права. В Україні право соціального забезпечення набуло свого довершеного вигляду лише за прийняттям Конституції, яка закріпила основні права громадян у сфері соціального захисту.

Прийняття ряду законів, що визначають систему соціального страхування та гарантії реалізації соціально-економічних прав громадянами в умовах ринкової економіки, посилення їх соціальної захищеності, ще більше зміцнило позиції цієї галузі в системі вітчизняного права. Закономірно, що у зв'язку з цим постає необхідність визначити місце права соціального забезпечення у цій системі та з'ясувати співвідношення і взаємодію його з іншими суміжними галузями права.

Право як явище об'єктивної дійсності будується за відповідними принципами, що відображають його суть та призначення у суспільстві. Принципи права — це такі основні ідеї, вихідні положення, за допомогою яких виявляється зміст права як системи норм*. Вважається, що ці вихідні положення повинні відповідати характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві. Така залежність зумовлює характер правотворчості, зміст правових норм, способи й методи їх реалізації¹.

Відомо, що право як *загальносоціальне явище* виникає та існує незалежно від держави. Воно формується усіма соціальними інститутами громадянського суспільства, виникає на за-

* Латинський термін принцип (principium) відповідає українському — засада, основа.

¹ Див.: *Колодій А.М.* Принципи права України. — К., 1998. — С. 21.

Садах безпосередньої взаємодії суб'єктів і існує у вигляді найбільш зрозумілих принципів правового порядку регулювання суспільних відносин. Тобто це таке право, яке безпосередньо утворює саме суспільство. Воно зумовлене природною свідомістю людей, їх життєвими потребами. Лише з появою держави виникає *юридичне право* у надрах уже існуючого загальносоціального права. Тому вважається, що принципи юридичного (позитивного) права необхідно шукати не в ідеологічних категоріях, а виводити безпосередньо із правової матерії. Теоретики трудового права зазначали, що принципи права охоплюють усю правову матерію — і ідеї, і норми, і відносини — та надають їй логічності, послідовності, збалансованості. У принципах права ніби синтезується світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Принципи — це свого роду "сухий залишок" найбагатшої правової матерії, її суть, звільнена від конкретики. Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права¹. Отже, юридичне право не може суттєво відступати від усталених і апробованих постулатів загальносоціального права. Зрештою, більшість з них держава закріплює в нормативних актах, і вони продовжують свою регулятивну функцію вже як юридичне право.

Принципи права як основа системи юридичного права, підґрунтя, на якому воно розвивається, не перетворюються на інші правові субстанції, а існують реально і одночасно з самою системою права.

Система чинного юридичного права повинна своїм змістовним нормативним наповненням чітко відповідати конкретним принципам права. Якщо через якісь об'єктивні обставини ті чи інші принципи права припиняють своє існування, то норми права, інститути або галузі, які на них базувалися, зазвичай втрачають свої регулятивні властивості. Так само, якщо певні правові акти розроблено і прийнято законодавцем без урахування вимог принципів права, вони не забезпечуватимуть ефективного регулювання суспільних відносин і їх, зрештою, потрібно буде або скасовувати, або вдосконалювати*.

Принципи права як надбання всього історичного процесу розвитку людської цивілізації не можна змінювати, скасовувати чи, навпаки, створювати певним політичним силам чи групам,

¹ Див.: Лившиц Р.З. Теорія права. — М., 1994. — С. 195—196.

* Законотворчість в Україні останнім часом є яскравим прикладом невідповідності принципам права цілого ряду законів, прийнятих Верховною Радою. Декілька разів змінювався Земельний кодекс України, законодавство про вибори, оподаткування тощо.

які визначають політику держави, зокрема і в сфері правотворення. Їх можна лише пізнавати, вивчати більш чи менш докладно і додержуватись (або ігнорувати) з більшим чи меншим успіхом. Відмінності можуть виявлятися не в природі принципів права (капіталістична, соціалістична тощо), а, щонайбільше — лише в різному акцентуванні того чи іншого з них, в їх інтерпретації у національних, територіальних, історичних та інших системах права.

Отже, *принципи (засади) права соціального забезпечення* як галузі вітчизняного права — це такі засадничі ідеї, які визначають суть цієї системи правових норм і спрямовані на створення достатнього рівня правового захисту громадян, що зазнали впливу соціальних ризиків.

До принципів, що визначають суть та закономірності розвитку права соціального забезпечення України, належать:

- загальний характер права на соціальне забезпечення;
- залежність права на соціальне забезпечення від соціального ризику;
- соціальне страхування;
- гарантування соціальним забезпеченням гідного рівня життя особи;
- відповідність соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту.

Ці принципи є найбільш притаманними для сучасного права соціального забезпечення. Вони достатньо виразно відображають основні закономірності розвитку цієї галузі права. Крім галузевих принципів, право соціального забезпечення перебуває постійно під впливом керівних засад більш загального рівня — принципів соціального права та загальноправових принципів.

Такі відомі загальноправові принципи, як: права людини — найвища цінність, верховенство права, юридична рівність усіх громадян перед законом і судом, соціальна справедливість, пріоритет норм міжнародного права, гуманізм, законність, відповідальність за вину тощо, визначають регулятивні властивості норм права соціального забезпечення та впливають на характер соціально-забезпечувальних правовідносин. Тобто завдяки цим керівним засадам право соціального забезпечення органічно вписується в єдину систему вітчизняного права, стає її невід'ємним елементом.

Принципи соціального права, що більш відомі як міжгалузеві принципи, є свого роду проміжною (зв'язуючою) ланкою між загальноправовими та галузевими принципами. Вони базуються на перших і є основою для формування других, відображаючи

при цьому специфіку всіх галузей, які формують соціальне право загалом. До таких належать: право на захист від безробіття; право на охорону здоров'я; піклування держави та підтримка сім'ї, материнства, дитинства; право громадян похилого віку, інвалідів на соціальний захист; право на гідний рівень життя та інші.

9. Загальна характеристика принципів права соціального забезпечення

Загальний характер права на соціальне забезпечення. Суть цього принципу полягає у тому, що всі громадяни мають однакові можливості на соціальне забезпечення у разі настання визначених у законодавстві юридичних фактів незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і службового становища, місця проживання, належності до релігії, політичних переконань та інших обставин.

Згідно з цим принципом держави визнають право на соціальне забезпечення як за своїми громадянами, так і за іноземцями та особами без громадянства. При цьому іноземцям та особам без громадянства це право гарантується за умови їх постійного проживання на території України. Тому буквально тлумачити формулювання ст. 46 Конституції нашої держави, де зазначається, що "громадяни мають право на соціальний захист...", як його закріплення винятково лише за громадянами України, не можна. Чимало інших соціально-економічних прав, що передбачені Конституцією, подаються у відповідних статтях з формулюванням: "*Кожен* має право...", тобто без вимоги щодо громадянства. Отже, гарантуючи кожному, наприклад, право на працю, право на заняття підприємництвом тощо, держава забезпечує і соціальний захист в разі настання відповідних обставин. Так, Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачено, що загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від виду діяльності та господарювання. Водночас іноземні громадяни та особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України, правом на со-

ціальне забезпечення не користуються. Вони можуть отримати таке забезпечення від держав, громадянами яких вони є, або на підставі міждержавних угод, якщо Україна є їх учасником.

Загальний характер права на соціальне забезпечення як принцип права знаходить своє втілення при призначенні пенсійного забезпечення, а також інших соціальних виплат та допомог. Спеціальних обмежень щодо реалізації права на соціальне забезпечення законодавство України не встановлює.

Залежність права на соціальне забезпечення від соціального ризику. Цей принцип права соціального забезпечення є основою визначення сфери правового регулювання, а також вказує на підставу виникнення в особи права на соціальне забезпечення.

Самі по собі соціальні ризики (непрацевдатність, хвороба, безробіття) не підлягають правовому регулюванню і не є основою створення правових норм. Вони об'єктивно існували з давніх часів, але їм не надавалося жодного юридичного значення, аж доки суспільство не досягло відповідного рівня розвитку. Суспільство об'єктивно потребувало захисту від безробіття, нещасних випадків, хвороб тощо. В результаті цього соціальні ризики отримали належне визнання, і з'явилася окрема група суспільних відносин, які підпадали у сферу правового регулювання. Правові норми, які впорядковували такі відносини, потрапили у залежність від соціальних ризиків. Суть і призначення цих норм, а також тенденції їхнього розвитку стали визначатися характером соціальних ризиків, на яких базувалися суспільні відносини, що потребували правового регулювання. Тобто принципом права соціального забезпечення вважають не, власне, соціальні ризики як об'єктивні явища, а об'єктивно існуючу *залежність цієї галузі права від соціальних ризиків*. Соціальними ризиками вчені називають такі життєві обставини, які породжують суб'єктивне право особи на соціальне забезпечення. При цьому легальне визначення цього явища у законодавстві відсутнє, так само як і немає якогось єдиного нормативного переліку соціальних ризиків. Щоправда, такі переліки містяться у деяких документах Міжнародної організації праці та в міжнародно-правових актах про права людини. Однак наявні там системи соціальних ризиків не є вичерпними, оскільки не передбачають усіх підстав соціального забезпечення. А тому в питанні про соціальні ризики важливим залишається з'ясування критеріїв, що їх характеризують. Лише визначення найбільш характерних ознак цього явища дозволить повною мірою розкрити систему ризиків за правом соціального забезпечення.

Прийнято вважати, що соціальні ризики для того, щоб набути значення юридично значущих фактів, що безпосередньо впливають на виникнення в особи права на соціальне забезпечення, повинні відповідати наступним критеріям:

— по-перше, вони повинні належати до явищ матеріального світу і не можуть бути вигаданими подіями;

— по-друге, обов'язковою умовою є відображення їх у правових нормах, оскільки тільки в такому випадку вони набувають юридичного значення;

— і, по-третє, з їх появою настають обставини, що слугують підставами для виникнення правовідносин у сфері соціального забезпечення.

Отже, лише ті соціальні події, що відповідають зазначеним критеріям, належать до соціальних ризиків. Вони ж безпосередньо впливають на характер норм права соціального забезпечення, визначаючи їх суть та регулятивні властивості. Через соціальні ризики фактично виявляється і соціальна спрямованість права соціального забезпечення, яке, з огляду на таку залежність, належить до сфери галузей соціального права, права більш високого порядку в системі вітчизняного права.

Соціальне страхування. У юридичній літературі соціальне страхування розглядається як одна з організаційно-правових форм соціального забезпечення та як окремий інститут права соціального забезпечення. Відносити його до принципів права соціального забезпечення донедавна ніхто з учених не наважувався. І для цього очевидно були вагомі причини, оскільки сама система соціального страхування у нашій країні не відповідала міжнародним стандартам, а тому суттєво впливати на характер норм, які забезпечували соціальний захист населення, воно не могло. Право соціального забезпечення більше залежало від бюджетних асигнувань, які виділялися державою для підтримки соціально незахищених осіб, аніж від соціального страхування. Тому й не дивно, що принципом права соціального забезпечення у навчальній літературі ще й досі називають — *здійснення соціального забезпечення за рахунок державних коштів*¹. Безперечно, що сфера соціального забезпечення залежить від державного бюджету і підтримки державою матеріальної захищеності своїх громадян. Та навряд чи можна таку ситуацію

¹ Див.: *Посифиди Д.Г.* Право соціального забезпечення Російської Федерації: Учебник для вузів / Под ред. *А.И. Бобылева.* — М.: Право и государство, 2003. — С. 97.

розглядати як принцип права соціального забезпечення, як вихідну ідею, що покладена в основу існування цілої галузі права.

Важливу роль соціальне страхування як правове явище виконує в своєму загальносоціальному значенні — *виступаючи основою юридичного права*. Це принципове положення доволі виразно прослідковується в результаті аналізу системи правового регулювання соціального захисту в економічно розвинутих державах із стабільними ринковими відносинами. Правове регулювання соціального забезпечення громадян тут неодмінно базується на розгалуженій системі соціального страхування. Саме соціальне страхування зумовлює розвиток правових норм, які спрямовані на забезпечення соціального захисту громадян. Чим вищий рівень соціального страхування, тим вищою є ефективність правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Характеризуючи соціальне страхування як об'єктивне явище, необхідно відзначити, що воно з'явилося на відповідному етапі розвитку суспільства і набуло ознак соціальної значущості на межі XIX—XX століть. Останнє століття стало, крім того, періодом найбільшого розвитку соціального страхування з усіма його позитивними властивостями, в тому числі і з огляду на вплив страхування на правотворчу діяльність у сфері соціального захисту.

Характеризуючи соціальне страхування як принцип права соціального забезпечення, потрібно відзначити, що завдяки йому галузеві норми адаптуються до найважливіших інтересів і потреб людини та суспільства. Воно є своєрідною ланкою, що пов'язує основні закономірності соціального розвитку з розвитком правових норм, які спрямовуються на соціальний захист громадян.

Гарантування соціальним забезпеченням гідного рівня життя особи. Вважається, що витоки цього принципу містяться у міжнародно-правових документах про права людини. Зокрема, Загальна декларація прав людини (1948 р.) у ст. 25 проголошує, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування, який є необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Його відображення знаходимо і у Конституції. Тут, у преамбулі, серед інших обставин, що спонукали до прийняття Основ-

ного Закону нашої держави. вказується і на турботу "про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя".

З цією метою в Україні 15 липня 1999 р. було прийнято Закон "Про прожитковий мінімум", яким закладено основи для його встановлення та врахування при реалізації державою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень.

Цим Законом *прожитковий мінімум* визначається як вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум розраховується на місяць на одну особу і при цьому окремо визначається щодо основних соціальних і демографічних груп населення. Тобто, наприклад, встановлюється прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років; від 6 до 18 років, а також окремо — для працездатних осіб та для тих, що втратили працездатність.

У сфері соціального забезпечення прожитковий мінімум застосовується для встановлення мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також інших соціальних виплат, виходячи з вимог Конституції та законів нашої держави. Він також має юридичне значення при визначенні права на призначення соціальної допомоги та державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування й забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування тощо.

Законом передбачено, що прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення спеціальної науково-громадської експертизи сформованих наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг. А затвердження прожиткового мінімуму на одну особу, в тому числі й за основними соціальними і демографічними групами населення, відбувається щорічно Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів. Передбачається, що це відбувається разом із розглядом державного бюджету України. Прожитковий мінімум підлягає періодичному перегляду відповідно до зростання індексу споживчих цін.

Отже, прожитковий мінімум є тим соціальним стандартом, що має забезпечувати гідні умови життя громадян нашої держави і тим самим бути основою для ухвалення норм права соціального забезпечення як окремої галузі у системі вітчизняного права.

Відповідність соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту. Коли вживається термін "міжнародні стандарти соціального захисту", то йдеться про *найвищий рівень, найкращу якість соціального забезпечення*, якому повинні відповідати норми, що встановлюються нашою державою для захисту своїх громадян, які зазнали впливу соціального ризику. Саме такі найвищі орієнтири і є тими засадами, на яких базується право соціального забезпечення як система норм. Безперечно, цей принцип бере свій початок у природних правах людини, у праві в його загальносоціальному значенні. У суспільстві вже давно склались відповідні загальнолюдські цінності та ідеали, пов'язані із справедливістю, свободою, невід'ємними правами людини тощо. Поступово наповнюючись новим, більш широким змістом, вони стали основою концепції правової держави та знайшли своє відображення у міжнародних актах — конвенціях, деклараціях, пактах, угодах. Закріплені тут пріоритети загальнолюдських ідеалів та цінностей стали визнаними принципами суспільних відносин та основою побудови правових систем усіх цивілізованих країн.

Право соціального забезпечення як один з елементів системи вітчизняного права не може не відчувати впливу на його норми світових тенденцій правового регулювання. Тому серед основних принципів цієї галузі і виділяється *відповідність соціального забезпечення в нашій країні міжнародним стандартам соціального захисту*.

Соціальні стандарти найвищого рівня захисту громадян отримали своє закріплення у Загальній декларації прав людини. Пізніше їх було відображено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Чимало таких стандартів є і в інших міжнародних документах-конвенціях, деклараціях, рекомендаціях.

Науковці відзначають 3 варіанти впливу міжнародних норм на національну систему права: 1) безпосереднє застосування міжнародних актів після їх ратифікації; 2) включення основних положень міжнародних актів у текст національних законів; 3) реалізація положень ратифікованих або нератифікованих актів за допомогою внутрішнього законодавства¹.

¹ Див.: Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: Учебное пособие. — М.: Книжный мир, 1999. — С. 204.

Тим не менше, всі ці варіанти спрямовані на забезпечення так званої адаптації вітчизняного законодавства до норм, які ухвалені ООН, МОП, та директив і регламентів, прийнятих ЄС. Адаптація (англ. adaptation — пристосовувати, переробляти) якраз і передбачає діяльність держави щодо приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів.

Разом з тим право — це не лише результат діяльності державної влади, а й основа її власної побудови та функціонування. Тому, спрямовуючи свою законодавчу діяльність на забезпечення відповідності соціального захисту у нашій країні міжнародним стандартам, держава повинна передусім керуватись загальними принципами, які визначають основні напрями правової політики в цій сфері. І тут принцип відповідності соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту відіграє неабияку роль. Адже йдеться не про звичайне пристосування (адаптацію) нашого законодавства до міжнародних актів, а про створення на основі вихідних положень міжнародних стандартів норм вітчизняного права. Такий підхід до побудови галузевих норм, які забезпечують соціальний захист громадян у нашій країні, гарантує, що за своєю суттю та змістом вони відповідатимуть об'єктивним закономірностям існування й розвитку людини та суспільства.

Чимало міжнародних стандартів соціального захисту, які містяться у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Європейській соціальній хартії¹⁴ від 3 травня 1996 р. та інших документах, знайшли своє відображення у Конституції й законах, прийнятих Верховною Радою України для врегулювання відносин соціального забезпечення у нашій державі. Найвищий рівень соціального захисту громадян, які зазнають впливу соціальних ризиків, став єдиним прийнятним орієнтиром для вітчизняного законодавства під час прийняття нормативних актів у цій сфері. Закон України від 5 жовтня 2000 р. "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії"¹⁵ визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією та законами України основних соціальних гарантій. Цей Закон фактично акумулював у собі більшість тих міжнародних стандартів, які й стали визначальними для правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин у державі. Реалізація їх у правотворчій та правозастосовній діяльності означатиме досягнення відповідності права соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту.

Розділ 3 ДЖЕРЕЛА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

10. Поняття джерел права соціального забезпечення та їх особливості

Право соціального забезпечення як система загальнообов'язкових правил і норм дістає свій вияв у формі відповідних юридичних документів — законів, підзаконних актів, міжнародних пактів, конвенцій, двосторонніх та багатосторонніх договорів. Саме ці акти і є зовнішньою формою вияву права соціального забезпечення і тому їх називають формами права. Разом з тим ці форми права соціального забезпечення, існуючи об'єктивно, слугують джерелами, з яких заінтересовані суб'єкти можуть отримати відомості про характер і зміст відповідних норм права, що містяться в них.

Право соціального забезпечення належить до сфери соціального права, норми якого спрямовані на забезпечення захисту осіб, що зазнали впливу соціальних ризиків, а тому можна окреслити деякі особливості його джерел.

Насамперед необхідно наголосити, що суб'єктивне право особи на соціальний захист з боку держави належить до невід'ємних і невідчужуваних прав, зумовлених соціальною природою людини, її відносинами з суспільством та державою, до якої вона належить. Розвиток соціального забезпечення характеризує суспільство як гуманне, а державу — як соціальну. Внаслідок своєї значущості для суспільства та держави забезпечення цього права перестало бути справою окремої держави, воно перебуває в центрі уваги міжнародної спільноти та провідних міжнародних організацій. Тому велике значення серед джерел права соціального забезпечення України мають **документи договірної характеру, що прийняті на міжнародному рівні.**

Зважаючи на існуючу різницю в соціальних та економічних можливостях різних держав, міжнародні документи з прав людини встановлюють мінімальні стандарти соціального захисту, які не є нормами прямої дії, а виступають базою для правотворчості держав-учасниць, нормами-принципами, на які повинно орієнтуватися національне законодавство. Основні положення права соціального забезпечення України, яка є одним

із членів-фундаторів Організації Об'єднаних Націй, членом Ради Європи, базуються на нормах міжнародно-правових актів з прав людини. Двосторонні угоди нашої держави містять норми прямої дії, застосування яких відбувається в порядку, встановленому законами України.

Ще однією особливістю джерел права соціального забезпечення є їх множинність. Відносини соціального забезпечення врегульовані великою кількістю нормативних актів. Більшість цих актів є загальнодержавними й приймаються відповідними державними органами, але у системі джерел права соціального забезпечення існують і акти, що мають місцевий (локальний) характер. При цьому останнім часом зростає роль актів органів місцевого самоврядування. Ці органи приймають нормативно-правові акти, якими регулюються окремі питання соціального забезпечення громадян (надання субсидій на житлово-комунальні послуги, соціальних пільг окремим категоріям населення тощо). Зростання ролі актів органів місцевого самоврядування серед джерел права соціального забезпечення зумовлено:

- розширенням компетенції органів місцевого самоврядування в сфері регулювання відносин соціального забезпечення;
- збільшенням кількості виплат соціального забезпечення, що здійснюються за рахунок місцевих бюджетів.

Множинність джерел права соціального забезпечення є результатом того, що в Україні відсутній єдиний кодифікований акт, який би врегульовував весь комплекс суспільних відносин, які є предметом цієї галузі. Об'єктивно цього сьогодні досягти неможливо, оскільки система законодавства в сфері соціального забезпечення перебуває у стадії реформування.

Важливо відзначити, що серед джерел права соціального забезпечення особливе місце належить актам Міністерства соціальної політики України. Це зумовлено тим, що одним з основних його завдань є участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики в сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати праці, пенсійного забезпечення і соціального обслуговування населення. Правові акти Міністерства сприяють правильному та однаковому застосуванню законодавства про соціальне забезпечення.

Ще однією характерною рисою джерел права соціального забезпечення може вважатися наявність серед них актів, які ухвалюються органами соціального страхування. За своєю юридичною природою вони не належать до актів державних органів, але після реєстрації у Міністерстві юстиції України

набувають ознак нормативності та застосовуються нарівні з іншими нормативними актами.

Неабияке значення у системі джерел права соціального забезпечення відіграють закони про державний бюджет на поточний рік. Завдяки державному бюджету держава здійснює коригування багатьох показників соціального захисту своїх громадян, гарантуючи щорічно більш високі стандарти забезпечення.

Для джерел права соціального забезпечення властивим є також значний ступінь диференціації правового регулювання. Окремі види пенсійного забезпечення залежать, наприклад, від попередньої діяльності пенсіонерів, від належності їх до певних соціальних груп, умов праці тощо, і все це знаходить відображення у джерелах цієї галузі.

Таким чином, *джерелами права соціального забезпечення* є нормативно-правові акти та акти договірної характеру, які приймаються компетентними державними та іншими уповноваженими органами з метою врегулювання соціально-забезпечувальних відносин.

11. Види джерел права соціального забезпечення

Джерела права соціального забезпечення *класифікуються* за різними критеріями, з яких найбільш загальним є поділ усіх джерел цієї галузі права на 2 великі групи, з огляду на юридичну природу норм, що містяться в актах, які регулюють відносини соціального забезпечення. За цим критерієм виділяють *акти договірної характеру та нормативно-правові акти*.

Перші становлять чималу групу джерел, норми яких є результатом договірної правостановлення, тобто прийняті за угодою 2 чи більше осіб і спрямовані на врегулювання відносин учасників, які уповноважили цих осіб на підписання договору. Зазвичай нормативно-правовий договір містить правила, що поширюються на певне коло неперсоніфікованих суб'єктів, є чинними впродовж тривалого часу або безстроково, не вичерпують своєї обов'язковості визначеною кількістю застосувань і їх виконання забезпечується державним примусом.

Систему договорів — джерел права соціального забезпечення України — складають:

а) міжнародні договори (міжнародно-правові акти), які уклала, до яких приєдналася чи щодо яких у порядку правонаступництва підтвердила свої повноваження Україна;

б) договори, укладені у сфері соціального партнерства, як результат колективних переговорів. Це договори, що, крім регулювання трудових відносин, містять положення, які стосуються соціального забезпечення.

Виходячи з особливостей нормативно-правових угод, укладених на міжнародному рівні, їх можна поділити на 2 види: міжнародні договори та міжнародно-правові акти. Міжнародним договором є виражена певним чином угода між 2 або кількома державами чи іншими суб'єктами міжнародного права щодо встановлення, виконання, зміни або припинення їх взаємних прав і обов'язків¹. Ці угоди встановлюють відповідні норми права, які кожен з учасників договору зобов'язується виконувати переважно на своїй території щодо другої сторони — держави або щодо громадян цієї держави.

Існують також міжнародні угоди, укладаючи які держави-учасниці беруть на себе зобов'язання дотримуватися певних норм права щодо своїх громадян. Це міжнародно-правові акти з прав людини. Вони поширюють свою дію на територію відповідної держави після ратифікації їх уповноваженими державними органами. До таких актів належать майже усі документи щодо захисту прав людини.

Законодавство України повинно відповідати ратифікованим Верховною Радою України міжнародно-правовим актам. Ці акти встановлюють загальноправові стандарти прав і свобод особи, що визначають відповідний рівень, нижче якого держави не можуть опускатися, гарантуючи права і свободи для своїх громадян. Універсальний набір прав і свобод, здатний забезпечити нормальну життєдіяльність людини, сформульований в таких міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Завдяки цим документам людина стала суб'єктом міжнародного права.

Чимало у системі джерел права соціального забезпечення двосторонніх угод, які містять норми прямої дії, наприклад Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 7 жовтня 1996 р.; Угода між Урядом України і Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про взаємне

¹ Див.: *Международное право / Отв. ред. Ф.И. Кожневиков. — М.: Международные отношения, 1981. — С. 106.*

праектантування громадян та їх соціальний захист від 8 квітня 1996 р. тощо.

Крім міжнародних угод, джерелом права соціального забезпечення в Україні є також **акти соціального партнерства** — колективні договори і угоди. Це специфічний вид угод (договорів) з чітко визначеними законом сторонами, спеціальним порядком його укладення, вирішенням розбіжностей і з особливим юридичним значенням.

Колективні договори (угоди), що укладаються між профспілками (їх об'єднаннями) як представниками інтересів найманих працівників та роботодавцями або їх представниками відповідно до Закону України від 1 липня 1993 р. "Про колективні договори і угоди" з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин та узгодження інтересів сторін, можуть містити норми, які надають працівникам додаткові, порівняно із законодавством, пільги і переваги в сфері соціального захисту. Це можуть бути додаткові виплати на оздоровлення, забезпечення медикаментами, путівками, доплати до пенсії ветеранам праці, пільги для жінок, що мають дітей, додаткові гарантії для інвалідів, надання житла за рахунок підприємства та інші соціальні пільги.

Більш поширеним джерелом права соціального забезпечення продовжує залишатись **нормативно-правовий акт**. Порівняно з іншими джерелами права він має ряд істотних переваг. Зокрема:

- у ньому найбільш чітко, повно і однозначно формулюються права і обов'язки учасників соціально-забезпечувальних відносин;

- завдяки йому існує можливість найшвидше і найповніше довести зміст правових норм до безпосередніх суб'єктів суспільних відносин;

- він забезпечує умови для адекватного і однакового розуміння норм права;

- за його допомогою здійснюється оперативне реагування на потреби правового регулювання відповідних суспільних відносин;

- нормативно-правові акти піддаються систематизації, а це сприяє полегшенню користування ними.

На відміну від актів договірної характеру, нормативно-правові акти є волевиявленням держави або всього народу, тобто приймаються тільки державними або іншими органами, що наділені відповідними державно-владними повноваженнями, і є їхнім одностороннім волевиявленням; містять у собі правові норми; назовні дістають вияв письмового документу

встановленої форми; наділені юридичною силою, яка має значення у визначенні їх місця і ролі у системі законодавства під час правового регулювання.

За суб'єктами прийняття нормативно-правові акти права соціального забезпечення належать до актів, що видаються органами держави; **за сферою дії** вони поділяються на загальнодержавні та локальні; **за ступенем загальності правових норм** — на загальні та спеціальні.

За юридичною силою ці джерела можна класифікувати на закони України та підзаконні нормативно-правові акти. З-поміж останніх виділяють: укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств та відомств, нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування.

Закони України як акти вищої юридичної сили, з огляду на їх значущість та місце в системі законодавства соціального забезпечення, поділяються на:

— конституційні або основні. Це, насамперед, Конституція та закони з питань, що безпосередньо впливають із неї. Конституція є Основним Законом держави, у якому, зокрема, визначаються права особи у сфері соціального забезпечення. Положення, закріплені у Основному Законі, конкретизуються у конституційних законах. Прикладом такого конституційного закону може бути Закон України від 28 лютого 1991 р. "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" (в редакції Закону від 19 грудня 1991 р.), який конкретизує положення ч. 1 ст. 50 Конституції: "Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди";

— звичайні або поточні. Це всі інші чинні в державі закони. До цієї групи законів у сфері соціального забезпечення можна віднести Закон України від 10 лютого 2000 р. "Про формування, порядок надходження і використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення".

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються компетентними органами на підставі закону та спрямовані на його виконання. У праві соціального забезпечення до них належать: укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; інструкції, положення, розпорядження міністерств та відомств України; нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування.

Підзаконні акти іноді ще називають похідними чи конкретизуючими. Такими, наприклад, є затверджений постановою

Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1112 Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, а також Порядок видачі свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2000 р. № 1306.

Ще одним видом джерел цієї галузі є **акти, що приймаються страховими фондами.**

Страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Вони належать до некомерційних самоврядних організацій, що діють на підставі статутів, затверджених у встановленому законами України порядку.

У межах своєї компетенції такі фонди вправі приймати документи нормативного характеру, які стосуються прав і обов'язків страхувальників та застрахованих осіб. Ці акти підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому для реєстрації нормативно-правових актів органів виконавчої влади. З моменту такої реєстрації вони отримують державне санкціонування і набувають ознак правових актів. Разом із іншими нормативно-правовими актами та нормативно-правовими договорами вони забезпечують повноту правового регулювання відносин у сфері соціального захисту громадян.

Розділ 4 ПРАВОВІДНОСИНИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

12. Поняття та види правовідносин соціального забезпечення

Суспільні відносини, що зазнають впливу правових норм, набувають значення правових відносин. У сфері соціального забезпечення суспільні відносини регулюються відповідними нормами права, а отже, законодавство про соціальне забезпечення є необхідною передумовою існування їх у правовій формі. Поза правом відносини соціального забезпечення існувати не можуть, оскільки за своїм соціально-цільовим призначенням вони спрямовані на створення реальних можливостей для здійснення одного з найважливіших прав людини — права на соціальний захист.

Наявності лише норм права недостатньо для динаміки правовідносин соціального забезпечення. Вони виникають, змінюються чи припиняються після того, як учасники майбутніх правових відносин вчинять певні дії, наприклад, зареєструються у державній службі зайнятості як особи, які шукають роботу, звернуться із заявою про призначення відповідної пенсії тощо.

Учасники правовідносин соціального забезпечення, як і будь-яких інших правовідносин, наділяються суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Держава при цьому є гарантом реалізації цих прав та здійснення обов'язків.

Правовідносини соціального забезпечення за кількісним складом суб'єктів є простими, оскільки права і обов'язки учасників поділені між 2 сторонами у протилежних напрямках (особа, що зазнала впливу соціального ризику, має права, а уповноважені державою орган чи установа — відповідно обов'язки). За характером дії зобов'язаного суб'єкта ці правовідносини вважаються **односторонньо активними**, оскільки для реалізації суб'єктивного права зобов'язана особа повинна вчинити відповідні передбачені законом дії (призначити пенсію, сплатити страховий внесок тощо).

Правовідносини соціального забезпечення мають ряд спільних рис і ознак, що відображають їх природу, характер, склад та зміст і обумовлюють те, що правовідносини соціального

забезпечення є самостійним різновидом правових відносин. Разом з тим ці правовідносини досить різноманітні за своїми суб'єктами, об'єктами та підставами виникнення, у зв'язку з чим їх прийнято поділяти на окремі відносно самостійні види. Вони утворюють систему взаємопов'язаних суспільних відносин, урегульованих правовими нормами різного функціонального призначення: соціально-забезпечувальними (матеріальними), соціально-страховими та процедурними.

Характеризуючи правовідносини у сфері соціального забезпечення, необхідно брати до уваги увесь комплекс суспільних відносин, які становлять предмет цієї галузі права. Тобто правовідносинами соціального забезпечення слід вважати не тільки соціально-забезпечувальні відносини, а й соціально-страхові відносини та відносини, пов'язані з встановленням юридичних фактів, що є підставою для реалізації особою права на соціальне забезпечення (процедурні відносини).

Отже, *правовідносини соціального забезпечення* — це врегульовані нормами однойменної галузі права суспільні відносини, що існують у сфері соціального забезпечення осіб, які зазнали соціального ризику (соціально-забезпечувальні відносини), а також пов'язані з ними процедурні та соціально-страхові відносини.

Основою всієї системи правовідносин соціального забезпечення вважаються соціально-забезпечувальні правовідносини. Це правовідносини щодо матеріального забезпечення громадян, які зазнали впливу соціального ризику. Вони є визначальними для галузевих правовідносин. Саме завдяки їм відбувається реалізація права особи на отримання будь-якого з видів соціального забезпечення. Це типові правовідносини матеріального характеру. Всі інші правовідносини цієї системи виконують допоміжну роль.

Соціально-страхові правові відносини покликані забезпечити належний рівень фінансування та обліку соціальних коштів, що необхідні для матеріального забезпечення громадян. Саме завдяки соціально-страховим правовідносинам формується фінансова база коштів, які спрямовуються на оплату соціального забезпечення конкретного виду. Так, кошти в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття використовуються для соціального забезпечення безробітних та членів їхніх сімей, а кошти, що акумулюються у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві, — для забезпечення громадян при настанні такого випадку.

Основне функціональне призначення процедурних правовідносин полягає в організації практичної реалізації права громадян на матеріальне забезпечення. Для цього законом передбачено певний порядок та процедуру такої реалізації. Держава з прийняттям матеріальних норм одночасно визначає і форми їх реалізації, встановивши відповідні правила і процедури. Наприклад, щоб отримати допомогу з тимчасової втрати працездатності особа попередньо повинна оформити в установленому порядку листок непрацездатності. Тобто соціально-забезпечувальним правовідносинам з тимчасової втрати працездатності передують процедурні правовідносини щодо підтвердження факту непрацездатності між особою та лікуючим лікарем або лікарсько-консультативною комісією.

Соціально-страхові та процедурні правові відносини мають допоміжний характер стосовно матеріальних соціально-забезпечувальних правовідносин. При цьому вони або передують основним матеріальним правовідносинам (щодо встановлення юридичних фактів, сплати страхових внесків, реєстрації учасників відповідного соціального фонду тощо), або існують одночасно з ними, супроводжуючи їх впродовж всього терміну існування таких правовідносин (щодо зміни групи інвалідності чи у зв'язку зі зміною виду соціального забезпечення).

13. Соціально-забезпечувальні правовідносини, їх види та підстави виникнення

Соціально-забезпечувальні правовідносини є визначальними у системі правових відносин соціального забезпечення. Вони становлять комплекс суспільних відносин, що врегульовані нормами права та стосуються матеріального забезпечення громадян чи надання їм соціальних послуг і пільг у разі настання соціальних ризиків за рахунок коштів соціальних фондів та бюджетів різних рівнів.

За своїми сутнісними характеристиками соціально-забезпечувальні правовідносини належать до розподільчих відносин, оскільки в юридичній формі виражають і закріплюють економічні відносини перерозподілу відповідних грошових коштів (державного та місцевих бюджетів і спеціально створених фондів).

Характерною рисою соціально-забезпечувальних правовідносин є їх так звана персоніфікація (індивідуалізація). Вона

дістає вияв у тому, що обсяг права на соціальне забезпечення конкретної особи (наприклад, розмір пенсії) зумовлюється саме її періодом трудової діяльності та сплатою страхових внесків, розміром середнього заробітку, відсотком втрати працездатності, сімейним станом, кількістю утриманців тощо.

За тривалістю в часі соціально-забезпечувальні правовідносини можуть бути постійними (регулярними) або відбуватися як одноактна дія. Так, виплата пенсій усіх видів здійснюється щомісячно і впродовж певного терміну, на який вона призначена: наприклад, пенсії за віком та вислугу років призначаються довічно, по інвалідності — на весь час інвалідності особи або довічно, пенсії в разі втрати годувальника — до досягнення повноліття дітьми померлого годувальника тощо. Разом з тим такий вид соціального забезпечення, як допомоги, є переважно одноразовим (допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, одноразова допомога при народженні дитини, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю тощо). Надання соціальних послуг також може відбуватись або одноразово, або регулярно (тривалий час). Так, наприклад, побутове обслуговування одиноких осіб похилого віку органами соціального забезпечення здійснюється регулярно (2—3 рази на тиждень) протягом тривалого часу, а забезпечення інвалідів засобами пересування має одноразовий характер.

Соціально-забезпечувальні правовідносини, утворюючи єдину цілісну структуру, є тим не менше досить неоднорідними, що дає підстави класифікувати їх за різними критеріями.

Найпоширенішою можна визнати класифікацію за видами соціального забезпечення, де, як відомо, виділяють пенсійне забезпечення, допомоги, соціальні пільги та соціальне обслуговування. Зазначені види зумовлюють відповідний поділ соціально-забезпечувальних правовідносин на пенсійні, допомогові та правовідносини щодо надання соціальних пільг і обслуговування. Натомість, чимало з цих видів можна класифікувати на окремі підвиди залежно від виду соціального забезпечення, на який претендує особа. Так, правовідносини в сфері державного пенсійного забезпечення поділяють на правовідносини пенсійного забезпечення за віком, у зв'язку з інвалідністю внаслідок загального захворювання, інвалідністю внаслідок професійного захворювання та пенсії у разі втрати годувальника (у солідарній пенсійній системі), щодо забезпечення довічною пенсією чи одноразовою виплатою (у накопичувальній системі).

Для класифікації допомогових правовідносин, як і для класифікації самих видів допомог використовуються дещо інші

критерії. Так, за характером суб'єктного складу всі ці правовідносини поділяються на правовідносини з надання соціальних допомог сім'ям з дітьми, тимчасово непрацездатним громадянам, безробітним, малозабезпеченим особам, особам, що постраждали внаслідок аварій, катастроф, стихійного лиха; а за джерелами фінансування — на допомогі правовідносини в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та в бюджетній сфері.

Чимало з цих видів потребують ще більш детального поділу. Так, класифікуючи допомоги сім'ям з дітьми за соціальним ризиком, можна виділити: допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, одноразові допомоги при народженні дитини, допомоги по догляду за дитиною, допомоги на дітей одиницями матерям тощо.

14. Процедурні правовідносини у праві соціального забезпечення

Процедурними правовідносинами, що є складовим елементом правових відносин соціального забезпечення, можна вважати врегульовані галузевими нормами відносини, які виникають у результаті встановлення юридичних фактів, що є необхідними для функціонування соціально забезпечувальних правовідносин.

Процедурні правовідносини вважаються допоміжними правовими відносинами. Їх основним призначенням є сприяння у виникненні і створенні умов для реалізації матеріальних правовідносин. За своїм характером вони належать до так званих правозастосовних правових відносин. Об'єктом цих правовідносин є юридично значуще рішення компетентного органу про встановлення відповідних юридичних фактів.

Процедурні правовідносини виникають у результаті добровільного волевиявлення особи, що претендує на той чи інший вид соціального забезпечення. Зазвичай воно дістає вияв у формі заяви самої особи або її законних представників до відповідного уповноваженого органу про встановлення юридично значущого факту для призначення конкретного виду соціального забезпечення. Слід мати на увазі, що для виникнення процедурних правовідносин на момент подання такої заяви особа повинна мати суб'єктивне право на отримання певного виду соціального забезпечення. Тому законодавець зобов'язує громадянина разом із заявою подавати необхідні документи, що

підтверджують це його право. Без них заява сама по собі не матиме юридичного значення для вирішення питання по суті.

Суб'єктами процедурних правовідносин соціального забезпечення виступають: з одного боку — фізична особа, що звертається до компетентного органу за встановленням відповідного юридично значущого факту; а з іншого — уповноважені державою органи, покликані встановлювати юридичні факти та приймати рішення про призначення соціального забезпечення.

Основу змісту процедурних правовідносин становлять взаємні права і обов'язки учасників цих правових відносин. На уповноважений орган покладається обов'язок встановити юридичний факт та призначити за наявності всіх необхідних об'єктивних підстав і документів, що їх підтверджують, той чи інший вид забезпечення, на який претендує і має право громадянин. Особа має право звернутися із заявою до компетентного органу про встановлення відповідних юридичних фактів та призначення належного їй виду соціального забезпечення. При цьому на неї покладається обов'язок подати необхідні документи і докази, що підтверджують її право на соціальне забезпечення. Додатковими елементами змісту процедурних правовідносин можуть бути інші взаємні права й обов'язки сторін: право вимагати від зобов'язаного суб'єкта сприяти у встановленні доказів, яких не вистачає; право вимагати своєчасного виконання зобов'язань іншою стороною; за наявності права на декілька видів соціального забезпечення, що виключають один одного, обирати на власний розсуд один із них тощо.

Визначальним для змісту цих правовідносин є безперечно конституційне право особи, якому відповідає обов'язок компетентного правозастосовного органу розглянути заяву із доданими до неї документами та прийняти відповідне рішення — встановити юридичний факт або зафіксувати наявність повного юридичного складу з призначенням конкретного виду соціального забезпечення.

Саме результат діяльності компетентних органів, що фіксується у відповідному рішенні і який в подальшому стає юридично значущим фактом, необхідним для виникнення матеріальних соціально-забезпечувальних правовідносин, є об'єктом процедурних правовідносин.

Для з'ясування характерних особливостей процедурних правовідносин їх прийнято поділяти на окремі види. Зокрема, з огляду на матеріальні правовідносини, які вони обслуговують, розрізняють: процедурні правовідносини в пенсійному забезпеченні, процедурні правовідносини в сфері соціальних допомог тощо.

15. Соціально-страхові правовідносини

Чільне місце у структурі правових відносин соціального забезпечення займають *соціально-страхові правовідносини*. Такими, зокрема, вважаються врегульовані нормами права суспільні відносини щодо збору страхових внесків та акумуляції коштів соціальними страховим фондами. Вони так само, як і процедурні правовідносини, є допоміжними та існують задля обслуговування основних — соціально-забезпечувальних правовідносин. Саме завдяки соціально-страховим правовідносинам реалізується право застрахованих осіб (членів їхніх сімей) на отримання соціальних виплат за кошти соціальних страхових фондів у разі настання страхового випадку.

Суб'єктами соціально-страхових правовідносин є застраховані громадяни, а в окремих випадках — члени їхніх сімей та інші особи, а також страхувальники і страховики. **Застрахованою** вважається фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Коло тих осіб, які можуть бути застрахованими, визначається законами, які регулюють окремі види загальнообов'язкового соціального страхування.

Суб'єктами правовідносин соціального страхування є також **страхувальники**. Це ті особи, які зобов'язані (або мають бажання) сплачувати страхові внески відповідно до закону чи договору. Суб'єктами, що зобов'язані перераховувати до фонду внески, є роботодавці. Наймані працівники, які сплачують їх на свою користь, теж належать до суб'єктів цього виду. Страхувальником, що сплачує страхові внески за власним бажанням, може бути будь-яка фізична особа, яка виявила інтерес до участі у соціальному страхуванні. Це можуть бути так звані самозайняті особи (фізичні особи — підприємці, адвокати, приватні нотаріуси тощо).

Страховиками у соціально-страхових правовідносинах є цільові страхові фонди: пенсійного страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; страхування на випадок безробіття і страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

З-поміж усіх цих учасників центральним суб'єктом соціально-страхових правовідносин вважається застрахована особа, адже саме її інтерес є об'єктом страхування.

Участь суб'єктів у соціально-страхових правовідносинах є доволі різноплановою за характером та змістом. Зокрема, правові

відносини страхувальників і застрахованих осіб майже відсутні в площині соціального страхування. Тут обов'язки участі страхувальників у соціально-страхових правовідносинах зумовлені наявністю трудових правовідносин із застрахованою особою. Тобто якихось додаткових зобов'язань між страховиком і застрахованою особою в частині сплати страхових внесків не виникає. Вони встановлені законом і виникають в результаті укладення трудового договору.

Інакше виглядає ситуація із взаємовідносинами страхувальників та страховиків. Тут специфіка правовідносин дістає вияв у тому, що об'єктом соціально-страхових правовідносин між страхувальником та страховиком є страхові внески, які й становлять базу соціальних коштів. Натомість, інший їх різновид — правовідносини щодо організації соціального страхування (реєстрація платників страхових внесків, персоніфікований облік, видача застрахованим документів, які підтверджують факт страхування, тощо) — має своїм об'єктом результат дій суб'єктів, який відображений у правовому акті, що фіксує здійснення соціального страхування щодо конкретної особи.

Змістовні ознаки соціально-страхових правовідносин дістають вияв не лише в обов'язку страхувальників сплачувати страхові внески. Суб'єкти цих правовідносин можуть мати й інші права та обов'язки. Так, роботодавець як суб'єкт соціально-страхових правовідносин зобов'язаний у встановленому порядку надавати виконавчій дирекції Пенсійного фонду України відомості про: прийняття на роботу працівників; їх заробітну плату, використання робочого часу; сплату страхових внесків, у тому числі застрахованими особами; ліквідацію чи реорганізацію підприємства, установи, організації, зміну юридичної адреси тощо. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві, крім акумулювання коштів, здійснює заходи, спрямовані на запобігання нещасним випадкам, усунення загрози здоров'ю працівників тощо.

Особливості виникнення, зміни та припинення соціально-страхових правовідносин зумовлені тим, що вони тісно пов'язані і певною мірою залежать від трудових чи цивільних правовідносин. Так, момент виникнення соціально-страхових правовідносин визначений законом та зумовлений обов'язковістю страхування всіх осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту). А таке саме страхування щодо осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), та фізичних осіб — підприємців виникає з моменту добровільного укла-

дення ними договору. Уклавши трудовий договір, працівник стає застрахованою особою і вправі вимагати від роботодавця сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Роботодавець набуває статусу платника страхових внесків у 10-денний термін з дня отримання ним свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або з дня укладення трудового договору з найманим працівником.

Розірвання трудового договору зумовлює припинення сплати страхових внесків, що, однак, не позбавляє особу статусу застрахованої особи в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, оскільки припинення трудових правовідносин може мати наслідком виникнення інших правових відносин. Наприклад, факт безробіття особи породжує право на продовження її участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, тільки вже у статусі забезпечуваної особи. Тобто тут виникають соціально-забезпечувальні правовідносини щодо виплати допомоги по безробіттю.

16. Юридичні факти, що породжують соціально-забезпечувальні правовідносини

Характерною особливістю соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що на відміну від багатьох інших правових відносин, вони в ідеалі як відносини суспільні не можуть існувати поза сферою правового регулювання. Та обставина, що при характеристиці предмета права соціального забезпечення застосовувалося класичне їх розуміння як суспільних відносин, що існують у сфері соціального захисту і потребують свого законодавчого впорядкування, стаючи тим самим предметом права, зовсім не означає, що об'єктивно такі відносини можливі без правового регулювання. Якщо інші суспільні відносини (майнові, трудові, сімейні, земельні тощо) можна уявити і без їх правової форми, то відносини соціального захисту завжди є правовими відносинами. Адже не можуть існувати відносини з нарахування й виплати, наприклад, пенсій, якщо попередньо не буде проголошено право на пенсію. Так само не можна отримати субсидію на оплату житлово-комунальних послуг, якщо держава не гарантуватиме такої можливості. Отже, соціально-забезпечувальні відносини в їх ідеальному вигляді завжди мають правову форму, і у традиційному значенні суспільних відносин як таких відносин соціального захисту не буває.

Зазначена обставина досить суттєво впливає на характер юридичних фактів, які породжують виникнення, зміну та припинення соціально-забезпечувальних правовідносин. Більше того, при цьому визначальними тут все ж є *юридичні факти*, які є підставами виникнення цих відносин.

Галузева наука такі факти, що є основою соціально-забезпечувальних правовідносин, називає юридичними складами, виділяючи при цьому 3 необхідні елементи юридичного фактичного складу (окремі юридичні факти). Це, насамперед, об'єктивні обставини (факти), а також волевиявлення особи на отримання конкретного виду соціального забезпечення і рішення компетентного органу про призначення відповідного виду соціального забезпечення. Кожен із цих юридичних фактів, що у сукупності формують юридичний склад, є необхідним для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Відсутність хоча б одного з елементів виключає можливість виникнення правових відносин.

Об'єктивні факти — це такі передбачені юридичними нормами конкретні соціальні обставини, які є необхідними для виникнення в особи права на певний вид соціального забезпечення. Вони бувають абсолютно та відносно об'єктивними фактами.

Абсолютно об'єктивними фактами, тобто такими, що не залежать від волі самого суб'єкта правовідносин, вважаються соціальні ризики та стать особи. Вони визначають вид правовідносин та умови їх динаміки.

Відносно об'єктивними фактами є обставини, наявність чи відсутність яких ставиться у залежність від волі суб'єктів правовідносин. Такими є страховий стаж особи, її заробіток та деякі інші.

Щоб правовідносини соціального забезпечення стали реальними, необхідне волевиявлення (ініціатива) громадянина або іншої визначеної законодавством особи, яка діє в інтересах отримувача. Волевиявлення зазвичай має письмову форму і дістає вияв у вигляді заяви до відповідного компетентного органу, який приймає рішення про надання особі відповідного виду соціального забезпечення.

Найбільш характерним прикладом елементів волевиявлення, що властиві правовідносинам соціального забезпечення, можуть бути підстави виникнення пенсійних правовідносин усіх видів. Вони мають місце за наявності визначеної у законодавстві певної сукупності юридичних фактів, яка є індивідуальною для кожного з видів таких правовідносин. Так, для виникнення пенсійних правовідносин за віком юридичний склад повинен містити

наступні елементи: досягнення особою пенсійного віку, наявність страхового стажу зазначеної тривалості, волевиявлення громадянина та рішення компетентного органу про призначення пенсії. Для виникнення пенсійних правовідносин у зв'язку з забезпеченням інвалідів юридичними фактами є: наявність однієї з 3 груп інвалідності у поєднанні з її причиною (загальне чи професійне захворювання), наявність страхового стажу певної тривалості (для пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання), волевиявлення інваліда та акт відповідного компетентного органу про призначення пенсії у зв'язку з інвалідністю.

Необхідним елементом юридичного фактичного складу є і рішення державного органу. Воно якраз і зумовлює динаміку соціально-забезпечувальних правовідносин.

Рішення про призначення пенсії констатує наявність усіх необхідних умов для виникнення, зміни чи припинення пенсійних правовідносин. У фактичному складі — це завершальний елемент, який у сукупності з іншими призводить до певних юридичних наслідків — призначення соціальної виплати, зміни її розміру, припинення виплати тощо.

У сфері недержавного пенсійного забезпечення зовнішнім проявом волевиявлення сторін (наприклад, установи Пенсійного фонду та вкладника) може стати пенсійний контракт. Його змістом вважатимуться пенсійні ризики, настання яких зумовлює виникнення у особи-учасника права на пенсію, істотні умови пенсійної програми та умови реалізації пенсійного права особи. Укладення пенсійного контракту є первинним елементом юридичного фактичного складу в сфері недержавного пенсійного забезпечення.

17. Об'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин

Об'єктами соціально-забезпечувальних правовідносин вважаються конкретні матеріальні блага, з приводу яких вони виникають. Такими зазвичай є визначені законодавством види соціального забезпечення. До них належать: пенсії, соціальні допомоги, соціальні пільги та соціальне обслуговування. Кожен з цих видів соціального забезпечення, що є об'єктом правових відносин, має властиві йому особливості, завдяки яким можна відрізнити його від інших аналогічних виплат чи послуг.

Поняття "пенсія" має латинське походження і в буквальному перекладі означає платіж (виплату). Беручи за основу таке її розуміння, вчені-правники визначають *пенсію* як щомісячну (регулярну), періодичну виплату, що надається громадянам у грошовій формі.

При визначенні пенсії акцентується на її грошовій формі. І це закономірно, адже саме грошова форма пенсійного забезпечення пройшла випробування часом й отримала визнання світового співтовариства. Вона вважається найбільш прийнятною та оптимальною завдяки тому, що не обмежує можливостей пенсіонера в задоволенні своїх потреб.

Характерними ознаками пенсії називають регулярність та систематичність пенсійних грошових виплат. Вона виплачується не у вигляді одноразової виплати, не епізодично, а щомісячно (систематично протягом тривалого проміжку часу) з тим, щоб бути постійним джерелом засобів до існування. Як виняток, у недержавній пенсійній системі існує одноразова виплата пенсії у випадках, що прямо зазначені в законодавстві.

Ще однією ознакою пенсії вважається її компенсаційний характер. Найбільш повно це відображається у механізмі призначення пенсії. Розмір пенсії визначається в прямій залежності від обсягу винагороди, яку особа отримує за трудову діяльність. Зазвичай пенсія є нижчою від заробітної плати, і встановлюється вона у відсотках до неї.

Отже, пенсією вважатиметься грошове зобов'язання держави чи уповноваженого нею суб'єкта, що виплачується особі для її утримання з підстав та на умовах, передбачених законом, у розмірі, що залежить від страхового стажу особи та її доходу.

Вітчизняне законодавство передбачає виплату 2 видів пенсій: страхові та спеціальні.

Страхова пенсія — це щомісячні грошові виплати, які здійснюються застрахованим громадянам при досягненні ними пенсійного віку, встановленні інвалідності чи у зв'язку з втратою годувальника за рахунок коштів соціальних страхових фондів у порядку і розмірах, визначених Законом "Про загально-обов'язкове державне пенсійне страхування" та Законом України від 9 липня 2003 р. "Про недержавне пенсійне забезпечення".

Страхова пенсія передбачає 3 види пенсійних виплат, які призначаються та виплачуються особі окремо у солідарній, накопичувальній обов'язковій та недержавній пенсійних системах. У кожній з них особа має право лише на один, визначений законом чи пенсійним контрактом, вид пенсії.

У солідарній пенсійній системі особа має право на пенсію за віком, пенсію по інвалідності та пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Накопичувальна обов'язкова система передбачає виплату довічної пенсії або одноразової пенсійної виплати, а система недержавного пенсійного забезпечення — довічної пенсії, пенсії на визначений період або одноразової пенсійної виплати.

Другим видом пенсійних виплат є *спеціальні пенсії*. Умови та порядок призначення таких пенсій встановлюються спеціальним законодавством, яким визначається особливий правовий статус осіб, що виконують державні чи інші суспільно-значущі функції, мають особливі заслуги перед державою, а також тих осіб, які постраждали внаслідок техногенних та екологічних катастроф. Єдиного закону про спеціальні пенсії в Україні немає. Тому при визначенні пенсійного забезпечення таких осіб використовуються декілька відповідних законодавчих актів.

За суб'єктами, що мають право на спеціальні пенсії, їх поділяють на пенсії для: осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших категорій осіб; осіб, які виконують обов'язки державної служби (державні службовці та прирівняні до них особи, посадові особи місцевого самоврядування, народні депутати, судді та службові особи органів прокуратури); наукових (науково-педагогічних) працівників; осіб, які мають особливі заслуги перед Україною; осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Варто зазначити, що за цільовим спрямуванням спеціальні пенсії виплачуються як додаток до страхової пенсії, яку особа може мати у солідарній пенсійній системі. А тому існують спеціальні пенсії за віком, по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника.

Пенсія за віком у системі спеціальних пенсій має назву "*пенсія за вислугу років*". Основною особливістю, що є властивою для пенсії за вислугу років, є те, що вона призначається за умови припинення особою виконання трудової діяльності, яка зумовила право на такий вид пенсії.

Окремим видом матеріального соціального забезпечення, що є об'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин, вважаються *соціальні допомоги*.

У юридичній літературі існує чимало визначень цього виду соціального забезпечення. Усі вони, як правило, відображають найбільш характерні ознаки та особливості, що властиві соціальним допомогам за правом соціального забезпечення.

Насамперед наголошується, що допомоги у переважній більшості надаються лише у грошовій формі. Відзначається також,

що вони, як правило, мають тимчасовий характер. Їх виплачують або одноразово, або періодично впродовж нетривалого терміну. Так, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку за загальним правилом призначається на весь період однойменної соціальної відпустки, що надається для догляду за дитиною до досягнення нею 3 років.

При визначенні соціальних допомог слід окремо зупинитися на їх цільовому призначенні. Воно залежить від виду допомоги, яка надається особі. Так, допомоги мають на меті компенсацію втраченої заробітної плати особи (наприклад, допомога в разі тимчасової непрацездатності) або спрямовані на підтримку особи незалежно від факту її трудової діяльності (наприклад, одноразова допомога при народженні дитини є нічим іншим, як додатковою соціальною підтримкою сім'ї в разі народження дитини).

Ще однією ознакою соціальних допомог є те, що умови та порядок їх призначення передбачено законами України. Органи місцевого самоврядування можуть приймати рішення про надання додаткових видів допомог за кошти місцевих бюджетів, що, однак, не позбавляє особу права на всі передбачені законодавством види соціальних допомог.

Нарешті, останньою ознакою, яка характеризує соціальні допомоги як вид соціального забезпечення, є їх розміри. За чинним законодавством допомога може виплачуватися у відсотках відповідно до заробітної плати особи та еквівалентно до її страхового стажу (це правило переважно стосується соціальних допомог, які виплачуються в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування) або у встановленій законом твердій сумі (фіксований розмір мають допомоги, які виплачуються за рахунок коштів місцевих бюджетів).

Враховуючи таким чином усі зазначені обставини, *соціальну допомогу* можна визначити як короткострокову грошову виплату, що надається з метою компенсації втраченого особою заробітку чи для її додаткової підтримки у разі настання соціального ризику за рахунок коштів соціальних страхових фондів чи бюджетів різних рівнів.

Видовий поділ допомог та критерії їх розмежування визначаються здебільшого законодавцем у відповідних нормативно-правових актах. Тому в науковій літературі соціальні допомоги прийнято класифікувати за підставами їх настання (соціальними ризиками) та за суб'єктами, що мають право на такі допомоги. Розрізняються: допомоги у зв'язку з тимчасовою

непрацездатністю, по безробіттю, у зв'язку з нещасним випадком на виробництві чи професійним захворюванням, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги на поховання, допомоги малозабезпеченим сім'ям, дітям-інвалідам чи інвалідам з дитинства. Кожен із названих видів можна поділити на підвиди залежно від соціальних ризиків, що є основою виникнення права на такі допомоги.

Важливе значення має поділ усіх допомог залежно від джерела їх виплати. Саме така класифікація визначає особливості правової природи кожного з видів допомог. За цим критерієм розрізняють *страхові* та *державні (нестрахові) соціальні допомоги*.

Страховими допомогам вважаються одноразові або періодичні грошові виплати короткотермінового характеру, які здійснюються за рахунок коштів соціальних страхових фондів при настанні страхового випадку. На відміну від страхових, *державні допомоги* виплачуються незастрахованим особам за кошти державного або місцевого бюджетів. Лише страховими бувають допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, нещасним випадком на виробництві. Натомість допомоги малозабезпеченим сім'ям, особам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, дітям-інвалідам чи інвалідам з дитинства є винятково нестраховими. Змішаний характер залежно від того, чи застрахована особа в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, чи ні, мають допомоги по безробіттю, допомоги сім'ям з дітьми. Щоправда, від факту страхування особи у системі соціального страхування залежить розмір такої допомоги.

Ще одним видом соціального забезпечення громадян є *соціальні пільги*. Вони передбачають право особи на безкоштовне користування певними видами послуг (безоплатний проїзд у міському транспорті) чи їх привілейоване отримання (переважне право вступу до вищих навчальних закладів). Соціальні пільги — це певна підтримка, що є додатковим соціальним забезпеченням особи. Вони надаються їй незалежно від будь-яких інших видів соціального забезпечення.

Призначення та надання соціальних пільг пов'язане зазвичай із соціальними ризиками так званого публічного характеру. Йдеться про випадки, коли особа постраждала від певних подій у державі чи, навпаки, її діяльність стала особливо значущою для держави та була визнана особливими заслугами.

Соціальні пільги надаються: ветеранам війни; ветеранам праці; особам, які мають особливі заслуги перед державою;

багатодітним сім'ям; особам, які належать до категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи; дітям-сиротам; реабілітованим особам, пенсіонерам, інвалідам, дітям-інвалідам.

Отже, *соціальними пільгами* вважаються передбачені законодавством можливості повного чи часткового звільнення особи від виконання обов'язку або надання додаткових прав при настанні соціального ризику за наявності в особи значних заслуг перед державою.

За характером усі соціальні пільги можна поділити на: житлово-комунальні; медико-реабілітаційні; транспортні; соціально-побутові; пенсійні; соціально-трудові.

Ще одним видом соціального забезпечення, що є об'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин, є соціальне обслуговування особи. *Соціальне обслуговування* визначається як діяльність державних органів чи уповноважених державою установ щодо надання громадянам соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг та матеріальної допомоги з метою їх соціальної адаптації та реабілітації.

Чинним законодавством передбачено, що соціальне обслуговування може надаватись як соціальні послуги або як матеріальна підтримка громадян. Залежно від суб'єкта (отримувача соціальних послуг) вони бувають декількох видів. Зокрема, ті з них, що надаються особам, застрахованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, або особам, прирівняним до них, можуть бути поділені, з огляду на соціальні ризики, на соціальні послуги безробітним, тимчасово непрацездатним та особам похилого віку. Соціальне обслуговування громадян похилого віку та одиноких непрацездатних громадян за формою його здійснення можна поділити на соціальні послуги на дому та стаціонарне соціальне обслуговування. За цим критерієм виокремлюють також стаціонарне соціальне обслуговування інвалідів, соціальне обслуговування дітей, соціальну реабілітацію та адаптацію інвалідів, санаторно-курортне лікування, забезпечення протезно-ортопедичними виробами, надання засобів пересування.

Матеріальна підтримка як різновид соціального обслуговування у переважній більшості є натуральною за формою та полягає у наданні особі, яка потрапила у важкі життєві обставини, необхідних матеріальних благ: речей, одягу, засобів пересування тощо.

18. Страховий стаж за правом соціального забезпечення

Страховий стаж, що є одним з юридичних фактів, які забезпечують реалізацію соціальних прав громадян України, є порівняно новою обставиною, з якою норми права пов'язують виникнення правових відносин. Ще донедавна аналогічну функцію виконував інший юридичний факт — трудовий стаж. Термінологічно обидві ці обставини є подібними. Однак вони відмінні за своїми змістовними характеристиками. *Трудовий стаж* визначається як тривалість (період) трудової діяльності особи в системі суспільної організації праці і обчислюється на підставі записів у трудовій книжці працівника. На відміну від нього *страховий стаж* передбачає обчислення тривалості сплати особою або на її користь іншими зобов'язаними суб'єктами страхових внесків до спеціальних страхових фондів.

Страховому стажу в системі права соціального забезпечення надається досить важливе значення. В одних випадках з ним пов'язане виникнення самого права на відповідний вид соціального забезпечення, в інших від його тривалості залежить розмір соціально-забезпечувальної виплати. Зокрема, за загальної тривалості страхового стажу особи до 5 років розмір допомоги з тимчасової непрацездатності становитиме 60% її заробітку; від 5 до 8 років — 80%; більше 8 років — 100%.

Найбільш узагальнене визначення *страхового стажу* міститься в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Тут він визначається як період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством.

Страховий стаж є одночасно правостворюючим юридичним фактом (оскільки необхідний для призначення різних видів соціальних виплат), і правозмінюючим (його збільшення призводить до зміни і перегляду суми вже призначених пенсій). Законодавець в одних випадках надає значення тривалості страхового стажу як умови для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення (наприклад, всіх видів пенсій), а в інших його тривалість лише презюмується. Зокрема, для призначення допомоги по вагітності та пологах чи у разі нещасного випадку на виробництві, що спричинив втрату працездатності, законодавством не вимагається кількісного критерію страхового

стажу. Достатнім вважається факт, що особа є застрахованою, а отже, передбачається, що вона є потенційним носієм страхового стажу.

Особливості обчислення страхового стажу щодо певних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються відповідними законами України. Зокрема, в Законі України від 18 січня 2001 р. "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням", цій проблемі присвячено ст.ст. 6, 7, у Законі "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" — ст.ст. 4, 21, у Законі "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" — ст.ст. 8—11, а у Законі "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" — відповідно ст.ст. 11, 12, 24.

Як вже відзначалося, наявність страхового стажу визначається фактом сплати страхових внесків (платежів) уповноваженими суб'єктами. Розмір таких внесків встановлено законодавчими актами.

Базовими величинами для обчислення страхових внесків у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування є заробітна плата особи або інший дохід, у тому числі дохід від підприємницької діяльності. Страхові внески сплачуються або особою самостійно, або (та) її роботодавцем. До страхового стажу зараховуються також періоди трудової діяльності (трудоного стажу) особи до запровадження у нашій державі системи загальнообов'язкового соціального страхування, тобто до 1998 р.

Страховий стаж є сукупністю відповідних періодів, впродовж яких особа самостійно або — на її користь — інші уповноважені суб'єкти сплачують страхові внески до спеціалізованих страхових фондів. Тобто факт виконання особою якоїсь певної роботи чи зайняття нею підприємницькою або іншою суспільно корисною діяльністю не впливає на характер самого страхового стажу й не дає підстав виділяти, як це прийнято, наприклад, щодо трудового стажу — загальний чи спеціальний страховий стаж. Від того, яку роботу, посаду, вид діяльності виконує застрахована особа, і які вона у зв'язку з цим має доходи, залежить лише розмір страхових внесків та в кінцевому підсумку — розмір соціально-забезпечувальних виплат. Отже, страховий стаж за своїм характером є в усіх випадках однорідним

явищем. Він або є, або його немає, якщо особа не застрахована у встановленому законом порядку.

Тривалість страхового стажу безпосередньо впливає на зміст правомочностей суб'єктів правовідносин. Чим більшою є тривалість страхового стажу, тим більшими є, зазвичай, розміри соціальних страхових виплат. Страховий стаж є юридичним фактом, з яким пов'язано призначення всіх видів пенсій у солідарній пенсійній системі та допомоги в разі тимчасової непрацездатності і допомоги по безробіттю.

19. Спеціальний трудовий стаж та його значення для права соціального забезпечення

Для отримання відповідного пенсійного забезпечення застрахована особа повинна мати, крім страхового стажу, ще й *спеціальний трудовий стаж*.

Спеціальний трудовий стаж, якому надається значення юридичного факту для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, поділяється на 2 види: 1) спеціальний стаж, який дає право на призначення пільгового пенсійного забезпечення в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на підставі Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування"; 2) так звана вислуга років як особливий вид спеціального страхового стажу, що зумовлює виникнення права на пенсію, якщо це передбачено спеціальними законами.

З огляду на правила обчислення, перший вид спеціального трудового стажу можна поділити на декілька підвидів. Це, зокрема:

а) стаж на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість у яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах (перелік визначений Списком № 1, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 36);

б) стаж працівників, які безпосередньо зайняті на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах (перелік визначений Списком № 2, затвердженим вищевказаною постановою Кабінету Міністрів України);

в) період трудової діяльності, яка здійснювалась в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до них*;

г) період трудової діяльності на територіях радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи (див. Закон "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи").

Другий вид спеціального трудового стажу, що застосовується у пенсійному забезпеченні, має назву "вслуга років".

Вслугою років вважаються відповідні періоди виконання особою особливого виду трудової діяльності, зокрема державної служби, військової служби, служби і роботи в правоохоронних органах, а також іншої суспільно корисної діяльності, які дають право на пенсію незалежно від віку, але за умови звільнення зі служби (роботи), у зв'язку з якою призначається пенсія¹.

Важливою рисою заслуги років є те, що вона, як і вік та страховий стаж, належить до основних підстав, що зумовлюють право на пенсію. Таке її значення безпосередньо впливає із законодавчої презумпції про втрату професійної працездатності чи придатності внаслідок тривалого виконання того чи іншого виду діяльності до настання віку, який дає право на пенсію за віком на загальних підставах.

Як вид спеціального трудового стажу заслуга років різниться залежно від суб'єктів, для яких вона є необхідною при пільговому пенсійному забезпеченні.

Насамперед, заслуга років використовується для нарахування і виплати пенсій особам, звільненим з військової служби. Правове регулювання заслуги років у цьому випадку здійснюється на підставі Закону України від 9 квітня 1992 р. "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб".

Крім того, за Законом України від 16 грудня 1993 р. "Про державну службу" заслуга років встановлена для державних службовців. Порядок обчислення стажу державної служби затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 травня 1994 р. № 283.

* Україна за своїм географічним розміщенням розташована далеко від районів Крайньої Півночі. Переважно цей вид стажу береться до уваги щодо тих осіб, які за часів існування СРСР працювали у відповідних районах.

¹ Див.: *Иосифиди Д.Г.* Право социального обеспечения Российской Федерации: Учебник для вузов / Под ред. *А.И. Бобылева.* — М.: Право и государство, 2003. — С. 232.

До державної служби, що зараховується як вислуга років, прирівнюється також трудова діяльність: 1) працівників Національного банку, які безпосередньо беруть участь у виконанні його функцій та обіймають посади, передбачені штатним розкладом (Закон України від 20 травня 1999 р. "Про Національний банк України"); 2) журналістів державних і комунальних засобів масової інформації (Закон України від 23 вересня 1997 р. "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів"); 3) працівників митних органів (Митний кодекс України); 4) посадових осіб органів місцевого самоврядування (крім виконання обов'язків на виборних посадах) (Закон України від 7 червня 2001 р. "Про службу в органах місцевого самоврядування"); 5) помічників-консультантів народних депутатів (Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затв. постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 р. № 379/95-ВР); 6) працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз (Закон України від 25 лютого 1994 р. "Про судову експертизу"); 7) дипломатичних працівників (Закон України від 20 вересня 2001 р. "Про дипломатичну службу"); 8) народних депутатів (Закон України від 17 листопада 1992 р. "Про статус народного депутата України" (в редакції Закону від 22 березня 2001 р.).

Важливо відзначити, що стаж державної служби має подвійне значення. З одного боку, це період, протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, тобто йдеться про страховий стаж, що дає право на пенсійне забезпечення за Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". З іншого боку, він розглядається як спеціальна підстава пенсійного забезпечення державного службовця за Законом "Про державну службу" (ст. 37).

Спеціальними законами передбачено порядок обчислення трудового стажу суддів (Закон України від 7 липня 2010 р. "Про судоустрій і статус суддів") та прокурорсько-слідчих працівників (Закон України від 5 листопада 1991 р. "Про прокуратуру"). Тут, зокрема, передбачено, що періоди трудової діяльності цієї категорії працівників зараховуються до спеціального стажу державної служби, що дає право на соціальне забезпечення за Законом "Про державну службу". Натомість, періоди проходження державної служби не можуть бути зараховані до спеціального стажу суддів чи прокурорсько-слідчих працівників.

Ще одним видом вислуги років є спеціальний трудовий стаж науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів освіти III і IV рівнів акредитації. Цей вид стажу вста-

новлений Законом України від 13 грудня 1991 р. "Про наукову і науково-технічну діяльність" (в редакції Закону від 1 грудня 1998 р.) та постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. № 257 "Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність".

Щодо цієї категорії працівників законодавець передбачив можливість взаємного зарахування державної служби та науково-педагогічного стажу. Тобто періоди здійснення науково-педагогічної діяльності за необхідності зараховуються до державної служби і навпаки.

Різновидом спеціального трудового стажу є строкова військова служба. Період, впродовж якого особа перебуває у Збройних Силах, виконуючи свій загальний військовий обов'язок, зараховується до стажу будь-якого виду.

Розділ 5

СУБ'ЄКТИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

20. Загальна характеристика суб'єктів права соціального забезпечення

Суб'єктами права соціального забезпечення вважаються правоздатні особи, які в силу свого галузевого правового статусу є носіями відповідних прав та обов'язків. Щоб стати суб'єктом права соціального забезпечення, особа повинна бути наділена правоздатністю та галузевим правовим статусом. Правоздатність у сфері соціального забезпечення — це така властивість, яка передбачає можливість мати будь-які права та обов'язки. Іншою властивістю, яка характеризує суб'єкта права, є галузевий правовий статус. Це певна сукупність закріплених у Конституції та законах основних прав і обов'язків осіб у сфері соціального захисту.

Суб'єктів права соціального забезпечення необхідно відмежовувати від суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин. Щоб стати учасником (суб'єктом) правовідносин, особа повинна володіти так званою правосуб'єктністю, яка охоплює галузевий правовий статус, правоздатність і дієздатність за правом соціального забезпечення. Отже, наявність дієздатності перетворює суб'єктів права на суб'єктів правових відносин. Дієздатність як здатність своїми діями набувати та здійснювати права і самостійно виконувати обов'язки передбачає можливість усвідомлювати свої дії та керувати ними. Очевидно, що така можливість не є вродженою властивістю людини. Вона приходить з віком, досвідом та знаннями, що набуваються особою. Тому момент виникнення дієздатності визначається відповідно до законодавства для всіх громадян. Для права соціального забезпечення не існує якогось одного вікового критерію (наприклад, як це існує у цивільному праві — 18 років). Тут дієздатність може виникати як з 18-річного, так і з іншого віку, визначеного законом.

Одним із критеріїв класифікації суб'єктів права соціального забезпечення може бути правова функція, яку вони виконують у сфері соціального забезпечення. Так, одні суб'єкти отримують різні види соціального забезпечення, інші виконують

функції з надання такого забезпечення, треті підтверджують факти, які мають правове значення для надання соціального забезпечення.

З огляду на такі підстави, суб'єктів права соціального забезпечення можна поділити на суб'єктів, які одержують соціальне забезпечення, і суб'єктів, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення. До другої групи суб'єктів належать суб'єкти, які надають соціальне забезпечення, і суб'єкти, які сприяють у отриманні соціального забезпечення.

Суб'єктами, які отримують соціальне забезпечення, є фізичні особи. Основу їх галузевого правового статусу становить право на соціальне забезпечення, яке виникає на основі соціального ризику. Як виняток, суб'єктом, що відповідає загальним ознакам цього виду, є сім'я. Вона згідно з законодавством визнається суб'єктом права на отримання соціальних допомог (наприклад, існує державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям).

Суб'єктами, які надають соціальне забезпечення, є: 1) державні органи спеціальної компетенції; 2) соціальні страхові фонди; 3) спеціалізовані державні підприємства та установи. До суб'єктів, які сприяють у отриманні соціального забезпечення, належать особи, які підтверджують наявність спеціального правового статусу (статусу ветерана війни, учасника бойових дій тощо) або які підтверджують юридичні факти, що є підставою виникнення права на соціальне забезпечення. Такими є органи медико-соціальної експертизи, комісії із встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною, органи, які видають посвідчення, що підтверджують спеціальний галузевий правовий статус (посвідчення учасника бойових дій, ветерана війни тощо).

21. Громадяни як суб'єкти, що отримують соціальне забезпечення

З огляду на підставу виникнення права на соціальне забезпечення, всіх громадян можна поділити на осіб, які набувають право на соціальне забезпечення у зв'язку із наявністю соціального ризику загального характеру (непрацездатність, безробіття), — загальні суб'єкти права соціального забезпечення, та осіб, право на соціальне забезпечення яких пов'язане з наявністю соціального ризику суспільно-історичного чи екологічного характеру (військові конфлікти, техногенні катастрофи), — спеціальні суб'єкти права соціального забезпечення.

Загальними суб'єктами, які отримують соціальне забезпечення, є фізичні особи, які мають правоздатність і загальний галузевий правовий статус. Це: пенсіонери, які отримують пенсію на загальних підставах, інваліди, що отримали інвалідність внаслідок загального захворювання, трудового каліцтва чи професійного захворювання, тимчасово непрацездатні, безробітні, малозабезпечені, особи, які втратили годувальника внаслідок загального захворювання або трудового каліцтва чи професійного захворювання. Загальним суб'єктом, що отримує соціальне забезпечення, вважається також сім'я.

Правоздатність фізичних осіб за правом соціального забезпечення виникає в момент їх народження і припиняється зі смертю. Галузева правоздатність є рівною для всіх фізичних осіб.

Загальний галузевий правовий статус, що характеризує загальних суб'єктів права соціального забезпечення, є сукупністю прав і обов'язків, які виникають з настанням соціального ризику. Основу галузевого правового статусу фізичної особи як суб'єкта права соціального забезпечення становить право цієї особи на соціальне забезпечення.

Особливим суб'єктом права соціального забезпечення вважається сім'я. Вона є суб'єктом права на відповідний вид соціального забезпечення, якщо це передбачено законодавством. Сім'єю можна вважати одну особу чи кілька осіб, які проживають разом і (або) об'єднані законними правами та обов'язками щодо утримання на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення та інших підставах, не заборонених законом.

Галузеве законодавство України розмежовує поняття "сім'я" та "члени сім'ї". Так, Закон України від 1 червня 2000 р. "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" передбачає, що право на державну соціальну допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України. Натомість, Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачається надання права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника.

22. Громадяни як спеціальні суб'єкти права соціального забезпечення

Спеціальними суб'єктами, які отримують соціальне забезпечення, є фізичні особи, для яких отримання соціального забезпечення залежить від наявності спеціального правового статусу.

До них належать інваліди та ветерани війни, ветерани військової служби, учасники бойових дій, ветерани праці, військово-службовці та члени їхніх сімей, особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, реабілітовані репресовані громадяни, біженці, жертви нацистських репресій тощо. Виникнення спеціального правового статусу цих осіб пов'язане з наявністю відповідних юридичних фактів: виконання цими особами обов'язків, які мають важливе значення для держави (участь у бойових діях, у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, тривала сумлінна праця) або заподіяння шкоди цим особам внаслідок військових конфліктів, техногенних катастроф тощо.

Права та обов'язки, що формують спеціальний правовий статус цих осіб, існують додатково до загального правового статусу.

Спеціальний правовий статус суб'єктів права соціального забезпечення потребує його обов'язкового підтвердження для реалізації прав, які становлять зміст цього статусу. Способом підтвердження може бути отримання відповідного посвідчення або іншого документа, що засвідчує спеціальний правовий статус, на підставі якого надаються відповідні пільги і компенсації.

Правовий статус спеціальних суб'єктів права соціального забезпечення визначається відповідними законодавчими актами, що встановлюють підстави, види та порядок надання соціального забезпечення цим категоріям громадян. До них, зокрема, належать, закони України від 22 жовтня 1993 р. "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", від 24 березня 1998 р. "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист", від 16 грудня 1993 р. "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні", від 23 березня 2000 р. "Про жертви нацистських переслідувань", Закон "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", та ін.

23. Суб'єкти, які сприяють реалізації права на соціальне забезпечення

Залежно від підстави надання соціального забезпечення суб'єктів, які його надають, можна поділити на тих, які це роблять відповідно до законодавства, і тих, які надають його на добровільних засадах. Такими, що надають соціальне забез-

печення відповідно до законодавства, є державні органи спеціальної компетенції; соціальні страхові фонди; спеціалізовані державні підприємства та установи.

Суб'єктами права соціального забезпечення є, зокрема, такі державні органи: Міністерство соціальної політики України; обласні і районні управління праці та соціального захисту; Фонд соціального захисту інвалідів; органи державної служби зайнятості. Основною функцією кожного з цих органів є надання населенню в межах своєї компетенції різних видів соціального забезпечення.

Важливими суб'єктами права соціального забезпечення можна вважати соціальні фонди. В Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування вони називаються цільовими страховими фондами. Це органи, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять акумулювання страхових внесків, контролюють використання коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно з затвердженими статутами.

Суб'єктами, для яких надання соціального забезпечення є законодавчо встановленим обов'язком, вважаються також спеціалізовані підприємства, установи та організації. До них належать протезно-ортопедичні підприємства, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричні пансіонати, пансіонати для ветеранів війни та праці, дитячі будинки-інтернати, психоневрологічні інтернати тощо.

Серед суб'єктів, які надають соціальне забезпечення, необхідно виділяти тих, що надають його на добровільних засадах. Для юридичних осіб не існує жодних обмежень щодо можливості надання за рахунок власних коштів будь-якого виду соціального забезпечення. Вони можуть провадити свою діяльність шляхом встановлення додаткового пенсійного забезпечення, соціальних допомог та послуг у колективному чи трудовому договорах або в порядку благодійництва.

Суб'єктами, які сприяють у отриманні соціального забезпечення, вважаються юридичні особи, які здійснюють правовстановлювальну діяльність. До них належать: органи медико-соціальної експертизи, комісії із встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною, органи, які видають посвідчення, що підтверджують відповідний статус (посвідчення учасника бойових дій, посвідчення ветерана війни, посвідчення інваліда

війни, посвідчення біженця, посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і потерпілого внаслідок Чорнобильської катастрофи) тощо. Основним завданням діяльності цих суб'єктів у сфері соціального забезпечення є прийняття індивідуальних актів застосування норм права, які мають правостановлювальний або правопідтверджувальний характер.

24. Державні органи як суб'єкти права соціального забезпечення

Державними органами, що є суб'єктами права соціального забезпечення, є: Міністерство соціальної політики України; обласні і районні управління праці та соціального захисту; Фонд соціального захисту інвалідів; органи державної служби зайнятості. Основною функцією кожного з цих органів є надання населенню в межах своєї компетенції різних видів соціального забезпечення. Головними повноваженнями цих суб'єктів є їх обов'язки саме в сфері соціального забезпечення громадян. Повноваження Міністерства соціальної політики України визначаються Положенням про Міністерство соціальної політики України, затв. Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 389/2011. Основними завданнями Міністерства соціальної політики України є:

1) формування державної політики щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проектів прогнозів і державних програм з питань соціальної та демографічної політики;

2) формування і реалізація державної політики щодо регулювання ринку праці, процесів трудової міграції, визначення правових, економічних та організаційних засад зайнятості населення і його захисту від безробіття;

3) формування і реалізація державної політики стосовно визначення державних соціальних гарантій щодо прав громадян на працю, оплату праці, а також щодо нормування та стимулювання праці, професійної кваліфікації робіт і професій, умов праці;

4) формування та реалізація державної політики у сфері пенсійного забезпечення громадян;

5) формування основних напрямів державної політики та здійснення відповідно до закону державного нагляду у сфері

загальнообов'язкового державного соціального страхування, проведення соціального діалогу з питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудових відносин:

6) формування та реалізація державної політики щодо надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення, у тому числі малозабезпеченим та багатодітним сім'ям;

7) формування державної політики у сфері надання соціальних послуг людям похилого віку, інвалідам, бездомним громадянам, іншим соціально вразливим верствам населення;

8) формування та реалізація державної політики у сфері соціального захисту ветеранів, інвалідів, людей похилого віку, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, жертв нацистських переслідувань, жертв політичних репресій, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну;

9) формування і реалізація державної політики щодо соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, та тих, які підлягають звільненню у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України та інших військових формувань;

10) формування і реалізація державної політики з питань сім'ї та дітей;

11) формування і реалізація державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

12) участь у розробленні та реалізація державної політики щодо попередження насильства в сім'ї.

На місцевому рівні державними органами, що наділені повноваженнями в сфері соціального забезпечення населення, є головні управління праці та соціального захисту населення обласної, Київської міської державної адміністрації, управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської державної адміністрації і управління праці та соціального захисту населення районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації. Правовою базою діяльності цих органів є Типове положення, що було затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2007 р. № 790.

У сфері соціального забезпечення діють також спеціалізовані органи, до повноважень яких віднесено соціальне забезпечення окремих категорій громадян. Такими є державна служба зайнятості, що має своїм завданням соціальний захист безробітних, а також Фонд соціального захисту інвалідів.

Державна служба зайнятості була утворена на базі існуючої раніше служби працевлаштування. Відповідно до Положення про державну службу зайнятості, затв. постановою Кабінету Міністрів УРСР від 24 червня 1991 р. № 47, у структурі державної служби зайнятості є Державний центр зайнятості Мінсоцполітики, центр зайнятості Автономної Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські, районні, міськрайонні, міські і районні у містах центри зайнятості. Крім того, до її складу входять центри організації професійного навчання незайнятого населення, центри професійної орієнтації населення та інспекції з контролю за додержанням законодавства про зайнятість населення. Особливістю правового статусу органів державної служби зайнятості є те, що вони, з одного боку, перебувають в управлінні Міністерства соціальної політики, а з іншого — виконують відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

25. Соціальні страхові фонди як суб'єкти права соціального забезпечення

Сьогодні створені та функціонують такі *соціальні страхові фонди*: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття і Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачається створення Накопичувального фонду. Крім того, після впровадження в Україні системи медичного страхування можливе створення ще одного соціального страхового фонду — фонду медичного страхування.

Правове становище соціальних страхових фондів визначається Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також законами про окремі види соціального страхування. Передбачається, що кожен із фондів соціального страхування є юридичною особою і набуває цього статусу з дня реєстрації статуту фонду, який затверджується його правлінням, у спеціально уповноваженому органі

виконавчої влади. Особливостями правового статусу соціальних страхових фондів порівняно з іншими юридичними особами є цільовий характер діяльності цих суб'єктів, їх позабюджетність, некомерційність та самоврядність.

Цільовий характер соціальних страхових фондів означає, що їх кошти забороняється використовувати на цілі, не передбачені законом. Позабюджетними страхові фонди вважаються тому, що їх кошти не включаються до складу державного бюджету України, а зараховуються на єдиний централізований рахунок в установах банків.

Некомерційність соціальних страхових фондів полягає в тому, що вони не мають на меті отримання прибутку. Засобом забезпечення дотримання правового статусу в цьому аспекті є заборона провадити будь-яку діяльність, крім передбаченої законом про відповідний вид соціального страхування та статутом фонду. Завданням страхових фондів є акумуляція страхових внесків роботодавців і застрахованих осіб та надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Соціальні страхові фонди є самоврядними організаціями. Управління ними здійснюють на паритетній основі представники держави, застрахованих осіб та роботодавців. Вищим органом управління фонду є правління соціального страхового фонду. Воно затверджує статут фонду, бюджет та документи, що регламентують внутрішню його діяльність.

До соціальних страхових фондів також належать недержавні пенсійні фонди. Правове становище недержавних пенсійних фондів визначається Законом "Про недержавне пенсійне забезпечення". Недержавний пенсійний фонд є юридичною особою, що має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства). Він функціонує та провадить діяльність винятково з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законом порядку.

26. Пенсійний фонд України як суб'єкт права соціального забезпечення

Правовий статус Пенсійного фонду України відрізняється від статусу інших соціальних страхових фондів. Правовою ос-

новою діяльністю Пенсійного фонду України є Положення про Пенсійний фонд України, затв. Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 384/2011.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України — Міністра соціальної політики України.

Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

внесення пропозицій Міністру соціальної політики України щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;

забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;

ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів;

забезпечення збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою;

виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України.

Пенсійний фонд України під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими органами виконавчої влади, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, з органами місцевого самоврядування, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, підприємствами, установами, організаціями, а також всеукраїнськими об'єднаннями профспілок, всеукраїнськими об'єднаннями роботодавців.

Розділ 6 СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ

27. Поняття, ознаки та види соціальних ризиків

Поняття соціального ризику за правом соціального забезпечення базується на вузькому розумінні цієї групи ризиків як власне соціальних, тобто таких, які об'єктивно порушують життєдіяльність особи та пов'язані з соціально-економічними чинниками в державі.

Ознаками соціального ризику як інституту права соціального забезпечення можна визнати такі:

1. Соціальні ризики — це зазвичай явища об'єктивного характеру. Їх настання не залежить від волі особи та не є наслідком дії останньої. Негативні наслідки соціальних ризиків не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин.

2. Наслідками настання соціальних ризиків є обмеження чи порушення життєдіяльності людини, що зумовлює її соціальну та матеріальну незахищеність.

3. Важливою ознакою соціальних ризиків є те, що вони потребують закріплення у законодавстві саме як обставин, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства.

4. Настання соціального ризику є потенційно можливим для кожної людини. Вони обов'язково або як правило трапляються чи можуть трапитись за певних обставин.

Таким чином, *соціальний ризик* — це соціально значуща обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріального захисту з боку держави.

Соціальні ризики зумовлюють особливу природу права соціального забезпечення та визначають його функції як самостійної галузі у системі права України.

Сучасний перелік соціальних ризиків, що зумовлюють право особи на соціальне забезпечення, визнаний міжнародним співтовариством (Загальна декларація прав людини. Міжнародний

пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейська соціальна хартія, конвенції Міжнародної організації праці) та закріплений у національному законодавстві (ст. 46 Конституції).

З огляду на організаційно-правові форми соціального забезпечення, соціальні ризики можна класифікувати на страхові, тобто ті, які забезпечуються в межах системи соціального (державного та недержавного) страхування, та нестрахові — забезпечуються за програмою соціальної державної підтримки. Така класифікація все ж є умовною, оскільки один і той самий ризик може бути як страховим, так і нестраховим.

Юридичне значення має поділ юридичних ризиків за їх змістом. Тут виділяються такі ризики: непрацездатність, безробіття (часткове безробіття), втрата годувальника та мало-забезпеченість.

28. Непрацездатність як соціальний ризик

Непрацездатність — це такий соціально-фізіологічний стан людини, що зумовлений втратою чи зменшенням природних функцій організму або зниженням професійної кваліфікації та неможливістю здійснення трудової діяльності відповідно до суспільно значущих вимог.

Непрацездатність може бути наслідком різних за природою юридичних фактів:

1) загальносоціальних. Вони притаманні кожній людині, оскільки зумовлені її фізіологічною та соціальною природою (наприклад, старість, вагітність та пологи, травма, не пов'язана з виробництвом, тощо);

2) професійних. Ці є наслідком чи пов'язані з трудовою діяльністю, яку виконувала особа (нешасний випадок на виробництві, професійне захворювання);

3) публічних. Пов'язані з наслідками економічних, технічних, соціальних подій у конкретній державі (техногенні катастрофи, військові конфлікти, стихійні лиха тощо).

Розрізняють об'єктивно-фізіологічну непрацездатність, тобто за станом здоров'я чи при неповнолітті, та об'єктивно-юридичну — коли на законодавчому рівні дозволяється не працювати з досягненням певного віку.

За тривалістю в часі непрацездатність можна поділити на постійну, стійку та тимчасову.

29. Загальна характеристика постійної непрацездатності

Юридичним фактом, що є основою постійної непрацездатності особи, є досягнення нею пенсійного віку. Пенсійний вік можна диференціювати на загальний та спеціальний.

Загальний пенсійний вік відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" становить 60 років. Щоправда для жінок передбачений поступовий перехід до загального пенсійного віку 60 років. Так, до досягнення 60 років право на пенсію за віком мають жінки 1961 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років — які народилися до 30 вересня 1956 року включно; 55 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року; 56 років — з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року; 56 років 6 місяців — з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року; 57 років — з 1 квітня по 30 вересня 1958 року; 57 років 6 місяців — з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року; 58 років — з 1 квітня по 30 вересня 1959 року; 58 років 6 місяців — з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року; 59 років — з 1 квітня 1960 року по 30 вересня 1960 року; 59 років 6 місяців — з 1 жовтня 1960 року по 31 березня 1961 року; 60 років — з 1 квітня 1961 року по 31 грудня 1961 року.

З досягненням цього віку будь-яка особа може звернутися за призначенням їй пенсії за віком.

Спеціальний пенсійний вік встановлюється окремими законами для призначення пенсії з більш раннього періоду у зв'язку з виконаннями особою певного виду робіт або за станом здоров'я. Це стосується, зокрема, осіб, які працювали на підземних роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за Списком № 1, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 36. Тут пенсійний вік становить 50 років для чоловіків та 45 для жінок. А для осіб, які виконували роботи, що визначені Списком № 2, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 36, пенсійний вік встановлено у 55 років для чоловіків та 50 для жінок. За спеціальними правилами обчислюється пенсійний вік для інвалідів зору I групи (сліпих) та інвалідів з дитинства I групи, для жінок, які народили 5 дітей та виховали їх до 8-річного віку, тощо.

Спеціальний пенсійний вік може визначатися у так званому пенсійному контракті, яким регулюється призначення пенсії у

недержавній пенсійній системі. Тут пенсійний вік визначається учасником недержавного пенсійного фонду, але при цьому він не може бути меншим або перевищувати загальний пенсійний вік більше як на 10 років.

30. Поняття, ознаки та порядок встановлення стійкої непрацездатності

Юридичними фактами, що визначають настання стійкої втрати працездатності особи, є: 1) встановлення групи інвалідності; 2) встановлення групи інвалідності та ступеня втрати професійної працездатності; 3) встановлення ступеня втрати професійної працездатності.

Інвалідністю вважається соціальна недостатність (дезадаптація) внаслідок обмеження життєдіяльності людини, яка викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до необхідності соціального захисту і допомоги. При цьому соціальна недостатність (дезадаптація) визначається як нездатність людини виконувати звичайну для її становища роль у суспільстві.

Що стосується життєдіяльності, яка теж фігурує у законодавчому визначенні інвалідів, то тут йдеться про повсякденну діяльність, завдяки якій людина забезпечує своє існування шляхом навчання, спілкування, орієнтації, пересування, самообслуговування, контролю за своєю поведінкою, участі у трудовій діяльності тощо. Відповідно, обмеження життєдіяльності пов'язане з неможливістю здійснення активних функцій, властивих людині, що ставить її в незручне становище щодо інших членів суспільства.

Основними критеріями життєдіяльності людини законодавство України визначає: 1) здатність до самообслуговування; 2) здатність до пересування; 3) здатність до орієнтації; 4) здатність до спілкування (комунікативна здатність); 5) здатність контролювати свою поведінку; 6) здатність до навчання; 7) здатність до трудової діяльності.

Інвалідність у повнолітніх осіб визначається шляхом експертного обстеження МСЕК, підпорядкованими республіканському в Автономній Республіці Крим, обласним та міським в містах Києві та Севастополі центрам (бюро) медико-соціальної експертизи.

Направляють хворого до МСЕК з метою його огляду лікувально-консультаційні комісії лікувально-профілактичних

зкладів за місцем проживання або лікування за наявності стійкого чи незворотного характеру захворювання, а також у тому разі, коли хворий був звільнений від роботи протягом 4 місяців з дня настання тимчасової непрацездатності чи протягом 5 місяців у зв'язку з одним і тим самим захворюванням за останні 12 місяців, а при захворюванні на туберкульоз — протягом 10 місяців з дня настання непрацездатності.

Відповідно до Положення про медико-соціальну експертизу, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317, медико-соціальна експертиза повинна здійснюватись після повного та всебічного медичного обстеження, проведення необхідних досліджень, визначення клініко-функціонального діагнозу, соціально-психологічного стану, професійно-трудового прогнозу, отримання результатів відновного лікування, соціально-трудової реабілітації та інших даних, що підтверджують стійкий або незворотний характер захворювання.

Рішення про інвалідність ґрунтується на оцінці комплексу клініко-функціональних, соціально-педагогічних, соціально-побутових та професійних факторів.

Датою встановлення інвалідності вважається день надходження до МСЕК документів, необхідних для освідування хворого. Інвалідність встановлюється до першого числа місяця, наступного за місяцем, на який призначено чергове переосвідування хворого.

Періодичне освідування інвалідів проводиться через 1—3 роки.

Законодавством передбачено 3 випадки, коли інвалідність встановлюється без зазначення терміну переосвідування: 1) особам, які досягли пенсійного віку; 2) інвалідам, у яких строк переосвідування настає після досягнення пенсійного віку; 3) при анатомічних дефектах і прирівняних до них станах, стійких незворотних змінах та порушеннях функцій органів і систем організму, за неможливості відновлення соціальної адаптації.

Встановлення групи інвалідності на визначений термін (чи безстроково) не позбавляє права особу пройти освідування у МСЕК достроково. Переосвідування інвалідів раніше вказаних строків, а також громадян, інвалідність яким встановлено без зазначення строку переосвідування, проводиться при зміні стану здоров'я і працездатності або при виявленні фактів зловживань чи помилок, допущених у встановленні групи інвалідності.

Ступінь втрати професійної працездатності потерпілому від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання встановлюється МСЕК за участю Фонду соціального

страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. МСЕК встановлює ступінь обмеження професійної працездатності потерпілого, визначає професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності у зв'язку з ушкодженням здоров'я.

Ступінь втрати професійної працездатності, що встановлюється МСЕК потерпілому, визначається у відсотках професійної працездатності, яку він мав до ушкодження здоров'я.

При встановленні втрати професійної працездатності МСЕК керується Положенням про медико-соціальну експертизу, а також Положенням про індивідуальну програму реабілітації інваліда, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 757, Положенням про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317, та Порядком встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 22 листопада 1995 р. № 212.

31. Загальна характеристика груп інвалідності

Залежно від ступеня втрати здоров'я законодавством передбачено встановлення 3 груп інвалідності: I, II і III (з цих питань див. Інструкцію про встановлення груп інвалідності, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 7 квітня 2004 р. № 183).

Підставою для встановлення *першої групи інвалідності* є стійкі, значно виражені важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженням дефектом, що призводять до значного обмеження життєдіяльності людини, неспроможності до самообслуговування і викликають потребу в постійному сторонньому нагляді, догляді чи допомозі.

До I групи інвалідності належать особи з найважчим станом здоров'я, які повністю нездатні до самообслуговування, потребують повного постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, абсолютно залежні від інших осіб або ті, які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування,

потребують постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, залежні від інших осіб у забезпеченні життєво важливих соціально-побутових функцій.

Підставою для встановлення *другої групи інвалідності* є стійкі, вираженої важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженим дефектом, що призводять до значного обмеження життєдіяльності людини, при збереженій здатності до самообслуговування, та не викликають потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді чи допомозі.

До II групи інвалідності можуть належати також особи, які мають 2 або більше хвороби, що призводять до інвалідності, наслідки травми або уроджені дефекти та їх комбінації, що в сукупності функціональних порушень призводять до значного обмеження життєдіяльності людини та її працездатності.

II група визначається інвалідам з дитинства (учням, студентам закладів освіти I—IV рівнів акредитації) за наявності ознак інвалідності на період навчання; після закінчення навчального закладу надається довідка про придатність їх до роботи внаслідок набуття професії.

Інваліди II групи можуть виконувати ту чи іншу роботу в спеціально створених умовах: в спеціальних цехах для інвалідів, де забезпечується організація особливого режиму праці (скорочення робочого дня, індивідуальні норми виробітку, додаткові перерви у роботі тощо), на спеціально створених робочих місцях, в надомних умовах з індивідуальним ритмом роботи без обов'язкових норм виробітку, з доставкою в необхідних випадках сировини додому та прийманням вдома готової продукції.

Підставою для встановлення *третьої групи інвалідності* є стійкі, помірної важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, наслідками травм або уродженими дефектами, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності, в тому числі працездатності, які потребують соціальної допомоги і соціального захисту.

Помірно виражене обмеження життєдіяльності визначається частковою втратою можливостей до повноцінної трудової діяльності (втрата професії, значне зниження кваліфікації або зменшення обсягу трудової діяльності; значне ускладнення в набутті професії чи в працевлаштуванні): значне зменшення (більше ніж на 25%) обсягу трудової діяльності; втрата професії чи значне зниження кваліфікації; значне ускладнення в набутті професії чи в працевлаштуванні в осіб, що раніше ніколи не працювали та не мають професії.

32. Причини інвалідності

Одночасно з встановленням інвалідності МСЕК встановлює її причину. Причина інвалідності обумовлює вид соціального забезпечення, умови та порядок його надання. Такими причинами є:

- 1) нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво);
- 2) професійне захворювання;
- 3) поранення, контузія, травма, каліцтво, захворювання, пов'язані із виконанням особою обов'язків військової служби;
- 4) захворювання та травми, пов'язані з аварією на ЧАЕС;
- 5) загальне захворювання чи травма, не пов'язана з виробництвом; інвалідність з дитинства.

Законодавством України можуть бути встановлені й інші причини інвалідності.

Залежно від причини настання розрізняють 3 види інвалідності: внаслідок трудового каліцтва, внаслідок професійного захворювання та внаслідок загального захворювання.

Інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок, який зумовив втрату працездатності, стався за обставин та умов, які безпосередньо пов'язані з виконанням особою трудової діяльності. Трудовою діяльністю вважаються всі види роботи, які зараховуються до трудового (страхового) стажу особи відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" (ст.ст. 8, 11).

Професійне захворювання як причина інвалідності особи також пов'язана з виконанням нею трудових обов'язків. На відміну від нещасного випадку, воно не є раптовим, але може виникнути у особи внаслідок виконання певного виду робіт.

Для військовослужбовців причиною інвалідності можуть бути: 1) поранення, контузія, травма, каліцтво, захворювання, пов'язані із захистом Батьківщини; із перебуванням у партизанському загоні; з бойовими діями у період Великої Вітчизняної війни (або з наслідками бойових дій); отримані при виконанні обов'язків військової служби; отримані при виконанні інтернаціонального обов'язку; отримані при виконанні обов'язків військової служби під час ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС, інших ядерних об'єктах та випробуваннях ядерної зброї; 2) захворювання, отримане в період проходження військової служби.

Для осіб, інвалідність яких пов'язана з аварією на Чорнобильській АЕС, причинами інвалідності називають: 1) захворювання, травму, каліцтво, пов'язані з роботами під час ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС та інших ядерних об'єктах; 2) захворювання, пов'язане з впливом аварії на Чорнобильській АЕС.

Загальне захворювання як причина інвалідності особи визнається за залишковим принципом: тобто якщо інвалідність не стала наслідком жодної із раніше перерахованих причин, то її причиною визнається загальне захворювання.

До загального захворювання належать також каліцтво особи, що не пов'язане з нещасним випадком на виробництві: травми, у тому числі отримані внаслідок заподіяних тілесних ушкоджень іншою особою, отруєння, самогубства, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою, травми, отримані внаслідок стихійного лиха, контакту з тваринами тощо, які призвели до ушкодження здоров'я потерпілих (див. Порядок розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 березня 2001 р. № 270).

До загального захворювання прирівнюється також і інвалідність з дитинства. Вона встановлюється у дітей за наявності патологічних станів, які виникають при вроджених, спадкових, здобутих захворюваннях та після травм (див. Порядок видачі медичного висновку про дитину-інваліда віком до 18 років, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 4 грудня 2001 р. № 482). Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 8 листопада 2001 р. № 454/471/516.

Медичні показання для визнання дитини (до 18 років) інвалідом встановлюються ЛКК дитячих обласних, багатопрофільних міських лікарень, спеціалізованих лікарень, диспансерів, де діти перебувають на диспансерному обліку та спеціалізованому лікуванні, Української дитячої спеціалізованої лікарні "Охмадит", Українського центру медичної реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи, клінік науково-дослідних установ МОЗ України та Академії медичних наук України після стаціонарного та амбулаторного обстеження.

33. Поняття та загальний порядок розслідування нещасного випадку на виробництві

Нещасний випадок — це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися в процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть.

Нещасний випадок вважається таким, що стався на виробництві, якщо він настав під час: виконання трудових (посадових) обов'язків, у тому числі і під час перебування у відрядженні; перебування на робочому місці, на території підприємства або в іншому місці роботи протягом робочого часу, починаючи з моменту приходу на роботу на підприємство, установу, організацію до виходу, який повинен фіксуватися відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку, або за дорученням роботодавця в неробочий час, під час відпустки, у вихідні та святкові дні; приведення в порядок знарядь виробництва, засобів захисту, одягу перед початком роботи та після її закінчення, виконання заходів особистої гігієни; проїзду на роботу чи з роботи на транспортному засобі підприємства, установи, організації, який був наданий, або на транспортному засобі іншого підприємства, установи, організації, який був наданий згідно з договором (заявкою), за наявності розпорядження роботодавця; використання власного транспортного засобу в інтересах підприємства, установи, організації з дозволу або за дорученням роботодавця відповідно до встановленого порядку; провадження дій в інтересах підприємства, установи, організації, на якому (в якій) громадянин працює, тобто дій, які не входять до його виробничого завдання чи безпосередніх обов'язків; ліквідації аварій, пожеж та наслідків стихійного лиха на виробничих об'єктах і транспортних засобах, що використовуються підприємством, установою, організацією; прямування до (між) об'єкта(ми) обслуговування за затвердженими маршрутами або до будь-якого суб'єкта за дорученням роботодавця; у разі настання природної смерті під час перебування на підземних роботах або після виходу на поверхню унаслідок гострої серцево-судинної недостатності тощо.

Заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності,

у зв'язку з чим дитина народилась інвалідом, прирівнюється до нещасного випадку, який трапився із застрахованою матір'ю.

Процедура проведення розслідування і обліку нещасних випадків на виробництві визначається Порядком розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві.

Кожний нещасний випадок оформляється актом про нещасний випадок на виробництві за формою Н-1. Акт складається щодо кожного потерпілого окремо.

34. Поняття та загальний порядок розслідування професійного захворювання

Інвалідність вважається такою, що настала внаслідок професійного захворювання, якщо захворювання, яке її зумовило, визнається професійним. Тобто воно виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою. Професійне захворювання є соціальним страховим випадком незалежно від часу його настання чи виявлення. Воно буде вважатись таким і за умови, якщо трудові відносини з роботодавцем, під час яких було зумовлено захворювання, вже припинені.

Перелік професійних захворювань затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662. Професійний характер захворювання визначається експертною комісією у складі спеціалістів лікувально-профілактичного закладу, якому надано таке право Міністерством охорони здоров'я. У разі необхідності до роботи експертної комісії залучаються спеціалісти (представники) роботодавця, робочого органу виконавчої дирекції відповідного фонду соціального страхування, профспілкової організації, членом якої є потерпілий.

Зв'язок професійного захворювання з умовами праці працівника визначається на підставі клінічних даних і санітарно-гігієнічної характеристики умов праці, яка складається відповідною установою (закладом) державної санітарно-епідеміологічної служби за участю спеціалістів (представників) підприємства, профспілок та робочого органу виконавчої дирекції фонду соціального страхування. У спірних випадках для остаточного вирішення питання про наявність професійного захворювання хворий направляється до Інституту медицини праці Академії

медичних наук (м. Київ), рішення якого у разі незгоди хворого або роботодавця щодо встановлення діагнозу і зв'язку захворювання із впливом шкідливих виробничих факторів і трудового процесу оскаржується в судовому порядку.

35. Поняття, порядок підтвердження тимчасової втрати працездатності

Тимчасова непрацездатність передбачає неспроможність особи здійснювати трудову діяльність внаслідок короткотривалих обставин об'єктивного характеру.

Юридичні факти, що зумовлюють тимчасову непрацездатність громадянина, можна поділити на 3 групи.

Перша група зумовлює фізичну нездатність особи виконувати трудові обов'язки. Сюди належать: 1) хвороба особи (загальне або професійне захворювання); 2) травма, що пов'язана або не пов'язана з нещасним випадком на виробництві; 3) вагітність та пологи.

До другої групи належать обставини, що зумовлюють неможливість виконання роботи через необхідність догляду за іншим членом сім'ї, а саме: за хворою дитиною; за хворим членом сім'ї; за дитиною віком до 3 років або дитиною-інвалідом віком до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною; за дитиною до 3 років.

Останню групу становлять обставини, що викликані певними діями державних органів (наприклад, тимчасова непрацездатність особи внаслідок карантину, що накладається органами санітарно-епідеміологічної служби).

Порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність, визначено Інструкцією про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13 листопада 2001 р. № 455.

Основним документом, що засвідчує тимчасову непрацездатність особи, є листок непрацездатності. Він видається лікуючим лікарем державних і комунальних закладів охорони здоров'я, стаціонарів протезно-ортопедичних установ системи Міністерства соціальної політики України, туберкульозних санаторіїв, а також фельдшером у місцевостях, де відсутній лікар, чи на плаваючих суднах. Не мають права видавати листки непрацездатності лікарі туристичних баз, станцій швидкої медичної

допомоги, санітарно-профілактичних закладів, закладів судово-медичної експертизи, станцій переливання крові, приватні, приватних закладів охорони здоров'я тощо.

Листок непрацездатності у разі захворювання чи травми видається на весь період тимчасової непрацездатності до її відновлення або до встановлення групи інвалідності МСЕК. Лікуючий лікар в амбулаторно-поліклінічних закладах може видавати листок непрацездатності особисто терміном до 5 календарних днів (з наступним продовженням до 10 календарних днів) або спільно з завідувачем відділення — до 30 днів. ЛКК продовжує листок непрацездатності надалі з періодичністю комісійного огляду хворого не рідше одного разу на 10 днів, але не більше терміну, встановленого для направлення до МСЕК.

У разі лікування в стаціонарі листок непрацездатності видається за весь період стаціонарного лікування, а в разі протезування в стаціонарі протезно-ортопедичного підприємства листок непрацездатності видається на час протезування та проїзду до стаціонару і назад.

Листок непрацездатності у зв'язку з вагітністю та пологами видається за місцем спостереження за вагітною жінкою з 30 тижнів вагітності одразу на 126 календарних днів (70 календарних днів до передбачуваного дня пологів і 56 — після); для жінок, які належать до 1—4 категорії постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС — з 27 тижнів вагітності тривалістю 180 календарних днів. Якщо жінка не перебувала під наглядом з приводу вагітності до дня пологів, листок непрацездатності видається з дня пологів на період тривалості післяпологової відпустки (на 56 календарних днів). У разі передчасних пологів до 30 тижнів вагітності, якщо жінка виписується з живою дитиною, листок непрацездатності видається лікувально-профілактичним закладом, де відбулись пологи, на 140 календарних днів (70 днів — у випадку смерті дитини).

Для догляду за хворим членом сім'ї листок непрацездатності видається лікуючим лікарем одному із працюючих членів сім'ї або іншій особі, що фактично здійснює догляд. Термін листка непрацездатності залежить від суб'єкта, за яким здійснюється догляд:

— для догляду за дорослим членом сім'ї та хворою дитиною, старшою 14 років при лікуванні в амбулаторно-профілактичних умовах — до 3 днів;

— для догляду за хворою дитиною до 14 років — не більше 14 календарних днів; якщо дитина — постраждала внаслідок аварії на ЧАЕС — на весь період хвороби, включаючи санаторно-

курортне лікування; на 2 і більше дітей, які хворіють одночасно, видається один листок непрацездатності;

— у разі стаціонарного лікування: дітей віком до 6 років — весь період перебування в стаціонарі разом з дитиною; важкохворих дітей 6—14 років — період, коли дитина потребує індивідуального догляду;

— у випадку хвороби матері (опікуна, іншого члена сім'ї, який перебуває у відпустці для догляду за дитиною віком до 3 років, виховує дитину-інваліда віком до 16 років) — період, коли вона за висновками лікаря не може здійснювати догляд за дитиною.

Якщо мати або інша працююча особа, яка доглядає за хворою дитиною, перебуває в цей час у щорічній відпустці, відпустці у зв'язку з навчанням або творчій відпустці, у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку чи без збереження зарплати, листок непрацездатності видається з дня, коли ця особа стане до роботи.

На період тимчасового відсторонення від роботи осіб, якщо їх робота пов'язана з обслуговуванням населення, і вони перебували в контактi з інфекційними хворими або є бактеріоносіями, у разі неможливості здійснення тимчасового переведення за їх згодою на іншу роботу, не пов'язану з ризиком поширення інфекційних хвороб, листок непрацездатності видається інфекціоністом або лікуючим лікарем згідно з висновком лікаря-епідеміолога територіального органу санітарно-епідеміологічної служби.

36. Поняття безробіття, часткового безробіття. Порядок визнання громадянина безробітним

Безробіття як соціальний ризик, що має самостійне правове значення, полягає у відсутності у працездатної особи працездатного віку роботи з об'єктивних причин.

Закон "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" замість поняття "безробіття" легалізує інший термін — "втрата роботи з незалежних від застрахованих осіб обставин".

У Законі України від 1 березня 1991 р. "Про зайнятість населення" подається визначення безробітних. Зокрема, такими вважаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених

законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи (ст. 2).

Факт безробіття констатується на підставі Порядку реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2007 р. № 219.

Реєстрація та облік громадян, які звертаються за сприянням у працевлаштуванні, здійснюється державною службою зайнятості за місцем їх проживання за умови подання паспорта, трудової книжки, цивільно-правового договору, а у разі потреби — військового квитка, диплома або іншого документа про освіту. Іноземні громадяни чи особи без громадянства можуть бути зареєстровані як безробітні за умови постійного проживання в Україні і подання посвідки про проживання.

Громадяни, що зареєстровані як безробітні, отримують допомогу як в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, так і в системі державної підтримки. Тому безробіття є страховим і нестраховим соціальним ризиком.

Закон "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" вперше на законодавчому рівні закріпив вид соціальних ризиків — часткове безробіття. Таким вважається вимушене тимчасове скорочення нормальної або встановленої законодавством України тривалості робочого часу, перерва в одержанні заробітку або скорочення його розміру через тимчасове припинення виробництва без припинення трудових відносин з причин економічного, технологічного, структурного характеру.

37. Втрата годувальника як соціальний ризик

Важливою обставиною, що має значення для настання у особи права на пенсію в разі втрати годувальника чи на щомісячні страхові виплати у випадку смерті годувальника від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, вважається такий соціальний ризик, як *втрата годувальника*.

Соціальні виплати, які пов'язані із втратою годувальника, спрямовуються для підтримки непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника.

Непрацездатними членами сім'ї померлого годувальника вважаються:

1) діти, які не досягли 16 років (сюди також належить дитина померлого, яка народилась протягом не більше 10-місячного строку після його смерті); діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного чи розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;

2) жінки, які досягли 55 років, і чоловіки, які досягли 60 років, якщо вони не працюють;

3) інваліди — члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;

4) неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;

5) непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право;

6) один з подружжя або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків померлого, які не досягли 8-річного віку.

Члени сім'ї померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони перебували на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування, або мали на день його смерті право на одержання від нього такого утримання. Не вважаються такими, що перебували на утриманні, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів для існування (одержували зарплату, пенсію тощо).

Останніми роками соціально-економічна ситуація в Україні докорінно змінила життя її громадян. Перебудова економічних відносин в умовах спаду виробництва, інфляції, зміни форм власності призвела до різкого зниження рівня життя населення, зменшення його платоспроможності, розшарування суспільства за рівнем доходів та появи якісно нового соціального ризику, у разі настання якого громадяни потребують підтримки суспільства, — малозабезпеченості.

38. Поняття, критерії та порядок підтвердження малозабезпеченості

Вперше поняття малозабезпеченості отримало законодавче закріплення у Законі "Про державну соціальну допомогу мало-

забезпеченим сім'ям". *Малозабезпеченість* як соціальний ризик визначає неспроможність особи чи сім'ї з огляду на об'єктивні чинники забезпечити середньомісячний сукупний дохід на рівні прожиткового мінімуму в державі.

Середньомісячним сукупним доходом сім'ї вважається обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом 6 місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги. Правила та порядок його обчислення визначаються за Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, затв. наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України, Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 15 листопада 2001 р. № 486/202/524/455/3370.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум), необхідний для визначення розміру допомоги малозабезпеченим сім'ям, передбачається законом про державний бюджет на відповідний рік.

Малозабезпеченість є нестраховим соціальним ризиком, оскільки фінансується за рахунок асигнувань, які враховані в розрахунках розміру коштів, передбачених з державного бюджету України до бюджетів Автономної Республіки Крим, обласних, міст Києва і Севастополя, у вигляді дотацій та нормативів відрахувань від загальнодержавних податків та зборів.

Розділ 7

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА НОРМАТИВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

39. Державні соціальні стандарти та соціальні гарантії у сфері права соціального забезпечення

Державні соціальні стандарти — це законодавчо встановлені нормативи мінімальних розмірів матеріальних та інших благ, що забезпечують кожній особі необхідний для неї достатній рівень життя. Традиційно у міжнародній практиці достатній життєвий рівень включає харчування, одяг, житло, медичне забезпечення та соціальне обслуговування особи.

Базовими величинами, на основі яких встановлюються державні соціальні стандарти, є соціальні норми та нормативи. Вони слугують показниками необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, а також забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства з урахуванням вимог, визначених міжнародними договорами України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

З метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень за законами встановлюються основні державні соціальні гарантії. *Державні соціальні гарантії* — це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, а також розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від визначеного в державі державного соціального стандарту — прожиткового мінімуму.

Державні соціальні гарантії враховуються при затвердженні програм економічного та соціального розвитку та є базою для порівняння при оцінюванні досягнутого рівня життя. Вони

спрямовані на створення реальних умов, що забезпечують населенню можливість споживати ті чи інші блага і послуги в гарантованому обсязі.

Базовими державними соціальними гарантіями є мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія за віком, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

40. Прожитковий мінімум — базовий державний соціальний стандарт

Відповідно до ст. 6 Закону "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" базовим державним соціальним стандартом в Україні є прожитковий мінімум. На його основі визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо диференційовано для тих, хто належить до основних соціальних та демографічних груп: а) для дітей віком до 6 років; б) для дітей віком від 6 до 18 років; в) для працездатних осіб; г) для осіб, які втратили працездатність. Такий поділ зумовлений особливостями людського організму та потребами його залежно від віку, стану, активності.

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, щорічно затверджується за поданням Кабінету Міністрів України Верховною Радою України до початку розгляду державного бюджету України. Він періодично переглядається залежно від зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників державного бюджету України та публікується в офіційних виданнях.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи. Складовими елементами величини прожиткового мінімуму є набір продуктів харчування, набір непродовольчих товарів та набір послуг.

Незважаючи на всю свою значущість, прожитковий мінімум не є єдиним державним соціальним стандартом в Україні. Крім нього широко використовується інший показник — *рівень забезпечення прожиткового мінімуму*. Він визначається як реальний державний соціальний стандарт, що слугує критерієм для визнання особи нужденною. Щорічно цей мінімум закріплюється у законі про державний бюджет та використовується для призначення державних соціальних допомог.

Розділ 8

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

41. Поняття та види організаційно- правових форм соціального забезпечення

В Україні існує декілька організаційно-правових форм соціального забезпечення.

Під *організаційно-правовими формами соціального забезпечення* розуміються способи його фінансування та здійснення. При їх характеристикі використовують наступні ознаки:

1) спосіб акумулювання грошових засобів, за рахунок яких здійснюється соціальне забезпечення;

2) коло суб'єктів, які отримують соціальне забезпечення з відповідного фінансового джерела;

3) види забезпечення, що надаються в межах відповідної організаційно-правової форми;

4) система органів, які надають соціальне забезпечення.

Розрізняють наступні види соціального забезпечення:

— соціальне страхування, яке, в свою чергу, поділяється на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і недержавне соціальне страхування;

— асигнування з бюджетів різних рівнів;

— інші організаційно-правові форми соціального забезпечення.

До *інших організаційно-правових форм* соціального забезпечення можна віднести змішані форми фінансування соціальних виплат, а також локальні організаційно-правові форми соціального забезпечення.

Соціальне страхування становить відповідну систему правових відносин щодо надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам (членам їхніх сімей) у разі настання страхових випадків у розмірах і порядку, визначених законами, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів роботодавцями та особами, на користь яких здійснюється страхування.

Метою соціального страхування є перерозподіл соціальних витрат між роботодавцями, найманими працівниками чи іншими заінтересованими особами, які підлягають соціальному страху-

ванню, і державою для часткової або повної компенсації втраченого заробітку, а також компенсації потреб, які виникли при настанні страхового випадку.

Важливою організаційно-правовою формою соціального забезпечення в Україні є його *асигнування з бюджетів різних рівнів*. Ця форма передбачає матеріальне забезпечення громадян державними пенсіями, допомогами, а також утримання і забезпечення людей похилого віку і непрацездатних осіб за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів. З цих джерел фінансуються соціальні послуги, які надаються державними або уповноваженими державою органами, а також пільги. Характерною ознакою цієї організаційно-правової форми є те, що соціальне забезпечення тут регулюється спеціальним законодавством.

Соціальне забезпечення за рахунок асигнувань з бюджету може фінансуватися наступними шляхами:

1) безпосереднє асигнування з державного або місцевих бюджетів;

2) фінансування із відомчих бюджетів (міністерств оборони, внутрішніх справ, охорони здоров'я тощо);

3) відшкодування страховим фондам з державного бюджету коштів на надання деяких видів соціального забезпечення;

4) субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам;

5) через державні бюджетні фонди.

Різноманітність організаційно-правових форм соціального забезпечення дозволяє охопити широке коло громадян, використовуючи при цьому для захисту їхніх інтересів різні джерела фінансування цих заходів. Значення організаційно-правових форм соціального забезпечення полягає в тому, що вони дозволяють державі й суспільству найбільш раціонально розподіляти через систему соціального забезпечення сукупний валовий продукт, поклавши в основу такого розподілу принципи соціальної справедливості.

42. Відмінність загальнообов'язкового державного соціального страхування від цивільно-правового договору страхування

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є одним з видів страхових відносин в Україні, які спрямовані на формування, розподіл і використання грошових коштів для захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб і відшкодування їм матеріальної шкоди при настанні страхового випадку. Поряд

з цим воно має ряд особливостей, які характеризують його правову природу та істотно відрізняють від цивільно-правового договору страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування за своїм характером є імперативним. Умови участі в цьому виді страхування застрахованих, страхувальників і страховиків визначаються законом і не можуть бути змінені угодою сторін. Натомість особисте страхування здійснюється на підставі договору страхування, який укладається відповідно до Цивільного кодексу (ЦК) України на умовах, визначених Законом України від 7 березня 1996 р. "Про страхування" (в редакції Закону від 4 жовтня 2001 р.). Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачено, що всі працівники підлягають соціальному страхуванню, і за ухилення від нього встановлена відповідальність, тоді як участь в особистому страхуванні є добровільною.

При загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні розміри і порядок сплати страхових внесків визначаються Законом України від 8 липня 2010 р. "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування", а при особистому страхуванні ці та інші умови визначаються договором.

Система страхових випадків, що є підставою для здійснення соціальних виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, встановлені спеціальними законами, як і розміри та умови здійснення цих виплат. Зазвичай суми соціальних виплат співрозмірні заробітній платі застрахованого.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню властива так звана деперсоніфікація страхової суми. Тобто вона не є об'єктом права власності застрахованої особи, а тому у випадку її смерті чи ненастання страхового випадку відповідні кошти використовуються іншими учасниками цього виду страхування.

43. Поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування та його види

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування становить цілісну систему прав, обов'язків і гарантій соціального захисту для надання матеріального забезпечення громадянам у випад-

ках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцем та самими громадянами, а також за рахунок бюджетних та інших джерел, визначених законом.

Правовою основою здійснення соціального страхування є, насамперед, Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, ряд спеціальних законів, якими визначаються окремі види соціального страхування, а також Закон України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування".

Воно ґрунтується на принципах:

— законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;

— обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), фізичних осіб — підприємців;

— надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

— обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;

— солідарності та субсидування;

— державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

— забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;

— цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

— паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані особи, страхувальники і страховики.

Застрахованими вважаються фізичні особи, на користь яких здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Це, насамперед, ті, хто працює на умовах трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях та у

фізичних осіб, а також самозайняті особи, які забезпечують себе роботою самостійно (наприклад, творчі працівники), а також фізичні особи — підприємці. Громадяни України, які працюють за кордоном та не застраховані в системі страхування країни, де вони працюють, мають право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні за умови сплати ними страхових внесків.

Застраховані особи одержують свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним документом для всіх видів страхування і підтверджує право застрахованої особи на одержання послуг та матеріального забезпечення.

Страхувальниками є роботодавці та застраховані особи, які сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. У деяких випадках застраховані працівники не сплачують страхових внесків. Так, зокрема, при страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, внески сплачують лише роботодавці. Страхувальники сплачують страхові внески з коштів, які спрямовуються на оплату праці, або з доходу, який підлягає оподаткуванню.

Платники внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування підлягають обов'язковій реєстрації в Пенсійному фонді України шляхом внесення відповідних відомостей до реєстру страхувальників.

Розміри страхових внесків, а також об'єкти нарахування та сплати страхових внесків визначаються Законом України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування". Особи сплачують єдиний страховий внесок до Пенсійного фонду України, який перераховує відповідні кошти на рахунки фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідно до визначених законом пропорцій.

Страховиками відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування є цільові страхові фонди з пенсійного страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а також страхування на випадок безробіття і медичного страхування.

На страхові фонди покладаються обов'язки щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків. Вони є фінансовою

основою системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Їхні кошти не зараховуються до складу державного чи місцевих бюджетів.

За рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування фінансуються: страхові пенсії; страхові допомоги (по безробіттю, у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю; сім'ям з дітьми; у зв'язку з нещасним випадком на виробництві); різного роду страхові соціальні послуги (санаторно-курортне лікування, медична та соціальна реабілітація тощо).

Існує декілька видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Розрізняють:

- 1) пенсійне страхування;
- 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням;
- 3) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- 4) страхування на випадок безробіття;
- 5) медичне страхування (в Україні воно ще не запроваджене);
- 6) інші види страхування, передбачені законами України.

44. Організація пенсійного страхування в Україні

Пенсійне страхування покликане акумулювати кошти для здійснення пенсійних виплат.

Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" систему пенсійного страхування в Україні розподілено на 3 рівні.

Перший рівень — солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другий рівень — накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, в основу якої покладено принцип накопичення коштів застрахованих осіб у спеціальному Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах — суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення — та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

1, нарешті, третій рівень — це система недержавного пенсійного страхування, яка базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Відповідно до зазначеного розподілу пенсійне страхування існує в 2 формах:

1) загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ця форма властива для солідарної і обов'язкової накопичувальних систем);

2) недержавне добровільне накопичувальне пенсійне страхування.

Громадяни України можуть бути учасниками пенсійного страхування одночасно усіх рівнів та використовувати при цьому обидві форми пенсійного страхування.

45. Організація солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Основними суб'єктами солідарної системи пенсійного страхування закон називає застрахованих осіб (а в окремих випадках — членів їхніх сімей та інших осіб), страхувальників, Пенсійний фонд, уповноважений банк, а також підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Застрахованими особами у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є ті, що обов'язково підлягають пенсійному страхуванню, та особи, які беруть у ньому добровільну участь.

Важливим суб'єктом загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є *страхувальники*. Ними вважаються особи і органи, які сплачують страхові внески.

Страховиком, тобто учасником пенсійного страхування, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, провадить збір, акумулювання та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів, є Пенсійний фонд. Він є самоврядною неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність на підставі статуту,

який затверджується його правлінням. Органами управління Пенсійного фонду є його правління та виконавча дирекція.

Кошти Пенсійного фонду формуються за рахунок:

1) надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у розмірах, визначених законом, крім частини страхових внесків, що спрямовується до накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) інвестиційного доходу, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;

3) коштів державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду;

4) коштів, сплачених виконавчій дирекції Пенсійного фонду за надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду та послуг недержавним пенсійним фондам — суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення;

5) сум від фінансових санкцій, застосованих до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також сум адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за ці порушення;

6) благодійних внесків юридичних та фізичних осіб;

7) добровільних внесків;

8) інших надходжень відповідно до законодавства.

Особи, які беруть добровільну участь у солідарній системі, сплачують внески на основі укладеного договору в розмірах, визначених Законом "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" у відсотках до бази нарахування єдиного страхового внеску. У солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюються такі пенсійні виплати:

1) пенсія за віком;

2) пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання, у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства;

3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Якщо особа має одночасно право на різні види пенсій у солідарній пенсійній системі, то за її вибором їй призначається лише один із видів пенсій.

46. Застраховані особи як суб'єкти солідарної системи пенсійного страхування

До *застрахованих осіб*, які підлягають пенсійному страхуванню, належать:

1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності;

2) члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент);

3) фізичні особи — підприємці, в тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент), та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності.

До членів сімей фізичних осіб — підприємців, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, належать: дружина (чоловік), батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років, не перебувають у трудових або цивільно-правових відносинах з такою фізичною особою — підприємцем, але разом з ним здійснюють підприємницьку діяльність і отримують частину доходу від заняття цією діяльністю;

4) особи, які забезпечують себе роботою самостійно — займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності;

5) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

6) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах та

організаціях, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

7) особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на виборній посаді;

8) особи, які проходять строкову військовою службу у Збройних Силах України, Службі безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, а також в органах Міністерства внутрішніх справ України;

9) працівники воєнізованих формувань, гірничорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, створеної відповідно до законодавства на постійній основі;

10) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу;

11) особи, які отримують щомісячні страхові виплати відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", крім осіб, які отримують виплати у зв'язку зі смертю годувальника, та непрацюючих осіб, які отримують пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;

12) особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій (без збереження заробітної плати та з отриманням стипендії відповідно до законодавства);

13) особи, які відповідно до законів отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку;

14) один з непрацюючих працездатних батьків, усиновлювачів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або за особою похилого віку, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства;

15) особи, які отримують допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю;

16) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), особи рядового і начальницького складу;

17) батьки — вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

18) дружини (чоловіки) працівників дипломатичної служби — під час перебування за кордоном за місцем проходження дипломатичної служби чоловіка (дружини).

Закон також визначає осіб, які можуть брати добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Це насамперед особи, які досягли 16-річного віку і не належать до тих осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. Вони можуть обирати солідарну чи накопичувальну систему пенсійного страхування або брати участь одночасно в обох системах.

47. Страхувальники як суб'єкти солідарної системи пенсійного страхування

Важливим суб'єктом загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є *страхувальники*. Ними вважаються особи і органи, які сплачують страхові внески. Закон називає декілька видів страхувальників. Це, зокрема:

1) роботодавці (фізичні та юридичні особи, які використовують працю найманих осіб на підставі трудового договору);

2) юридичні особи, в тому числі військові частини та органи, які виплачують заробітну плату (винагороду), грошове забезпечення, допомогу;

3) Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України — для працюючих осіб, за яких роботодавець сплачує внески в сумі меншій, ніж сума внеску із заробітку, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я;

4) застраховані особи, а також особи, які забезпечують себе роботою самостійно — займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності.

Страхувальниками для осіб, які беруть добровільну участь у солідарній системі страхування, є самі ці особи.

48. Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Добровільна участь у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні передбачає укладення договору про таку участь із Пенсійним фондом на термін не менше одного року.

Договором про добровільну участь може бути передбачена одноразова сплата застрахованою особою страхових внесків за попередні періоди. При цьому сума сплачених страхових внесків за кожний місяць не може бути меншою мінімального страхового внеску.

Договір про добровільну участь набирає чинності з дня його підписання сторонами. Він може бути достроково розірваний застрахованою особою або органом Пенсійного фонду у наступних випадках:

1) застрахованою особою:

— за умови дії договору не менше року;

— у разі систематичного порушення територіальним органом Пенсійного фонду умов договору;

— за згодою сторін, якщо договір діяв не менше одного року;

2) територіальним органом Пенсійного фонду в разі:

— набуття застрахованою особою зобов'язань щодо участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

— виникнення обставин, що не відповідають вимогам до осіб, які мають право брати участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

— систематичного порушення застрахованою особою умов договору;

— смерті застрахованої особи.

В інших випадках дострокове розірвання не допускається.

Про розірвання договору сторони повідомляють одна одну в місячний строк з моменту прийняття рішення щодо розірвання.

49. Припинення участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Незалежно від форми участі застрахованих осіб у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні, їх статус як суб'єктів цього виду страхування припиняється:

— у разі якщо особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, втратила визначений законом статус застрахованої особи;

— у разі закінчення терміну дії договору про добровільну участь або дострокового розірвання цього договору;

— у разі якщо застрахованій особі призначено пенсію і вона не продовжує працювати, або якщо застрахована особа набула права на довічну пенсію чи одноразову виплату;

— у разі смерті застрахованої особи.

Особа, яка припинила участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, може поновити свою участь у ньому з набуттям нею статусу, згідно з яким вона підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або шляхом укладення в установленому порядку договору про добровільну участь.

50. Запровадження обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування

Відповідно до Закону України від 8 липня 2011 р. "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду запроваджується починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України. Накопичувальна пенсійна система передбачає участь застрахованих осіб у формуванні коштів, з яких вони при досягненні передбаченого законом пенсійного віку отримуватимуть пенсію.

Учасниками накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", та які сплачують внески/за яких сплачуються внески до накопичувальної системи пенсійного страхування. Однак це діє за умови, що їм на дату запровадження перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду виповнилося не більше 35 років.

Страхові внески до Накопичувального пенсійного фонду є складовою частиною єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування. Розмір цих внесків

повинен становити 7% бази нарахування єдиного внеску. На період запровадження накопичувальної системи вони підлягають спрямуванню до Накопичувального пенсійного фонду в таких розмірах: у рік запровадження перерахування — 2% бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановленого для таких учасників, кожного наступного року — у розмірі, збільшеному на 1%, до досягнення 7%.

Страхові внески до Накопичувального пенсійного фонду для осіб, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, нараховуються на суму, передбачену договором про добровільну участь.

51. Суб'єкти обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування

Основними *суб'єктами системи обов'язкового накопичувального пенсійного страхування* є застраховані особи, страхувальники*, страховик (накопичувальний фонд, недержавні пенсійні фонди — суб'єкти другого рівня системи пенсійного забезпечення), а також юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом та управління його пенсійними активами, зберігач і страхові організації.

За деякими винятками застрахованими особами в обов'язковій накопичувальній системі є ті самі особи, що визнані як такі в солідарній системі страхування.

Страхувальниками є самі застраховані, оскільки вони безпосередньо сплачують внески на цей вид страхування.

Страховиками є Накопичувальний фонд а також недержавні пенсійні фонди — суб'єкти другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Накопичувальний пенсійний фонд (НПФ) — самостійний суб'єкт пенсійного страхування, що у накопичувальній системі виконує роль *страховика*. Це цільовий позабюджетний фонд, який здійснює акумулювання страхових внесків застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Пенсійні активи цього Фонду

* Застраховані особи і страхувальники в системі пенсійного страхування розглядалися вище.

використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, передбачених законом, членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі.

НПФ створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд. Адміністративне управління Накопичувальним фондом здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду. Вона відкриває спеціальні рахунки НПФ у банківській установі, яка відповідно отримує статус *зберігача* коштів.

Право на участь у другому рівні системи пенсійного забезпечення має також недержавний пенсійний фонд, який отримав ліцензію на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування.

Він повинен відповідати таким вимогам:

1) досвід роботи пенсійного фонду на ринку недержавного пенсійного забезпечення не менше 3 років до дня подання заяви про отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування;

2) мати договори про обслуговування недержавного пенсійного фонду, укладені з:

— адміністратором, який відповідає вимогам, установленим Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, зберігачем недержавних пенсійних фондів, який має розмір регулятивного капіталу не менше ніж 500 млн грн.;

— компанією з управління пенсійними активами, яка має власний капітал у розмірі не менше 25 млн грн. та досвід роботи з управління активами інституційних інвесторів не менше 5 років;

3) адміністратор такого пенсійного фонду веде персоніфікований облік пенсійних коштів на індивідуальних пенсійних рахунках учасників фонду із застосуванням одиниці пенсійних активів та щоденним розрахунком чистої вартості одиниці пенсійних активів не менше ніж протягом 12 місяців до дня подання заяви про отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування;

4) показник зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів за останні 12 місяців на рівні не нижче середньозваженого показника зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів, що визначається Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;

5) пенсійні активи протягом останніх 12 місяців до дня подання заяви про отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування відповідають

вимогам щодо складу активів та обмежень інвестиційної діяльності відповідно до закону.

Ліцензія на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування видається Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України безстроково.

Зберігачем є банк, який зберігає та обслуговує кошти Накопичувального фонду і визначається на підставі тендера. Пенсійний фонд укладає з ним договір на обслуговування активів Накопичувального фонду.

Важливу роль у накопичувальній системі пенсійного страхування відіграють *страхові організації*. Це відповідні юридичні особи, виключним видом діяльності яких є страхування життя. Вони здійснюють страхування і виплату довічних пенсій.

Кошти Накопичувального фонду формуються за рахунок страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування; інвестиційного доходу, що утворюється в результаті розміщення та інвестування коштів накопичувальної системи пенсійного страхування в порядку, встановленому законом; суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування.

Розмір страхових внесків до Накопичувального фонду визначається Верховною Радою України як величина у відсотках від розміру внеску на пенсійне страхування. Максимальний їх розмір не може перевищувати 7% від суми заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до Закону "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування". Особи, які беруть добровільну участь у обов'язковій накопичувальній системі, сплачують страхові внески у розмірі, визначеному договором.

Кошти накопичувальної системи пенсійного страхування використовуються для:

1) інвестування з метою отримання інвестиційного доходу на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) оплати договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат;

3) оплати послуг компаній з управління активами Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

4) оплати послуг зберігача Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

5) оплати послуг із проведення планової аудиторської перевірки Накопичувального фонду або недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

6) оплати послуг радника з інвестиційних питань;

7) оплати послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду з адміністрування Накопичувального фонду, у тому числі на проведення конкурсів, у порядку та розмірах, що установлені Радою Накопичувального фонду, або оплати послуг з адміністрування недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення (крім випадків, коли адміністрування здійснює юридична особа — одноосібний засновник).

Забороняється використання коштів Накопичувального фонду для забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг із солідарної системи та на інші цілі, не передбачені законом.

Кошти НПФ є власністю застрахованих осіб, які сплачували страхові внески до цього Фонду, та належать кожній застрахованій особі в частині, яка обліковується на її накопичувальному пенсійному рахунку.

За рахунок коштів накопичувальної системи, здійснюються виплати довічних пенсій з установленим періодом, довічних обумовлених пенсій, довічних пенсій подружжя і одноразових виплат.

52. Організація загальнообов'язкового соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням

Цей вид соціального страхування регулюється Законом "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням".

Застрахованими особами в цьому виді страхування є:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у

тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах;

2) члени колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів.

Громадяни України, які працюють за межами території нашої держави і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, можуть добровільно застрахуватися в системі соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та отримувати матеріальне забезпечення й соціальні послуги, якщо інше не передбачено міжнародним договором між Україною і країною перебування громадянина.

Так звані самозайняті особи теж мають право добровільно застрахуватися у цьому виді страхування й отримувати матеріальне забезпечення та соціальні послуги.

До *страхувальників* належать передусім роботодавці, а також працівники і особи, які добровільно сплачують внески на цей вид страхування.

Органом, який здійснює страхові виплати при настанні страхового випадку, тобто виконує функції *страховика*, є Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Крім роботодавців, внески на цей вид страхування сплачують і самі застраховані особи із сум отримуваних ними коштів як оплата праці.

Страховими випадками при страхуванні у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності вважаються:

1) тимчасова непрацездатність внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;

2) необхідність догляду за хворою дитиною;

3) необхідність догляду за хворим членом сім'ї;

4) необхідність догляду за дитиною віком до 3 років або дитиною-інвалідом віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною;

5) карантин, накладений органами санітарно-епідеміологічної служби;

6) тимчасове переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу нижчеоплачувану роботу;

7) необхідність протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства;

8) необхідність санаторно-курортного лікування.

За рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

та витратами, зумовленими похованням, здійснюються виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності (в т.ч. догляд за хворою дитиною), по вагітності та пологах, а також допомоги на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві), і оплата путівок на санаторно-курортне лікування застрахованим особам та членам їхніх сімей.

53. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності

Цей вид страхування регулюється Законом "Про загально-обов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності". Ним передбачено відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю застрахованої особи при виконанні нею обов'язків за трудовим договором та в інших випадках шляхом надання потерпілому або іншим особам, які відповідно до закону мають на це право, страхових виплат, а також компенсації додаткових затрат, необхідних для відновлення життєдіяльності, лікування, соціальної і трудової реабілітації.

Застрахованими особами в цьому виді страхування є особи, які обов'язково підлягають страхуванню, а також ті, що можуть добровільно застрахуватися від нещасних випадків і професійних захворювань та сплачувати при цьому страхові внески.

Обов'язковому страхуванню від нещасного випадку підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), або на інших підставах, передбачених законодавством про працю;

2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;

3) особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудо-вих, виховно-трудо-вих закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

На добровільних засадах за письмовою заявою застрахуватися від нещасних випадків можуть особи, які забезпечують себе роботою самостійно — займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності, члени фермерського господарства, особистого селянського господарства, якщо вони не є найманими працівниками, а також громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності.

Страхувальником у цьому виді страхування є роботодавець або особа, яка добровільно сплачує страхові внески.

Страховиком є Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

До страхових випадків належать нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, що завдали застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму.

У разі настання страхового випадку Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України здійснює страхові виплати та надає соціальні послуги потерпілому або членам його сім'ї.

Страховими виплатами у разі ушкодження здоров'я або смерті потерпілого є відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті. Це, насамперед:

а) допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

б) одноразова допомога в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого;

в) щомісячна грошова сума в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого;

г) пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

д) пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

е) допомоги дитині потерпілого.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України також надає соціальні послуги, що пов'язані з організацією поховання померлого, відшкодуванням вартості ритуальних послуг, догляду медичними сестрами удома, в лікарні або в іншому лікувально-профілактичному закладі тощо.

54. Організація загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Ще одним видом соціального страхування є загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (див. Закон "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття"). Воно передбачає систему прав, обов'язків і гарантій, що покликані забезпечити матеріальну допомогу особам, які втратили роботу, та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Застрахованими особами у цьому виді соціального страхування є особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) або виконують роботи (надають послуги) згідно з цивільно-правовими договорами, військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби) Збройних Сил України, внутрішніх військ та інших військових та воєнізованих формувань, утворених відповідно до законодавства України на постійній основі, а також особи, які забезпечують себе роботою самостійно, та фізичні особи — підприємці, на користь яких здійснюється страхування на випадок безробіття.

Добровільно можуть застрахуватися громадяни України, які працюють за межами держави та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, у якій вони перебувають, а також особи — члени особистого селянського та фермерського господарства, якщо вони не є найманими працівниками.

Застраховані особи мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги. Аналогічні права в системі соціального страхування на випадок безробіття мають також незастраховані особи — особи, які вперше шукають роботу, та інші незастраховані особи у разі їх реєстрації в установленому порядку як безробітних.

Страховальниками є роботодавці та застраховані особи, які відповідно до закону сплачують страхові внески.

Страховиком відповідно є Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Страховими випадками є безробіття та часткове безробіття.

У системі загальнообов'язкового державного соціального страхування при настанні страхового випадку передбачено виплату допомоги по безробіттю, у тому числі одноразову її

виплату для організації безробітним підприємницької діяльності, допомоги по частковому безробіттю, матеріальної допомоги в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного, та допомоги на поховання в разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Застраховані особи можуть також отримати чимало соціальних послуг, які спрямовані на професійну підготовку або перепідготовку, підвищення кваліфікації та профорієнтацію безробітних, пошук їм підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, в тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт. Державна служба зайнятості надає крім того інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Працюючі пенсіонери у разі звернення до державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні мають право на соціальні послуги щодо пошуку підходящої роботи, перенавчання та підвищення кваліфікації, а також на інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

55. Організація недержавного пенсійного страхування

Недержавне пенсійне страхування становить третій рівень пенсійного страхування, який існує у вигляді системи добровільного недержавного пенсійного забезпечення за пенсійними схемами з визначеними внесками. Цей вид соціального страхування регулюється Законом "Про недержавне пенсійне забезпечення".

Для роботодавців, які використовують шкідливі умови виробництва, здійснення пенсійних відрахувань на користь таких працівників поступово стане обов'язковим (відрахування здійснюватимуться в професійні або корпоративні пенсійні фонди). Тобто такий вид недержавного пенсійного страхування буде обов'язковим.

Пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду сплачуються у розмірах та в порядку, встановлених пенсійним контрактом, відповідно до умов обраних пенсійних схем. Це ж саме стосується внесків за страхуванням ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду.

Рада пенсійного фонду має право встановлювати мінімальні розміри пенсійних внесків до 10% мінімальної заробітної плати у розрахунку на один місяць. Максимальний розмір пенсійних внесків за пенсійними схемами недержавного пенсійного забезпечення не обмежується.

Що стосується корпоративних та професійних пенсійних фондів, то розмір пенсійних внесків до цих фондів, якщо вони сплачуються роботодавцями, може визначатися у колективному договорі.

Суб'єктами недержавного пенсійного страхування є: недержавні пенсійні фонди; страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті; банківські установи, що уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники та учасники пенсійних фондів; вкладники пенсійних депозитних рахунків; фізичні та юридичні особи, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті; засновники пенсійних фондів; роботодавці — платники до корпоративних пенсійних фондів; самоврядні організації суб'єктів, які надають послуги в сфері недержавного пенсійного забезпечення; органи державного нагляду і контролю в сфері недержавного пенсійного забезпечення; адміністратори пенсійних фондів; компанії з управління активами; зберігачі; аудитори та особи, які надають консультаційні й агентські послуги.

У цьому виді страхування виплачуються довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя, довічна пенсія з установленим періодом, а у випадках, передбачених законом, здійснюється одноразова виплата.

56. Суб'єкти недержавного пенсійного страхування

Суб'єктами недержавного пенсійного страхування є: недержавні пенсійні фонди; страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті; банківські установи, що уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники та учасники пенсійних фондів; вкладники пенсійних депозитних рахунків; фізичні та юридичні особи, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті; засновники пенсійних фондів; роботодавці — платники до корпоративних пенсійних фондів; само-

врядні організації суб'єктів, які надають послуги в сфері недержавного пенсійного забезпечення; органи державного нагляду і контролю в сфері недержавного пенсійного забезпечення; адміністратори пенсійних фондів; компанії з управління активами; зберігачі; аудиторів та особи, які надають консультаційні й агентські послуги.

Застрахованими особами в системі недержавного пенсійного страхування є фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески до пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи, і які мають право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором страхування або договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку.

Учасниками недержавних пенсійних фондів можуть бути фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду, і які мають право або набудуть право на одержання пенсійних виплат з такого фонду. Ними можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Участь фізичних осіб у будь-якому недержавному пенсійному фонді є добровільною.

До *страхувальників* у системі недержавного пенсійного страхування належать особи, які сплачують внески на цей вид страхування. Насамперед, це самі вкладники недержавних пенсійних фондів. Страхувальниками можуть бути й роботодавці-платники, які сплачують пенсійні внески на користь учасника фонду шляхом перерахування коштів до фонду, як це передбачено умовами пенсійного контракту. Страхувальниками вважаються також особи, які сплачують внески на цей вид страхування до страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи.

Вкладником фонду може бути сам учасник фонду, подружжя, діти, батьки, а також роботодавець учасника фонду або професійне об'єднання, членом якого є учасник фонду.

У системі недержавного пенсійного страхування *страховиками* є недержавні пенсійні фонди, страхові організації, а також банківські установи.

Недержавні пенсійні фонди здійснюють страхування на підставі укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками. Вони за типами поділяються на відкриті, корпоративні та професійні.

Страхові організації беруть участь в системі недержавного пенсійного страхування шляхом укладення договорів страху-

вання довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті.

Банківські установи залучаються до участі в системі соціального страхування теж на договірних засадах, після відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень.

Одним із суб'єктів недержавного пенсійного страхування є так звані адміністратори, які надають професійні послуги з адміністрування фондів.

Адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути або спеціально уповноважена юридична особа, яка надає професійні послуги з адміністрування недержавних пенсійних фондів, або юридична особа, що є засновником корпоративного пенсійного фонду і самостійно здійснює адміністрування такого фонду, або компанія з управління активами, яка має ліцензію на такий вид діяльності на умовах, визначених Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Адміністратор зобов'язаний вести персоніфікований облік учасників пенсійного фонду, укладати пенсійні контракти від імені пенсійного фонду, забезпечувати здійснення пенсійних виплат учасникам фонду та здійснювати інші управлінські функції для забезпечення належної діяльності фонду.

Крім адміністратора, суб'єктом є також компанія з управління активами фонду. Це відповідна юридична особа, яка отримала спеціальну ліцензію на умовах, визначених Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, і уклала відповідний договір з радою фонду.

На компанію з управління активами покладаються обов'язки щодо здійснення операцій з управління активами відповідно до інвестиційної декларації пенсійного фонду та укладеного договору, подання щорічних пропозицій раді фонду щодо внесення змін до інвестиційної декларації фонду, а також надання звітності.

Важливим суб'єктом недержавного пенсійного страхування вважається зберігач коштів фонду. Ним може бути банк, який має ліцензію на здійснення такої діяльності і який уклав договір про обслуговування пенсійного фонду з радою цього фонду. Він відкриває та веде рахунки пенсійного фонду, здійснює облік та забезпечення зберігання цінних паперів, проводить перевірку підрахунку чистої вартості активів пенсійного фонду і чистої вартості одиниці пенсійних внесків, виконує розпорядження адміністратора щодо перерахування пенсійних коштів тощо.

57. Недержавні пенсійні фонди та їх види

Недержавним пенсійним фондом вважається юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність винятково з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам цього фонду у визначеному законом порядку. Недержавний пенсійний фонд здійснює акумулювання пенсійних внесків, розміщення пенсійних активів, а також виплату недержавних пенсій учасникам фонду.

Недержавне пенсійне забезпечення для пенсійних фондів є їх єдиним видом діяльності.

Відповідно до Закону "Про недержавне пенсійне забезпечення" всі недержавні пенсійні фонди поділяються на *відкриті, корпоративні та професійні* й відрізняються залежно від кола осіб, які можуть бути їхніми засновниками та учасниками.

Відкритий пенсійний фонд передбачає участь у ньому будь-яких фізичних осіб незалежно від місця та характеру їхньої роботи.

Засновником корпоративного пенсійного фонду є одна або декілька юридичних осіб-роботодавців, до яких можуть приєднуватися також роботодавці-платники. Учасниками цього фонду можуть бути лише фізичні особи, що перебувають або перебували у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками та роботодавцями — платниками цього фонду.

Нарешті, професійний пенсійний фонд може бути заснований об'єднаннями юридичних осіб-роботодавців, об'єднаннями фізичних осіб (в тому числі профспілками) або фізичними особами, що пов'язані своєю професійною діяльністю. Учасниками такого фонду можуть бути лише фізичні особи, що мають спільні професійні інтереси, визначені у статуті фонду.

Утворення корпоративних або професійних пенсійних фондів, а також умови і порядок сплати до них страхових внесків можуть регулюватися колективним договором.

Юридична особа, діяльність якої фінансується за рахунок державного бюджету України або місцевих бюджетів, має право бути засновником корпоративного пенсійного фонду або здійснювати пенсійні внески до вже створених пенсійних фондів лише у випадках, коли створення таких фондів або здійснення пенсійних внесків передбачено законами України або рішеннями відповідних місцевих рад. Заснування такими юридичними

особами відкритих пенсійних фондів забороняється. Кошти, перераховані до будь-яких пенсійних фондів їх вкладниками, перестають бути власністю держави чи органів місцевого самоврядування. Засновниками корпоративного пенсійного фонду можуть бути роботодавці — юридичні особи, якщо вони проводять свою діяльність беззбитково не менше ніж впродовж одного фінансового року.

Правовою основою діяльності пенсійних фондів є їх статuti, які затверджуються засновниками фонду. У відкритих пенсійних фондах їх засновниками можуть бути одна чи декілька юридичних осіб.

Пенсійний фонд набуває статусу юридичної особи та права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення з моменту його реєстрації в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та отримання відповідного свідоцтва.

Фонд не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство. Ліквідація його може відбуватися за рішенням засновників або їх правонаступників. Рішення про ліквідацію фонду погоджується з Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України. Воно надається за умови, що на день ліквідації пенсійного фонду виконані усі зобов'язання щодо сплати пенсійних внесків до нього та зобов'язання щодо адміністрування фонду, які передбачені пенсійними контрактами.

Рішення про ліквідацію корпоративного пенсійного фонду набирає чинності за умови внесення змін до колективного договору, якщо створення такого фонду було передбачено цим документом.

Недержавний пенсійний фонд підлягає ліквідації, якщо припинено сплату внесків усіма засновниками фонду, ліквідовано без правонаступництва всіх засновників фонду або припинено участь у ньому всіх його учасників.

58. Асигнування з бюджету як організаційно-правова форма соціального забезпечення

У сфері соціального захисту важливою організаційно-правовою формою соціального забезпечення все ще залишається *асигнування з бюджету*. Воно становить систему правових відно-

син щодо виділення й використання коштів державного та місцевих бюджетів для забезпечення соціального захисту населення.

Асигнування з бюджетів може здійснюватися різними шляхами. Переважна частина видів соціального забезпечення фінансується з державного бюджету або за рахунок коштів місцевих бюджетів. Іноді для фінансування соціальних виплат перерахування коштів з державного до місцевих бюджетів відбувається у вигляді дотацій або субвенцій.

Асигнування з державного бюджету може здійснюватися як безпосередньо, так і через спеціально утворені соціальні фонди, які не є страховими і формуються у переважній більшості за рахунок бюджетних коштів. Прикладом таких фондів можна вважати Фонд соціального захисту інвалідів.

За рахунок коштів бюджетів здійснюється соціальне забезпечення незастрахованих осіб у системі соціального страхування, а також усіх осіб, для яких соціальний ризик настав не у зв'язку з трудовою діяльністю. Коло цих осіб визначається спеціальними законами, які регулюють порядок надання окремих видів соціального забезпечення. Всіх осіб, які отримують соціальне забезпечення за рахунок бюджетних джерел, можна поділити на 2 групи: перша — це особи, які отримують соціальне забезпечення у зв'язку з певною суспільно-корисною діяльністю (в період якої вони не підлягають соціальному страхуванню); друга — всі інші громадяни, які отримують соціальне забезпечення не у зв'язку з трудовою діяльністю.

До першої групи належать військовослужбовці, особи рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, службові особи Служби безпеки, податкової міліції та деякі інші. За рахунок коштів державного бюджету їм виплачуються пенсії, допомоги, надаються інші види соціального забезпечення у зв'язку з проходженням служби.

Друга група формується за рахунок осіб (в тому числі й застрахованих), яким певні види соціального забезпечення гарантуються державою поза участю їх у трудовій діяльності. Соціальне забезпечення надається будь-якій особі, що зазнала визначеного законодавством соціального ризику незалежно від того, отримує вона соціальне забезпечення за рахунок страхових чи бюджетних коштів.

Основним призначенням соціального забезпечення, що здійснюється за рахунок бюджетних коштів, є матеріальна підтримка осіб, у яких при настанні соціального ризику рівень доходів стає нижчим від прожиткового мінімуму.

У сфері соціального забезпечення за бюджетні кошти фінансуються державні спеціальні пенсійні програми (пенсії

особам, звільненим з військової служби, та деяким іншим особам), державні програми соціальної допомоги, здійснюється державна підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських, програми і заходи щодо дітей, молоді, жінок, сім'ї та інші.

Також за рахунок коштів державного бюджету фінансуються державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха.

За рахунок коштів місцевих бюджетів відбувається фінансування програм місцевого значення щодо дітей, молоді, жінок, сім'ї, а також місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення.

Інші види соціального забезпечення здійснюються за рахунок міжбюджетних трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів.

Різноманітність видів соціального забезпечення, що здійснюється за рахунок бюджетних коштів, зумовлює і різноманітність органів, які надають ті чи інші види соціального забезпечення. До цієї справи долучаються органи виконавчої влади (міністерств оборони, внутрішніх справ тощо). Вони надають соціальне забезпечення за рахунок своїх відомчих бюджетів для осіб, які проходять службу або працюють на умовах трудового договору в системі вказаних міністерств і відомств. Деякі види соціального забезпечення надаються органами охорони здоров'я, освіти, місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування за рахунок державного і місцевих бюджетів.

Характерною особливістю цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення є те, що вона може використовувати також локальні форми соціального забезпечення, які здійснюються органами місцевого самоврядування. Зокрема, органи місцевого самоврядування за рахунок коштів відповідних бюджетів можуть встановлювати додаткові пільги для окремих категорій громадян, надавати субсидії понад норми, встановлені централізованим законодавством. Відповідні органи місцевого самоврядування при цьому самостійно встановлюють коло осіб, які підлягають додатковому соціальному забезпеченню, визначають його види та порядок надання.

Переважає більшість видів соціального забезпечення надаються органами місцевого самоврядування у зв'язку з виконанням зобов'язань у системі соціального партнерства.

Розділ 9

СИСТЕМА СТРАХОВОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

59. Структура системи страхового пенсійного забезпечення в Україні

Страхове пенсійне забезпечення в Україні здійснюється за трирівневою системою.

Перший рівень передбачає виплату пенсій за рахунок загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Йому притаманний солідарний перерозподіл доходів між різними поколіннями людей. Воно відбувається завдяки покриттю видатків на виплату пенсій із поточних надходжень, що їх сплачують працюючі особи у вигляді страхових внесків. Пенсійні виплати тут здійснюються за рахунок страхових внесків, які обов'язково чи добровільно сплачуються працюючими громадянами (їх роботодавцями) та акумулюються в Пенсійному фонді України.

Другий рівень становить накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. В її основу покладено акумулювання коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат.

Суть такої системи полягає у тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи накопичуватиметься у єдиному Накопичувальному фонді, а також в недержавних пенсійних фондах — суб'єктах другого рівня, і обліковуватиметься на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, які (на користь яких) сплачуватимуть(ся) такі внески. Ці кошти інвестуються в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу і захисту їх від інфляційних процесів. Управління пенсійними коштами здійснюють уповноважені компанії з управління активами. Для них ця діяльність є основною та потребує ліцензування, а вибір їх здійснюється на конкурсній (тендерній) основі. При інвестуванні пенсійних активів компанії діють згідно з вимогами законів щодо напрямів інвестування та вимог щодо диверсифікації інвестиційних вкладень. Безпосереднє зберігання пенсійних активів здійснює банківська установа — зберігач, яка несе відповідальність за цільове використання цих активів. Кошти, що обліковуються

на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, є їх власністю та за умови досягнення пенсійного віку (чи будь-якого іншого пенсійного ризику) використовуються особою (чи її спадкоємцями) на власний розсуд. Пенсійні виплати в накопичувальній пенсійній системі здійснюються додатково до виплат із солідарної системи.

Третій рівень — система недержавного пенсійного забезпечення — є складовою частиною системи накопичувального пенсійного забезпечення й ґрунтується на засадах добровільної участі у ній фізичних та юридичних осіб (крім випадків, передбачених законами), у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється: 1) пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів; 2) страховими організаціями, які укладають договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; 3) банківськими установами, що укладають договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Основою системи недержавного пенсійного забезпечення становлять недержавні пенсійні фонди, які за типами поділяються на відкриті, корпоративні та професійні.

Відкриті пенсійні фонди створюються юридичними особами, а їх учасниками стають громадяни, які добровільно перераховують до них пенсійні внески.

Корпоративні пенсійні фонди створюються роботодавцями та особами, що перебувають з ними у трудових правовідносинах. При створенні корпоративних пенсійних фондів роботодавці беруть на себе безумовне зобов'язання сплачувати додаткові пенсійні внески на користь своїх працівників, які й є учасниками цих фондів.

Професійні пенсійні фонди створюються об'єднаннями громадян або юридичних осіб за професійною ознакою. Учасниками таких фондів будуть громадяни, які пов'язані своєю професійною діяльністю.

Розміри пенсії у системі недержавного пенсійного забезпечення залежатимуть від розміру страхових внесків та терміну, впродовж якого ці внески накопичувались, а також від величини отриманого на них інвестиційного доходу.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з усіх 3 рівнів системи пенсійного забезпечення. Право брати участь або обмеження щодо участі громадян у відповідних рівнях системи пенсійного забезпечення в Україні та отримання пенсійних виплат встановлюються відповідними законами.

Для певних категорій громадян законами України можуть встановлюватися умови, норми і порядок їх пенсійного забезпечення, що є відмінними від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і недержавного пенсійного забезпечення (наприклад, пенсійне забезпечення державних службовців тощо).

60. Поняття та правові ознаки страхових пенсійних виплат

Страхова пенсія — це щомісячні грошові виплати, які здійснюються застрахованим громадянам при досягненні ними пенсійного віку, встановленні інвалідності чи у зв'язку з втратою годувальника за рахунок коштів соціальних страхових фондів у порядку і розмірах, визначених законами України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про недержавне пенсійне забезпечення".

Страхова пенсія передбачає 3 види пенсійних виплат, які призначаються та виплачуються особі окремо (або одночасно) в солідарній, накопичувальній обов'язковій та недержавній пенсійних системах.

У солідарній пенсійній системі передбачається виплата пенсій за віком, пенсій по інвалідності та пенсій у зв'язку з втратою годувальника. З накопичувальної обов'язкової системи може виплачуватись довічна пенсія або одноразова пенсійна виплата, а в системі недержавного пенсійного забезпечення особа вправі претендувати на довічну пенсію, пенсію на визначений період або одноразову пенсійну виплату.

Страхові пенсії відзначаються певними ознаками:

1. Суб'єктами права на них можуть бути лише застраховані громадяни або члени їхніх сімей. Незастраховані особи не можуть отримувати страхову пенсію.

2. Важливою умовою призначення страхової пенсії є страховий стаж особи, тобто період сплати нею (або її роботодавцем) страхових внесків до відповідного пенсійного фонду.

3. Виплачуються за рахунок державних та недержавних соціальних страхових фондів. У солідарній пенсійній системі здій-

снення пенсійних виплат проводиться з Пенсійного фонду або Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України; у накопичувальній — за рахунок Накопичувального пенсійного фонду або недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення; у недержавній — коштів недержавних пенсійних фондів, банків і страхових організацій.

4. Юридичними фактами, що зумовлюють виплату страхової пенсії, є обставини, передбачені законами щодо пенсійного забезпечення, але у певних випадках особа може додатково визначити інші юридичні факти у пенсійному контракті.

5. Розмір страхових пенсій співвідносний із середнім заробітком особи. При цьому законодавець встановив обмеження максимальної величини заробітної плати, з якої стягуються страхові внески на пенсійне забезпечення. У накопичувальних (обов'язковій та недержавній) системах розмір пенсійних виплат залежить лише від інвестиційного доходу та пенсійних активів особи.

6. Пенсійні кошти у накопичувальних пенсійних системах є приватною власністю особи. Вона може зазначити майбутніх спадкоємців на випадок, якщо не зможе самостійно скористатись власними пенсійними коштами.

7. Можливість отримання пенсійних виплат накопичувальної системи особою одноразово.

61. Суб'єкти права на отримання пенсії та соціальних послуг із солідарної пенсійної системи

Суб'єктами права на отримання пенсійних виплат у солідарній пенсійній системі є:

1) громадяни України, які застраховані на підставі Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та досягли встановленого пенсійного віку чи визнані інвалідами в установленому законодавством порядку і мають необхідний для призначення відповідного виду пенсії страховий стаж, а в разі смерті цих осіб — члени їхніх сімей;

2) особи, яким до дня набрання чинності Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" була призначена пенсія відповідно до Закону України від 5 листопада 1991 р. "Про пенсійне забезпечення" (крім соціальних пенсій) або була призначена пенсія (шомісячне довічне грошове утри-

мання) за іншими законодавчими актами, але вони мали право на призначення пенсії за Законом "Про пенсійне забезпечення" — за умови, якщо вони не отримують пенсію (щомісячне довічне грошове утримання) з інших джерел, а також у випадках, передбачених Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", — члени їхніх сімей.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на отримання пенсійних виплат із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

62. Загальні умови пенсійного забезпечення за солідарною пенсійною системою

Загальними умовами для призначення та виплати пенсій є:

- 1) настання відповідного соціального ризику: досягнення загального чи спеціального пенсійного віку; настання інвалідності внаслідок загального захворювання (травми, не пов'язаної з виробництвом, чи з дитинства); втрата годувальника;
- 2) наявність у особи необхідного пенсійного страхового стажу.

63. Пенсійний страховий стаж

Пенсійний страховий стаж — період, впродовж якого особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та щомісяця сплачувала страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. Мінімальним страховим внеском прийнято вважати суму коштів, що дорівнює добутку мінімального розміру заробітної плати на страховий внесок, встановлений законом на день отримання заробітної плати (доходу).

Пенсійний страховий стаж обчислюється в місяцях і становить суму місяців трудової діяльності особи (чи прирівняних до неї періодів), за які сплачено мінімальний страховий внесок. Неповний місяць роботи, якщо застрахована особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або добровільно брала участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зараховується до страхового

стажу як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків є не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків є меншою, ніж мінімальний страховий внесок, цей період зараховується до пенсійного страхового стажу як повний місяць за умови здійснення особою доплати до суми страхових внесків таким чином, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок. У протилежному випадку до пенсійного страхового стажу зараховується період, визначений за кожний місяць сплати страхових внесків як частка суми фактично сплачених особою страхових внесків за відповідний місяць та мінімального страхового внеску за відповідний місяць.

До пенсійного страхового стажу для обчислення розміру пенсії за віком, з якого обчислюється розмір пенсії по інвалідності (або у зв'язку з втратою годувальника), крім наявного у особи пенсійного страхового стажу на загальних засадах зараховується також період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою загального пенсійного віку (або період з дня смерті годувальника до дати, коли б годувальник досяг загального пенсійного віку).

За періоди з 1 липня 2000 р. пенсійний страховий стаж обчислюється територіальними органами Пенсійного фонду за даними, що містяться в системі так званого персоніфікованого обліку (запроваджений відповідно до Указу Президента України від 4 травня 1998 р. № 401/98 "Про заходи щодо впровадження персоніфікованого обліку відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування", постанови Кабінету Міністрів України від 4 червня 1998 р. № 794 "Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування").

До впровадження системи персоніфікованого обліку пенсійний страховий стаж обчислюється на підставі документів та в порядку, визначеному законодавством, що діяло до набрання чинності Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Основним документом, що підтверджує стаж роботи за цей період, є трудова книжка.

Після призначення пенсії у солідарній пенсійній системі особа може продовжувати здійснювати трудову діяльність та сплачувати страхові внески до Пенсійного фонду. Періоди роботи після призначення пенсії зараховуються до її страхового стажу.

За загальним правилом періоди, щодо яких обчислюється пенсійний страховий стаж, ураховуються в одинарному розмірі. Разом з тим Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачено деякі варіанти обчислення періодів, які зараховуються до пенсійного страхового стажу. Це стосується, наприклад, військової служби у складі діючої армії в період бойових дій, у тому числі при виконанні інтернаціонального обов'язку, чи в партизанських загонах і з'єднаннях, що зараховується до стажу роботи на пільгових умовах як один місяць за 3. У подвійному розмірі до страхового стажу зараховується робота незалежно від віку, в тому числі як вільнонайманого складу, у військових частинах і служба, крім військової служби, в роки Великої Вітчизняної війни та в інші періоди ведення бойових дій тощо.

Робота на водному транспорті протягом повного навігаційного періоду зараховується за рік роботи, а сезонні роботи на підприємствах сезонних галузей промисловості, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, — за списком, що затверджується Кабінетом Міністрів України, зараховуються до стажу роботи за рік роботи. Інші сезонні роботи зараховуються до стажу роботи за їх фактичною тривалістю.

Закон передбачає чимало інших випадків пільгового обчислення трудового стажу, який зараховується до пенсійного страхового стажу, що дає підстави для призначення пенсій.

64. Коефіцієнт страхового стажу

Коефіцієнт страхового стажу є кількісним критерієм (величиною для обчислення) пенсійного страхового стажу особи при визначенні розміру пенсії у солідарній пенсійній системі.

Коефіцієнт страхового стажу визначається за встановленою формулою та позначається числом із округленням до 5 знаків після коми:

$K_c = C_m \times C_v / 100 \times 12$, де:

K_c — коефіцієнт страхового стажу; C_m — сума місяців пенсійного страхового стажу особи; C_v — величина оцінки одного року пенсійного страхового стажу особи (у відсотках), яка диференціюється залежно від того, до якого періоду існування пенсійної системи України належить її страховий стаж. Так, за період участі тільки в солідарній системі величина оцінки одного року (C_v) страхового стажу дорівнює 1,35%, а за період участі

в солідарній і накопичувальній системах пенсійного страхування — 1,08%.

Для особи, яка брала участь у солідарній і накопичувальній пенсійних системах, визначається один коефіцієнт пенсійного страхового стажу як сума коефіцієнта страхового стажу за період участі тільки в солідарній системі та коефіцієнта страхового стажу, визначеного за період участі в солідарній і накопичувальній системах.

За періоди трудової діяльності до 31 грудня 2003 р. коефіцієнт страхового стажу не може перевищувати 0,75%. А на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими та особливо важкими умовами праці за Списком № 1 (див. постанову Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 36) — 0,85%.

65. Порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсій у солідарній пенсійній системі

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за весь період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 р. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 1 січня 2016 р. або в разі, якщо страховий стаж починаючи з 1 липня 2000 р. становить менше 60 місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 1 липня 2000 р. незалежно від перерв. За вибором особи, яка звернулася за призначенням пенсії, з періоду, за який враховується заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії, виключаються періоди до 60 календарних місяців страхового стажу, з урахуванням будь-яких періодів незалежно від перерв, що включаються до страхового стажу згідно із законом, та будь-якого періоду страхового стажу підряд за умови, що зазначені періоди в сумі становлять не більш як 10% тривалості страхового стажу, врахованого в одинарному розмірі.

Додатково за бажанням особи можуть бути виключені періоди строкової військової служби, навчання, догляду за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, за період з 1 липня 2000 р. до 1 січня 2005 р.,

а також періоди, коли особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до пунктів 8, 13 і 14 ч. 1 ст. 11 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Період, за який враховується заробітна плата, не може бути меншим, ніж 60 календарних місяців.

Заробітна плата (дохід) за період страхового стажу до 1 липня 2000 р. враховується на підставі документів про нараховану заробітну плату (дохід), виданих у порядку, встановленому законодавством; а за періоди, починаючи з 1 липня 2000 р., — за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку.

Заробітна плата (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії (Зп) визначається як добуток середньої заробітної плати у середньому на одну застраховану особу в цілому в Україні, з якої сплачено страхові внески, за 3 календарні роки, що передують року звернення за призначенням пенсії (Зс), та середнього коефіцієнту заробітної плати особи за період її пенсійного страхового стажу. Середній коефіцієнт визначається як частка суми коефіцієнтів заробітної плати (доходу) за кожний місяць ($Ск = Кз1 + Кз2 + Кз3 + \dots + Кzn$) та кількості місяців страхового стажу, за які розраховано коефіцієнти заробітної плати (доходу) застрахованої особи (К). Тобто

$$Зп = Зс \times (Ск : К).$$

У разі відсутності на день призначення пенсії даних про заробітну плату в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, яка відповідно до закону враховується для обчислення пенсії, за попередній рік для визначення середньої заробітної плати враховується наявна заробітна плата у середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні за місяці попереднього року з наступним перерахунком заробітної плати для обчислення пенсії після отримання даних про заробітну плату у середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до закону враховується для обчислення пенсії.

Законом передбачено особливий порядок обчислення заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески за місяць для застрахованих осіб, які здійснювали підприємницьку діяльність і обрали при цьому особливий спосіб оподаткування своїх доходів (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбання спеціального торгового патенту тощо).

Законом встановлюються максимальні розміри заробітної плати, з яких обчислюється пенсія. Зокрема, до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються:

1) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою після 1 січня 2004 р., з яких були фактично обчислені та сплачені страхові внески до Пенсійного фонду в межах встановленої законодавством максимальної величини заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески (з 1 січня 2007 р. максимальний розмір заробітної плати дорівнює 15 розмірам прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб — див. закони про державний бюджет України на 2007 та наступні роки);

2) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою до 1 січня 2004 р., у межах сум, на які відповідно до законодавства, що діяло раніше, нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування (з 1 липня 1998 р. — 1000 грн.; з 1 березня 2002 р. — 1600 грн.; з 1 травня 2002 р. — 2200 грн.; з 1 червня 2003 р. — 2660 грн. (див., зокрема, постанову Кабінету Міністрів України від 7 березня 2001 р. № 225);

3) за періоди до липня 1998 р., тобто до часу, коли було запроваджено обмеження максимального розміру заробітної плати, — у межах сум, які включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону "Про пенсійне забезпечення", і які не перевищують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні на день отримання зазначених сум.

66. Пенсії за віком

Умовами призначення такої пенсії є:

- 1) досягнення особою загального пенсійного віку 60 років;
- 2) наявність загального пенсійного страхового стажу не менше 15 років.

До досягнення 60 років право на пенсію за віком мають жінки 1961 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

55 років — які народилися до 30 вересня 1956 року включно;

55 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року;

56 років — які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року;

56 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року;

57 років — які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року;

57 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року;

58 років — які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року;

58 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року;

59 років — які народилися з 1 квітня 1960 року по 30 вересня 1960 року;

59 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1960 року по 31 березня 1961 року;

60 років — які народилися з 1 квітня 1961 року по 31 грудня 1961 року.

Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачено 2 варіанти обчислення розміру пенсії за віком, з яких особа може обирати найбільш вигідний для себе.

За першим варіантом розмір пенсії (П) обчислюється як добуток заробітної плати (доходу) застрахованої особи (Зп), з якої нараховується пенсія (у гривнях), та коефіцієнту страхового стажу застрахованої особи (Кс). Тобто формула виглядає таким чином:

$$П = Зп \times Кс.$$

Другий варіант передбачає обчислення пенсії за двоскладовою формулою. У цьому випадку пенсія поділяється на 2 частини. Одна частина пенсії, яка припадає на період стажу до 1 січня 2004 р., визначатиметься за нормами та правилами, встановленими Законом "Про пенсійне забезпечення", та з обмеженням пенсії максимальним розміром, який діяв на момент набуття чинності зазначеним Законом. Друга частина пенсії, яка припадає на період страхового стажу після набуття чинності Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", обчислюється за формулою, що застосовується за варіантом першим.

Частина пенсії, обчислена за період страхового стажу до 1 січня 2004 р., передбачає індексацію відповідно до визначеного порядку індексації розмірів пенсій та етапів такої індексації за період до моменту фактичного виходу на пенсію та підсумована з другою частиною пенсії, обчисленою за період страхового стажу після 1 січня 2004 р. Обидві частини пенсії за віком виплачуватимуться застрахованій особі однією сумою.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвишень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до над-

бавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10 прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. У разі виплати застрахованій особі довічної пенсії, передбаченої Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", мінімальний розмір пенсії за віком у солідарній системі зменшується на розмір зазначеної пенсії. За кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1% розміру пенсії, обчисленої відповідно закону, але не більш як на 1% мінімального розміру пенсії за віком.

Мінімальний розмір пенсії особам, на яких поширюється дія Закону України від 2 вересня 2008 р. "Про підвищення престижності шахтарської праці"*, та працівникам, зайнятим повний робочий день під землею обслуговуванням зазначених осіб, які відпрацювали на підземних роботах не менш як 15 років для чоловіків та 7,5 років для жінок за Списком № 1, встановлюється незалежно від місця останньої роботи у розмірі 80% середньої заробітної плати шахтаря, але не менш як 3 розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

За наявності страхового стажу меншої тривалості пенсія за віком встановлюється в розмірі, пропорційному наявному страховому стажу, виходячи з мінімальної пенсії за віком.

Особі, яка набула право на пенсію за віком, але після досягнення пенсійного віку виявила бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням розміру пенсії за віком, обчисленого відповідно до закону, на такий відсоток:

— на 0,5% — за кожний повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк до 60 місяців;

* Дія цього Закону поширюється на працівників, які видобувають вугілля, залізну руду, руди кольорових і рідкісних металів, марганцеві та уранові руди, працівників шахтобудівних підприємств, які зайняті на підземних роботах повний робочий день, та працівників державних воєнізованих аварійно-рятувальних служб (формувань) у вугільній промисловості (Список № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах) та членів їх сімей.

— на 0.75% — за кожний повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців.

При цьому підвищення розміру пенсії за неповний місяць пенсійного страхового стажу не здійснюється.

Жінкам, які народилися у період по 31 грудня 1961 року, після виходу на пенсію встановлюється підвищення розміру пенсії в розмірі 2.5% за кожні 6 місяців більш пізнього виходу на пенсію, починаючи з 55 років до досягнення ними 60-річного віку.

67. Пенсії по інвалідності

На підставі Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" призначається та виплачується лише пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання.

Умовами для призначення пенсії по інвалідності є:

— засвідчений у встановленому порядку факт інвалідності особи. Причина, група, час настання інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність, визначаються МСЕК згідно із законодавством;

— наявність пенсійного страхового стажу. Особи, визнані інвалідами, мають право на пенсію по інвалідності, залежно від групи інвалідності, за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією:

для інвалідів I групи:

до досягнення особою 25 років включно — 1 рік;

від 26 років до досягнення особою 28 років включно — 2 роки;

від 29 років до досягнення особою 31 року включно — 3 роки;

від 32 років до досягнення особою 34 років включно — 4 роки;

від 35 років до досягнення особою 37 років включно — 5 років;

від 38 років до досягнення особою 40 років включно — 6 років;

від 41 року до досягнення особою 43 років включно — 7 років;

від 44 років до досягнення особою 48 років включно — 8 років;

від 49 років до досягнення особою 53 років включно — 9 років;

- від 54 років до досягнення особою 59 років включно — 10 років;
- для інвалідів II та III груп:
 - до досягнення особою 23 років включно — 1 рік;
 - від 24 років до досягнення особою 26 років включно — 2 роки;
 - від 27 років до досягнення особою 28 років включно — 3 роки;
 - від 29 років до досягнення особою 31 року включно — 4 роки;
 - від 32 років до досягнення особою 33 років включно — 5 років;
 - від 34 років до досягнення особою 35 років включно — 6 років;
 - від 36 років до досягнення особою 37 років включно — 7 років;
 - від 38 років до досягнення особою 39 років включно — 8 років;
 - від 40 років до досягнення особою 42 років включно — 9 років;
 - від 43 років до досягнення особою 45 років включно — 10 років;
 - від 46 років до досягнення особою 48 років включно — 11 років;
 - від 49 років до досягнення особою 51 року включно — 12 років;
 - від 52 років до досягнення особою 55 років включно — 13 років;
 - від 56 років до досягнення особою 59 років включно — 14 років.

Особи, визнані інвалідами після досягнення пенсійного віку, мають право на пенсію по інвалідності за наявності страхового стажу, визначеного законом для відповідного віку.

Якщо інвалідність настала в період проходження строкової військової служби, то пенсія по інвалідності призначається особі незалежно від наявності страхового стажу.

Пенсія по інвалідності призначається у відсотках до пенсії за віком, та її розмір залежить від групи інвалідності. Зокрема, інвалідам I групи пенсія нараховується у розмірі 100% пенсії за віком, інвалідам II групи — 90% пенсії за віком, а інвалідам III групи — 50% пенсії за віком. Непрацюючі інваліди II групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком, обчисленої відповідно до закону, за наявності такого страхового стажу:

у жінок — 20 років, а у чоловіків — 25 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 46 років включно;

у жінок — 21 рік, а у чоловіків — 26 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 48 років включно;

у жінок — 22 роки, а у чоловіків — 27 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 50 років включно;

у жінок — 23 роки, а у чоловіків — 28 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 53 років включно;

у жінок — 24 роки, а у чоловіків — 29 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 56 років включно;

у жінок — 25 років, а у чоловіків — 30 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 59 років включно.

Непрацюючі інваліди II групи, визнані інвалідами після досягнення пенсійного віку, та інваліди III групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком, обчисленої відповідно до закону, за наявності страхового стажу, визначеного законом.

Пенсія по інвалідності призначається на весь термін встановлення інвалідності. Інвалідам, які досягли пенсійного віку, за солідарною системою такі пенсії призначаються довічно. Повторне освідчування цих інвалідів і, відповідно, нове призначення пенсії може відбуватися тільки за їх заявою.

У разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. Якщо особа визнана інвалідом нижчої групи, пенсія виплачується за попередньою групою до кінця місяця, у якому змінено групу інвалідності. У разі визнання особи, яка пройшла повторне освідчування, здоровою пенсія виплачується до кінця місяця, на який встановлено інвалідність.

Якщо особа не з'явилася в МСЕК на повторне освідчування у визначений для цього термін, виплата пенсії по інвалідності зупиняється з першого числа місяця, наступного за місяцем, у якому вона мала з'явитися на повторне освідчування. Виплата такої пенсії відновлюється з того дня, з якого припинено виплату, якщо: 1) термін повторного освідчування медико-соціальної експертизи інвалідом пропущено з поважних причин; 2) особа визнана інвалідом повторно; 3) орган медико-соціальної експертизи визнає особу інвалідом і за пропущений період; 4) до дня повторного освідчування особи пройшло не більше 3 років. При цьому якщо під час повторного освідчування інваліда переведено на іншу групу інвалідності (вищу або нижчу), пенсія за зазначений період виплачується за попередньою групою інвалідності.

Виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності за умови, якщо: 1) виплату пенсії було припинено у зв'язку з відновленням здоров'я інваліда; 2) інвалід не отримував пенсії внаслідок нез'явлення на повторне освідування без поважних причин; 3) особу знову визнали інвалідом; 4) після припинення виплати пенсії минуло не більше 5 років. Якщо з моменту припинення виплати пенсії минуло більше 5 років, вона призначається знову на загальних підставах.

68. Пенсії у зв'язку з втратою годувальника

На підставі Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" призначається та виплачується лише пенсія в разі втрати годувальника, який помер внаслідок загального захворювання.

Умовами призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника є: 1) належним чином підтверджена смерть годувальника, визнання його у встановленому законом порядку безвісно відсутнім або оголошення померлим; 2) наявність у годувальника на день смерті законодавчо визначеного пенсійного страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності. У випадку смерті пенсіонера або осіб, які отримали інвалідність чи померли в період проходження строкової служби, пенсія призначається незалежно від тривалості страхового стажу.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається:

1) чоловікові (дружині), батькові, матері померлого годувальника, якщо вони є інвалідами чи досягли загального пенсійного віку. Цим особам пенсія призначається, якщо вони: були на повному утриманні померлого; одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. Якщо вони не були на утриманні померлого, але у зв'язку з його смертю втратили джерело засобів до існування, що встановлюється у судовому порядку, то їм теж може бути призначено пенсію;

2) дітям померлого годувальника (у тому числі тим, які народились не пізніше 10 місяців з дня його смерті), якщо їм не виповнилось 18 років або незалежно від віку, якщо вони стали інвалідами до 18 років. Пенсію призначають незалежно від того, чи були діти на утриманні померлого годувальника. Право на пенсію зберігається і у випадку усиновлення дітей

померлого годувальника. Усиновлені діти мають право на пенсію нарівні з рідними. Пасинок (падчерка) мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми, якщо вони не одержували аліментів від батьків;

3) дітям померлого, які навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, професійно-технічних навчальних та вищих навчальних закладах до закінчення ними навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років. Пенсію призначають незалежно від того, чи були вони на утриманні померлого;

4) дітям-сиротам (у яких померли обоє з батьків) до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні. Пенсію призначають незважаючи на те, були вони на утриманні обох чи лише одного з померлих батьків;

5) чоловікові (дружині), а в разі їх відсутності — одному з батьків, брату чи сестрі, дідушеві чи бабусі померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років. Пенсія призначається, якщо зазначені особи були на повному утриманні померлого годувальника або одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували пенсію, мають право за бажанням перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника обчислюється у відсотках до розміру пенсії за віком померлого годувальника: на одного непрацездатного члена сім'ї пенсія — 50%; на 2 та більше — 100%. Дітям-сиротам така пенсія призначається з урахуванням розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, — довічно.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника може призначатись як одна спільна пенсія на всіх членів сім'ї, які мають таке право, або як окремі частини, виділені із загальної суми пенсії на вимогу всіх чи одного члена сім'ї. Виділення частини пенсії провадиться з першого числа місяця, що настає за тим, у якому надійшла заява про виділення частини пенсії.

69. Порядок призначення пенсії у солідарній пенсійній системі

Призначення та виплата пенсії відбувається за заявою особи, яка звертається до уповноважених органів про призначення їй пенсії.

Пенсії призначаються органами Пенсійного фонду за місцем проживання особи. Порядок призначення, крім Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", встановлюється також спеціальним актом — Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", затв. постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1.

Заява про призначення пенсії працюючим громадянам або членам їхніх сімей (у зв'язку із втратою годувальника) подається працівником (членом його сім'ї) безпосередньо роботодавцеві. Непрацюючі на момент звернення за пенсією громадяни та члени їхніх сімей подають заяву про призначення пенсії безпосередньо до органу, який призначає пенсію, за місцем проживання (реєстрації). Призначення пенсії неповнолітній чи недієздатній особі відбувається за заявою батьків або опікунів (піклувальників) за місцем їх проживання.

Звернутися за призначенням пенсії заінтересована особа може у будь-який час після виникнення у неї права на пенсію. Пенсії за віком та за інвалідністю призначаються незалежно від того, припинена робота на час звернення за пенсією чи продовжується. Заява про призначення пенсії за віком може бути подана застрахованою особою не раніше ніж за місяць до досягнення нею пенсійного віку.

Пенсія призначається з дня звернення особи до уповноважених органів.

Пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше 3 місяців з дня досягнення особою пенсійного віку. Пенсія по інвалідності призначається з дня її встановлення, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше 3 місяців з дня встановлення інвалідності. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення про призначення такого виду пенсії надійшло впродовж 12 місяців з дня смерті годувальника.

Пенсія призначається довічно або на період, протягом якого пенсіонер має право на виплату пенсії. Так, пенсія в разі втрати годувальника дітям померлого годувальника виплачуватиметься до досягнення ними віку, встановленого в законі.

Переведення з одного виду пенсії на інший відбувається з дня звернення.

Заяви про переведення з одного виду пенсії на інший, про перерахунок пенсії та про поновлення виплати раніше призначеної пенсії подаються до органу, що призначає пенсію, заявником за місцем проживання.

70. Порядок виплати пенсії в солідарній пенсійній системі

Виплату пенсій здійснюють державні підприємства поштового зв'язку та банки. Виплата пенсій поштовими підприємствами регулюється Інструкцією про виплату та доставку пенсій, соціальних допомог національним оператором поштового зв'язку, затв. наказом Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства праці та соціальної політики України від 28 квітня 2009 р. № 464/156.

Виплата пенсій банківськими установами здійснюється відповідно до Порядку виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банківських установах, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 1999 р. № 1596.

Пенсії виплачуються щомісяця не пізніше 25 числа у грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера. Якщо він перебуває на повному державному утриманні, то йому видається 25% призначеної пенсії.

Дітям-сиротам за період перебування на повному державному утриманні пенсія у зв'язку з втратою годувальника виплачується в повному розмірі та перераховується на їхні особисті рахунки у банку. Іншим дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50% призначеної пенсії у зв'язку з втратою годувальника з перерахуванням на їхні особисті рахунки у банку.

Нараховані суми пенсії, які пенсіонер не отримав своєчасно з власної вини, виплачуються за минулий час, але не більше ніж за 3 роки до дня звернення за отриманням пенсії. Якщо суми пенсії не були отримані з вини органу, що призначає і

виплачує пенсію, вони виплачуються за минулий час без будь-яких обмежень з нарахуванням компенсації втрати частини доходів.

Виплата пенсії може бути припинена за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду чи суду. Це відбувається, якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості. Пенсію перестають виплачувати також у разі смерті пенсіонера чи неотримання призначеної пенсії протягом 6 місяців підряд.

Суми пенсій, що були виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягнуті примусово за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку.

У разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон пенсія, призначена в Україні, за заявою пенсіонера може бути виплачена йому за 6 місяців наперед перед від'їздом, рахуючи з місяця, що настає за місяцем зняття з обліку за місцем постійного проживання.

Продовження виплати пенсії в разі виїзду пенсіонера за кордон регулюється міжнародними договорами, які Україна уклала з Республікою Болгарія, Естонською Республікою, Латвійською Республікою, Литовською Республікою, Королівством Іспанія, Словацькою Республікою, Чеською Республікою.

71. Види довічних пенсій в накопичувальній пенсійній системі

Суб'єктами права на отримання пенсійних виплат у накопичувальній пенсійній системі є особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів.

Довічна пенсія є основною пенсійною виплатою, сума якої визначається в договорі страхування довічної пенсії. Вона сплачується у визначеному законом порядку застрахованій особі після досягнення нею пенсійного віку або членам її сім'ї чи спадкоємцям з коштів Накопичувального пенсійного фонду або недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Законодавство передбачає декілька видів довічних пенсій. Це довічна пенсія з установленим періодом, довічна обумовлена пенсія та довічна пенсія подружжя. Зазвичай призначається лише один з видів довічної пенсії за вибором особи.

Довічна пенсія з установленим періодом — це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше 10 років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до ЦК.

Довічна обумовлена пенсія теж належить до щомісячних виплат. Вона виплачується протягом життя пенсіонера. Однак якщо загальна сума цієї пенсії, виплачена пенсіонеру на момент смерті, є меншою, ніж сума, обумовлена в договорі страхування довічної пенсії на час його укладення, то різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, що зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначеним відповідно до ЦК.

Довічна пенсія подружжя виплачується щомісячно протягом життя пенсіонера, а після його смерті — іншому з подружжя, який досяг загального пенсійного віку, аж до його смерті.

Вид пенсії, обраний учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, зазначається в договорі страхування довічної пенсії.

72. Порядок укладення договору страхування довічної пенсії

Страхування та виплата довічної пенсії здійснюється згідно із Законом "Про страхування" страховою організацією, обраною застрахованою особою.

Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією, виходячи з вартості суми оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя. У договорі страхування довічної пенсії обов'язково зазначається рівень інвестиційного доходу, який застосовується для розрахунку обраної довічної пенсії.

Терміни та порядок виплати довічної пенсії визначаються договором страхування довічної пенсії. Для його укладення застрахована особа подає страховій організації заяву за встановленою страховою організацією формою та довідку Пенсійного фонду про суму коштів, облікованих на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді, або, відповід-

но, довідку адміністратора недержавного пенсійного фонду про суму коштів на його індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді — суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення. Крім того, вона повідомляє територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратора недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення про обрану нею страхову організацію та подає письмову заяву про перерахування коштів для оплати договору страхування довічної пенсії до цієї страхової організації. Відповідний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення — зобов'язаний не пізніше як через 3 робочих дні з дня отримання такої заяви забезпечити перерахування коштів учасника накопичувальної системи пенсійного страхування до обраної ним страхової організації.

Територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення — має право відмовити учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування в перерахуванні коштів страховій організації у випадках: 1) якщо договір страхування довічної пенсії укладено з особою, яка не має права на одержання довічної пенсії; 2) якщо договір страхування довічної пенсії укладено із страховою організацією, яка не відповідає вимогам, установленим для страхових організацій, які можуть здійснювати страхування і виплату довічних пенсій; 3) якщо договір страхування довічної пенсії укладено з порушенням або він суперечить вимогам пенсійного законодавства; 4) якщо територіальним органом Пенсійного фонду, адміністратором недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення — або учасником накопичувальної системи пенсійного страхування вже укладено договір страхування довічної пенсії; 5) якщо сума пенсійних коштів, що належить учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування, є меншою, ніж мінімальна сума коштів, необхідна для оплати договору страхування довічної пенсії, а також якщо такий учасник не виявив бажання додатково за свій рахунок перерахувати на накопичувальний пенсійний рахунок у Накопичувальному фонді кошти в сумі, якої не вистачає для забезпечення оплати договору страхування довічної пенсії відповідно до закону. В інших випадках відмова в перерахуванні коштів для оплати договору страхування довічної пенсії не допускається.

Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування за бажанням має право додатково за свій рахунок перерахувати

на свій накопичувальний пенсійний рахунок у Накопичувальному фонді кошти в сумі, якої не вистачає для забезпечення оплати договору страхування довічної пенсії в порядку, встановленому Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики.

У разі якщо договір страхування довічної пенсії не укладено внаслідок смерті учасника накопичувальної системи пенсійного страхування чи визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення — вживає заходів до виплати спадкоємцям належних учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування коштів відповідно до вимог закону.

Страхова організація, яка здійснює страхування довічних пенсій за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, оприлюднює розміри страхових тарифів за договорами страхування довічних пенсій за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, розрахункові розміри довічних пенсій залежно від пенсійного віку за такими договорами, ставки інвестиційного доходу не пізніш як за 10 днів до початку місяця, у якому вони набирають чинності, і використовує ставки інвестиційного доходу для всіх учасників накопичувальної системи пенсійного страхування, які мають намір укласти договір страхування довічної пенсії протягом наступного місяця.

Вартість оплати договорів страхування довічних пенсій усіх видів не може бути більшою за величину, обчислену Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Страхова організація розраховує розмір довічної пенсії протягом 3 робочих днів з дня отримання коштів на оплату договору страхування довічної пенсії.

Дострокове припинення дії договору страхування довічної пенсії за бажанням сторін забороняється.

73. Умови та порядок отримання одноразової виплати з коштів Накопичувального фонду

Особа має право на одноразову виплату в системі Накопичувальної пенсійної системи у випадках:

1) досягнення особою загального пенсійного віку в разі, якщо сума належних застрахованій особі на момент набуття

права на пенсію пенсійних активів не досягає мінімальної суми коштів, необхідної для оплати договору страхування довічної пенсії;

2) виїзду особи за кордон на постійне місце проживання.

Якщо учасник накопичувальної системи пенсійного страхування визнаний інвалідом I або II групи і набуває право на пенсію по інвалідності відповідно до закону у солідарній системі, належні йому пенсійні кошти накопичувальної системи пенсійного страхування використовуються за його вибором для: 1) здійснення одноразової виплати незалежно від достатності обсягу такої суми коштів для оплати договору страхування довічної пенсії; 2) оплати договору страхування довічної пенсії.

У разі визнання учасника накопичувальної системи пенсійного страхування інвалідом III групи належні йому пенсійні кошти використовуються ним після досягнення пенсійного віку на оплату договору страхування довічної пенсії, а у разі недостатності суми коштів для оплати такого договору — на здійснення одноразової виплати.

Для отримання одноразової виплати застрахована особа або члени її сім'ї чи спадкоємці подають до територіального органу Пенсійного фонду або адміністраторові відповідного недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення — заяву та документи, що підтверджують їх право на отримання цієї виплати.

Одноразова виплата здійснюється протягом 10 робочих днів з дня надходження заяви та необхідних документів.

74. Загальні умови призначення пенсій у недержавній пенсійній системі

Суб'єктами права на отримання пенсійних виплат у недержавній пенсійній системі є учасники недержавного пенсійного забезпечення — фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески до пенсійного фонду, страхової організації або на депозитний рахунок до банківської установи, і які мають право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором страхування або договором про відкриття депозитного рахунку.

Учасниками фонду можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Участь фізичних осіб у будь-якому недержавному пенсійному фонді є добровільною. При цьому

фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором.

У відкритих пенсійних фондах беруть участь фізичні особи незалежно від місця та характеру їхньої роботи. А учасниками професійного пенсійного фонду є лише фізичні особи, що пов'язані за родом професійної діяльності, визначеної у статуті фонду (наприклад, адвокати, нотаріуси). Що стосується корпоративних пенсійних фондів, то брати участь у них можуть фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками та роботодавцями — платниками цього фонду.

За рахунок коштів недержавних пенсійних фондів здійснюється виплата довічних пенсій, пенсій на визначений строк та одноразових пенсійних виплат.

Розміри пенсійних виплат визначаються виходячи з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду. Крім того, до уваги береться тривалість виплати та провадиться розрахунок величини пенсії на визначений строк за формулою та методикою, затвердженою Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Пенсійні виплати здійснюються в грошовій формі в національній валюті України.

Адміністратор планує обсяг грошових коштів, необхідних для здійснення пенсійних виплат учасникам фонду відповідно до укладених пенсійних контрактів, та надає відповідну інформацію особам, що здійснюють управління пенсійними активами цього фонду. Ці особливості визначаються договором про управління активами.

Підставами для здійснення пенсійних виплат пенсійними фондами є:

- 1) досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до Закону "Про недержавне пенсійне забезпечення";
- 2) визнання учасника фонду інвалідом;
- 3) медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду;
- 4) виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України;
- 5) смерть учасника фонду.

Пенсійний вік, після досягнення якого учасник фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за його заявою. Форма такої заяви встановлюється Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, крім випадків,

коли пенсійний вік визначається пенсійним контрактом, що встановлює обов'язковість відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян.

Пенсійний вік, що визначається учасником фонду, може бути меншим або більшим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більше ніж на 10 років, якщо інше не визначено законами. Учасник фонду має право змінити визначений ним пенсійний вік, подавши про це заяву адміністратору не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання визначеного ним пенсійного віку.

У заяві учасника фонду, де визначається дата настання його пенсійного віку, він зобов'язаний зазначити також вид обраної ним пенсійної виплати. Заява подається адміністратору пенсійного фонду не пізніше ніж за 2 місяці до настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду.

У разі набуття учасником фонду права на отримання пенсії по інвалідності за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням виплата пенсії за рахунок коштів недержавного пенсійного фонду допускається раніше настання пенсійного віку, визначеного заявою учасника фонду. У цьому випадку він має право визначити свій пенсійний вік після настання інвалідності без урахування обмежень, встановлених Законом "Про недержавне пенсійне забезпечення".

Відмова або затримка у здійсненні пенсійних виплат забороняється, крім випадків, передбачених законом. У разі відмови або затримки пенсійних виплат учасник фонду має право оскаржити дії осіб, які здійснюють пенсійні виплати, до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України або до суду. Порушення строків здійснення пенсійних виплат є підставою для застосування санкцій, встановлених законом.

Пенсійні виплати з недержавного пенсійного фонду здійснюються незалежно від отримання виплати за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням або з інших джерел.

75. Пенсійний контракт

Пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника.

Особі не може бути відмовлено в укладенні пенсійного контракту з відкритим пенсійним фондом. Адміністратор корпоративного або професійного пенсійного фонду може укладати пенсійні контракти тільки з тією особою, яка відповідає вимогам, визначеним Законом "Про недержавне пенсійне забезпечення" та статутами відповідних пенсійних фондів.

Кожен вкладник фонду може укласти один або декілька пенсійних контрактів з адміністратором (адміністраторами) одного чи кількох пенсійних фондів на користь учасника недержавного пенсійного забезпечення.

У разі розірвання пенсійного контракту вкладником в односторонньому порядку він повинен укласти новий пенсійний контракт щодо участі в іншому пенсійному фонді (укласти договір зі страховою організацією або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок). При цьому пенсійні кошти вкладника фонду, який є учасником фонду, передаються за його рахунок до іншої фінансової установи, яка надає послуги з недержавного пенсійного забезпечення, в сумі, що обліковується на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді й складається з пенсійних внесків, зроблених таким вкладником.

У разі припинення трудових відносин з роботодавцем-засновником або роботодавцем — платником корпоративного пенсійного фонду його учасник зобов'язаний розірвати пенсійний контракт з таким фондом та може укласти новий пенсійний контракт з адміністратором будь-якого іншого фонду або укласти договір із страховою організацією чи відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок. При цьому пенсійні кошти учасника фонду передаються до іншого пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку за рахунок учасника фонду, крім випадків припинення трудових відносин за п. 1 ч. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України (КЗпП). У такому випадку витрати на переведення пенсійних коштів учасника здійснюються за рахунок роботодавця.

Пенсійний контракт укладається у 3 примірниках, якщо вкладник не є учасником відповідного пенсійного фонду, або у 2 — якщо вкладник є учасником фонду.

Істотними умовами пенсійного контракту є: 1) паспортні дані вкладника фонду та його ідентифікаційний номер (якщо вкладником є фізична особа) або повне найменування, місце знаходження (юридична адреса) постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити вкладника фонду — юридичної особи; 2) паспортні дані учасника фонду та його ідентифікаційний номер; 3) посилання на обрану вкладником

фонду пенсійну схему; 4) строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання; 5) порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду в разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду; 6) права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів; 7) розмір пенсійних внесків та умови зміни контракту; 8) інші умови за погодженням сторін.

Пенсійний контракт набирає чинності з моменту його підписання вкладником фонду та адміністратором.

Дія пенсійного контракту вважається закінченою: 1) після повного виконання вкладником фонду своїх зобов'язань за пенсійним контрактом та укладення учасником (учасниками) фонду договору про виплату пенсії на визначений строк з пенсійним фондом; 2) після передачі пенсійних коштів учасника фонду страховій організації відповідно до укладеного учасником фонду договору страхування довічної пенсії; 3) після передачі пенсійних коштів учасника фонду банківській установі відповідно до укладеного учасником фонду договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку; 4) у разі смерті учасника фонду та виконання передбачених у зв'язку з цим умов; 5) у разі ліквідації пенсійного фонду; 6) у разі зміни вкладником фонду пенсійного фонду; 7) у разі ліквідації вкладника фонду — юридичної особи без визначення його правонаступника; 8) у разі дострокового розірвання контракту; 9) в інших випадках, передбачених пенсійним контрактом.

76. Пенсійні схеми

Умови та порядок здійснення пенсійними фондами недержавного пенсійного забезпечення визначаються пенсійними схемами, які розробляються з дотриманням вимог нормативно-правових актів із питань недержавного пенсійного забезпечення.

Пенсійна схема — це сукупність умов та процедур, що визначають функціонування недержавного пенсійного забезпечення. Принцип дії пенсійної схеми та її елементи визначаються в статуті недержавного пенсійного фонду.

Кожен пенсійний фонд може використовувати декілька пенсійних схем.

За формою зобов'язань щодо виплати пенсій розрізняють 2 типи пенсійних схем:

1) програма пенсійного забезпечення з визначеними пенсійними виплатами. За нею суму пенсійних виплат особі обчислю-

ють на підставі формули з урахуванням величини заробітної плати працівника протягом періоду, визначеного у законодавстві, та стажу його роботи. Розмір пенсії, що її отримуватиме особа, не залежатиме від загальної суми її пенсійних внесків до пенсійного фонду;

2) програма пенсійного забезпечення з визначеними пенсійними внесками. За нею величину пенсійних виплат визначають на підставі загальної суми реальних пенсійних внесків до пенсійного фонду та на підставі суми інвестиційного доходу, одержаного від інвестування. Величина майбутньої пенсії безпосередньо залежить від того, скільки коштів накопичено на індивідуальному рахунку і який дохід одержано від інвестування.

Вкладники фонду мають право вільного вибору пенсійної схеми та її зміни, але не частіше одного разу на 6 місяців.

77. Довічний ануїтет (довічна пенсія в системі недержавного пенсійного забезпечення)

Довічна пенсія виплачується страховою організацією на підставі договору страхування після досягнення особою пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування.

Величину ануїтету визначають на підставі суми пенсійних активів, яка була на рахунку застрахованої особи на момент її виходу на пенсію. При цьому також враховується майбутній інвестиційний дохід та видатки, що виникатимуть у процесі подальшого інвестування зазначених сум.

Умови її виплати вказуються в договорі страхування, укладеному із страховою організацією. Договір страхування довічної пенсії укладається між учасником фонду та страховою організацією згідно із законодавством про страхування з урахуванням вимог, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення та пенсійним контрактом, після настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду.

Страхова організація розраховує розмір довічної пенсії, який зазначається в договорі страхування. У разі перерахування до страхової організації грошових коштів для оплати договору страхування довічної пенсії в сумі, яка не відповідає тій, що визначена у заяві особи, розмір пенсії повинен бути скоригований протягом 3 днів після отримання грошових коштів від пенсійного фонду.

Для забезпечення виплати довічної пенсії страховою організацією адміністратор зобов'язаний на підставі заяви учасника

фонду забезпечити перерахування відповідній страховій організації пенсійних коштів, що належать учаснику фонду, протягом 5 робочих днів після отримання заяви.

Пенсійні кошти перераховуються страховій організації в сумі, визначеній у заяві учасника фонду, виходячи із суми, облікованої на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду на день настання визначеного ним пенсійного віку. У разі несвоєчасного перерахування пенсійних коштів учасника фонду страховій організації адміністратор за власний рахунок сплачує учаснику фонду пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунок на один день від суми, що підлягає перерахуванню, за кожний день прострочення платежу.

Якщо сума пенсійних коштів, що підлягає перерахуванню страховій організації, не досягає розміру мінімальної суми пенсійних накопичень, встановленого Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, учасник фонду (а в разі його смерті — спадкоємці) має право отримати належні йому пенсійні кошти як одноразову пенсійну виплату.

Порушення адміністратором або страховою організацією, з якою укладено договір страхування довічної пенсії, встановленого пенсійним контрактом або договором страхування порядку виплати відповідної пенсії не може бути підставою для будь-якого обмеження права учасника фонду на належні йому пенсійні кошти та обумовлені виплати.

78. Пенсія на визначений термін у недержавній пенсійній системі

Виплачується періодично, протягом визначеного терміну з коштів, накопичених на індивідуальному пенсійному рахунку особи. Вона обчислюється з розрахунку, що термін її виплати повинен становити не менше 10 років від початку здійснення першої виплати.

Розмір пенсії на визначений строк обчислюється за методикою, затвердженою Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Виявивши бажання отримувати пенсію на визначений строк, учасник фонду повідомляє про це адміністратора.

Виплата пенсії на визначений строк, що здійснюється за рахунок коштів пенсійного фонду, розпочинається з дня досягнення учасником фонду віку, визначеного в його заяві, зі здійсненням першої виплати протягом 45 робочих днів.

Договір про виплату пенсії на визначений строк укладається в письмовій формі. При цьому обов'язковою умовою є ознайомлення особи, яка укладає договір, з пам'яткою, що містить роз'яснення основних положень договору про виплату пенсії, складеною відповідно до вимог, встановлених Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Під час виплати пенсії на визначений строк учасник фонду може перейти до іншого пенсійного фонду з метою подальшого отримання пенсії обраного виду. При цьому пенсійний фонд, до якого перейшов учасник фонду, продовжує виплату такої пенсії протягом строку, що залишився.

Під час виплати пенсії на визначений строк учасник фонду може укласти із страховою організацією договір страхування довічної пенсії з оплатою такого договору за рахунок пенсійних коштів, які обліковуються на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді.

Адміністратор, що здійснює виплату пенсії на визначений строк, зобов'язаний відшкодувати особі, з якою укладено відповідний договір, збитки, завдані внаслідок недотримання умов договору, згідно із законом.

79. Пенсійна виплата, що здійснюється одноразово в недержавній пенсійній системі

Здійснюється адміністратором одноразово на вимогу учасника фонду в разі: 1) медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності учасника фонду; 2) коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання у нього пенсійного віку не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень, встановленого Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України; 3) виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України.

Право на одноразову пенсійну виплату мають також спадкоємці учасника фонду після смерті останнього.

Для отримання пенсійної виплати, що здійснюється одноразово, учасники фонду, а у разі смерті учасника — його спадкоємці, подають адміністратору заяву та документи, які підтверджують їхнє право на отримання цієї виплати.

Пенсійна виплата, що здійснюється одноразово, визначається виходячи із суми пенсійних коштів, які обліковуються на інди-

відуальному пенсійному рахунку учасника фонду на день подання заяви на отримання такої виплати.

Вона провадиться протягом 5 робочих днів після отримання відповідної заяви та необхідних документів. У разі порушення строку виплати адміністратор за власний рахунок сплачує отримувачу пенсійної виплати пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунку на один день від суми, що підлягала виплаті, за кожний день прострочення платежу, у порядку, визначеному Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Розділ 10

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕНСІЙ

80. Поняття та правові ознаки спеціальних пенсій, що передбачені законодавством України

Під *спеціальними пенсіями* розуміють пенсії, які призначаються громадянам у зв'язку з роботою на певних посадах, пов'язаних із виконанням соціально-значущих обов'язків, і виплачуються за рахунок різних джерел, право на які, а також порядок призначення і виплати яких визначаються спеціальним законодавством, що прийняте щодо певних осіб, які виконують державні чи інші суспільно значущі функції. Спеціальному правовому регулюванню підлягає і пенсійне забезпечення осіб, які постраждали внаслідок техногенних та екологічних катастроф.

Характерні ознаки спеціальних пенсій:

- змішаний порядок їх фінансування. Це можуть бути надходження Пенсійного фонду, бюджетні та інші джерела;
 - право на них виникає за наявності спеціального стажу роботи на відповідних посадах;
 - вони, як правило, виплачуються у підвищеному розмірі порівняно із страховими пенсіями;
 - умови призначення спеціальних пенсій, а також їх розміри й категорії осіб, що мають на них право, регулюються спеціальними законами;
 - обов'язковою умовою призначення спеціальних пенсій є звільнення громадянина з посади, яка дає право на таку пенсію;
 - спеціальні суб'єкти отримання спеціальних пенсій.
- Суб'єктами отримання спеціальних пенсій є:
- особи, звільнені з військової служби, та деякі інші особи;
 - особи, які виконують обов'язки державної служби (державні службовці та прирівняні до них особи, посадові особи місцевого самоврядування, народні депутати, судді і службові особи органів прокуратури);
 - наукові (науково-педагогічні) працівники;
 - особи, які мають особливі заслуги перед Україною;
 - особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Залежно від соціального ризику спеціальні пенсії як і страхові поділяються на пенсії за віком, по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника.

81. Державні пенсії особам, звільненим з військової служби, та деяким іншим особам

Законом "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" визначено 2 основні групи суб'єктів пенсійних прав:

1) військовослужбовці та особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ;

2) особи, які мають право на пенсію нарівні з військовослужбовцями.

До першої групи віднесені:

а) особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом;

б) особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України, особи начальницького складу податкової міліції, особи начальницького і рядового складу Державної кримінально-виконавчої служби України, особи начальницького і рядового складу органів і підрозділів цивільного захисту;

в) особи із числа військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань, органів державної безпеки і внутрішніх справ колишнього Союзу РСР, Національної гвардії України, Прикордонних військ України, військ цивільної оборони України;

г) особи начальницького і рядового складу державної пожежної охорони, особи начальницького і рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

д) громадяни інших держав із числа військовослужбовців збройних сил та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства цих держав, які постійно проживають в Україні, і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, їх пенсійне забезпечення здійснюється згідно із законодавством держави, на території якої вони проживають;

е) особи із числа військовослужбовців строкової служби та члени сімей осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби і військової служби за контрактом та деяких інших осіб, які мають право на пенсію,

у передбачених Законом "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" випадках.

Нарівні з військовослужбовцями строкової служби та членами їхніх сімей право на пенсію також мають (друга група суб'єктів):

а) партизани і підпільники, визнані такими законодавством України, які не займали командні посади, та члени їх сімей;

б) робітники і службовці відповідних категорій, що визначаються Кабінетом Міністрів України, які стали інвалідами у зв'язку з пораненням, каліцтвом або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на військовій службі в період Великої Вітчизняної війни чи на роботі у районах воєнних дій (на прифронтових ділянках залізниць, спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз, аеродромів тощо), і члени їх сімей;

в) громадяни, які стали інвалідами у зв'язку з пораненням, каліцтвом або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням у винищувальних батальйонах, взводах і загонах захисту народу, та члени їх сімей;

г) військовозобов'язані, призвані на навчальні, спеціальні або перевірочні збори, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, що їх вони дістали при виконанні службових обов'язків у період проходження цих зборів, та члени їх сімей;

д) працівники воєнізованої охорони, які не підлягають державному соціальному страхуванню, та члени їх сімей.

Пенсійне забезпечення осіб, які займали командні посади, що відповідають посадам офіцерського складу, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах, визнаних такими законодавством України, у складі 1-го Чехословацького армійського корпусу під командуванням Л. Свободи та членів їхніх сімей здійснюється на підставах, встановлених законом для осіб офіцерського складу та членів їхніх сімей.

Пенсійне забезпечення жінок, що були у добровільному порядку зараховані на дійсну військову службу на посади солдатів, матросів, сержантів і старшин, та членів їхніх сімей здійснюється на підставах, встановлених законом для військовослужбовців надстрокової служби і військової служби за контрактом та членів їхніх сімей.

Закон "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" передбачає, що залежно від соціального ризику можуть призначатися такі види пенсій:

а) довічні пенсії за вислугу років за наявності визначеної зако-

ном вислуги років; б) пенсії по інвалідності; в) пенсії у зв'язку з втратою годувальника членам сім'ї померлого військово-службовця.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців строкової служби та членів їхніх сімей здійснюється органами Пенсійного фонду України. Натомість особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей пенсійне забезпечення здійснюється Міністерством оборони України, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону України, Управлінням державної охорони, органами управління інших військових формувань, Службою безпеки України, Службою зовнішньої розвідки України, Міністерством внутрішніх справ України, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державною податковою службою України, Державною пенітенціарною службою України, Міністерством надзвичайних ситуацій України, Міністерством інфраструктури України.

Пенсії за вислугу років призначаються в таких розмірах:

а) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за Законом "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб", незалежно від віку, які мають вислугу 20 років і більше (залежно від року звільнення — ст. 13 Закону): за вислугу 20 років — 50%, а звільненим у відставку за віком або за станом здоров'я — 55% відповідних сум грошового забезпечення; за кожний рік вислуги понад 20 років — 3% відповідних сум грошового забезпечення;

б) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за вищезазначеним Законом, які мають страховий стаж 25 років і більше, з яких не менше 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба, служба в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України: за страховий стаж 25 років — 50% і за кожний повний рік стажу понад 25 років — 1% відповідних сум грошового забезпечення;

в) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, які звільняються з військової служби на умовах Закону України від 15 червня 2004 р. "Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей": за вислугу 15 років — 40% відповідних сум грошового забезпечення із збільшенням цього розміру на 2% за кожний повний рік вислуги понад 15 років, але не більше ніж 50% відповідних сум грошового забезпечення.

Мінімальний розмір пенсії за вислугу років встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. Максимальний розмір пенсії не повинен перевищувати 80% відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в установленому законом порядку до категорії 1 — 100%, до категорії 2 — 95%.

До пенсії за вислугу років, що призначається особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за Законом "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" (у тому числі до обчисленої в мінімальному розмірі), нараховуються надбавки.

Наступним видом пенсій особам, звільненим з військової служби, та деяким іншим особам є пенсії по інвалідності.

Пенсії по інвалідності призначаються в разі, якщо інвалідність настала в період проходження ними служби або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби, або якщо інвалідність настала пізніше 3-місячного терміну після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби чи під час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, яка має право на пенсію за Законом "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб", перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства.

Пенсії по інвалідності призначаються в таких розмірах:

а) інвалідам війни I групи — 100%, II групи — 80%, III групи — 60% відповідних сум грошового забезпечення (заробітку);

б) іншим інвалідам I групи — 70%, II групи — 60%, III групи — 40% відповідних сум грошового забезпечення (заробітку).

Мінімальні розміри пенсій по інвалідності встановлюються диференційовано залежно від причин та групи інвалідності. Зокрема, інвалідам війни з числа солдатів і матросів строкової служби I групи — у розмірі 4 мінімальних пенсій за віком, II групи — 3,5 мінімальних пенсій за віком, III групи — 2 мінімальних пенсій за віком, іншим інвалідам із числа солдатів і матросів строкової служби I групи — 200%, II групи — 100% і III групи — 50% мінімального розміру пенсії за віком; інвалідам з числа ефрейторів (старших солдатів) і сержантів, старших матросів і старшин строкової служби — у розмірі 110%, з числа прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом, осіб молодшого начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ і державної пожежної охорони — 120%, а з числа осіб офіцерського складу та осіб начальницького складу (крім молодшого) органів внутрішніх справ і державної пожежної охорони — 130% відповідних мінімальних розмірів пенсій, передбачених для інвалідів з числа солдатів і матросів строкової служби.

Наступним видом пенсій, які призначаються відповідно до Закону "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб", є пенсії в разі втрати годувальника.

Пенсії в разі втрати годувальника сім'ям військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за Законом "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" призначаються, якщо годувальник помер у період проходження служби або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби.

Сім'ї пенсіонерів з числа цих військовослужбовців, інших осіб, які мають право на пенсію за Законом "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" мають право на пенсію в разі втрати годувальника, якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти, військовослужбовців та інших осіб, які мають право на пенсію за Законом "Про пенсійне забезпечення осіб, звіль-

нених з військової служби, та деяких інших осіб", які перебували на їх утриманні, тобто одержували від них допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються в таких розмірах:

а) членам сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за зазначеним вище Законом, які померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи або виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях та підпільних організаціях і групах, визнаних такими законодавством України, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи участю у бойових діях у мирний час — 40% заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї. В таких самих розмірах, незалежно від причини смерті годувальника, обчислюються пенсії членам сімей померлих інвалідів війни та членам сімей, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків;

б) сім'ям військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за зазначеним вище Законом, які померли внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби, — 30% заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї.

82. Пенсійне забезпечення державних службовців

Пенсійне забезпечення державних службовців відбувається відповідно до Закону "Про державну службу".

Державним службовцям призначаються пенсія за віком, пенсія по інвалідності, а членам сім'ї померлого державного службовця, які були на його утриманні, призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Умовами набуття прав на пенсію за віком державного службовця є:

— досягнення пенсійного віку: чоловіки — 62 років, жінки — пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування";

— наявність страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абз. 1 ч. 1 ст. 28 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", у тому числі стажу державної служби не менш як 10 років (див. Порядок обчислення стажу державної служби);

— обов'язкове звільнення з посади державного службовця і вихід його на пенсію. У випадку наявності стажу державної служби не менше 20 років пенсія призначається незалежно від місця роботи на час досягнення пенсійного віку.

До досягнення зазначеного пенсійного віку право на пенсію за віком мають державні службовці — чоловіки 1955 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років — які народилися по 31 грудня 1952 року; 60 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1953 року по 31 грудня 1953 року; 61 рік — з 1 січня 1954 року по 31 грудня 1954 року; 61 рік 6 місяців — з 1 січня 1955 року по 31 грудня 1955 року.

Пенсія державним службовцям у частині, що не перевищує розміру пенсії із солідарної системи, що призначається відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", виплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Частина пенсії, що перевищує цей розмір, виплачується за рахунок коштів державного бюджету України.

Пенсія державного службовця в період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії в порядку і на умовах, передбачених законами "Про державну службу", "Про статус народного депутата України", "Про прокуратуру", "Про наукову і науково-технічну діяльність", виплачується у розмірі, обчисленому відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", а після звільнення з таких посад — у розмірі, обчисленому відповідно до зазначеного Закону. Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10 прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Достроково призначена пенсія, з урахуванням ч. 1 ст. 26 Закону "Про зайнятість населення", п. "в" ч. 2 ст. 12 Закону України від 11 грудня 1998 р. "Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему" і ст. 21 Закону "Про основні засади соціаль-

ного захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні", у період до досягнення пенсійного віку працюючим пенсіонерам не виплачується.

Пенсія по інвалідності призначається за наявності страхового стажу, встановленого для призначення пенсії по інвалідності відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", особам, визнаним інвалідами I або II групи у період перебування на державній службі, які мають стаж державної служби не менше 10 років, а також особам з числа інвалідів I або II групи незалежно від часу встановлення їм інвалідності, які мають не менше 10 років стажу державної служби на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, якщо безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії вони працювали на зазначених посадах. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від причини інвалідності за умови припинення державної служби.

Якщо зазначені особи повертаються на державну службу, виплата пенсії по інвалідності припиняється на період до звільнення з роботи або досягнення ними граничного віку перебування на державній службі.

У разі зміни групи інвалідності або відновлення працездатності виплата пенсії по інвалідності державного службовця, здійснюється у порядку, визначеному ст. 35 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Якщо інваліду I або II групи було встановлено III групу інвалідності, то в разі наступного визнання його інвалідом I або II групи право на отримання раніше призначеної пенсії на умовах, передбачених Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", поновлюється з дня встановлення I або II групи інвалідності за умови, якщо після припинення виплати пенсії минуло не більше 5 років. У такому самому порядку визначається право на отримання пенсії по інвалідності, особам, яким така пенсія не була призначена у зв'язку з продовженням перебування зазначених осіб на державній службі.

У разі смерті особи у період перебування на державній службі за наявності у померлого годувальника стажу державної служби не менше 10 років непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні (при цьому дітям — незалежно від того, чи були вони на утриманні померлого годувальника), призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника на одного непрацездатного члена сім'ї у розмірі 70% суми заробітної плати померлого годувальника, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне

соціальне страхування, а на 2 і більше членів сім'ї — 90%. До непрацездатних членів сім'ї належать особи, зазначені у ст. 36 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Право на призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника мають також непрацездатні члени сім'ї померлої особи, яка отримувала або мала право на пенсію за Законом "Про державну службу".

Державний службовець, звільнений з державної служби у зв'язку з засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного діяння, позбавляється права на одержання пенсії державного службовця. Йому призначається пенсія на загальних підставах.

За такими самими правилами призначаються пенсії журналістам державних і комунальних засобів масової інформації (Закон "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів"), працівникам Національного банку, які безпосередньо беруть участь у виконанні його функцій та обіймають посади, передбачені штатним розкладом (Закон "Про Національний банк України"), помічникам-консультантам народних депутатів (Положення про помічника-консультанта народного депутата України), працівникам дипломатичної служби (Закон "Про дипломатичну службу"), службовим особам митних органів (Митний кодекс України), працівникам державних спеціалізованих установ судових експертиз (Закон "Про судову експертизу"), які, як вже було зазначено, прирівняні у пенсійному забезпеченні до державних службовців.

83. Пенсійне забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування

Посадовою особою місцевого самоврядування вважається особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету (див. Закон "Про службу в органах місцевого самоврядування").

При призначенні пенсій за віком виділяють 2 різні категорії посадових осіб місцевого самоврядування:

1) посадові особи, які призначалися чи затверджувалися відповідною радою або відповідною посадовою особою;

2) посадові особи, які працювали на виборних посадах в органах місцевого самоврядування, куди вони обиралися відповідною територіальною громадою чи відповідною радою.

Першій категорії осіб пенсія призначається на умовах, визначених Законом "Про державну службу".

Щодо другої категорії законодавством встановлено дещо відмінні умови пенсійного забезпечення. Зокрема, тим посадовим особам місцевого самоврядування, які працювали на виборних посадах в органах місцевого самоврядування 8 років і більше, за наявності загального страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченому абз. 1 ч. 1 ст. 28 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", пенсія призначається незалежно від того, де вони працювали перед призначенням пенсії.

Виборними посадами в органах місцевого самоврядування вважаються посади сільських, селищних, міських голів, голів та заступників голів районних у місті, районних, обласних рад, секретарів сільських селищних, міських рад та голів постійних комісій з питань бюджету обласних рад, які працюють на постійній основі.

Розмір пенсії за віком посадовим особам місцевого самоврядування встановлюється відповідно до Закону "Про державну службу".

Пенсія по інвалідності призначається посадовим особам місцевого самоврядування на умовах, передбачених Законом "Про службу в органах місцевого самоврядування". Особи, визнані інвалідами I або II групи, за умови, що інвалідність настала в період перебування на службі в органах місцевого самоврядування, мають право на таку пенсію за наявності стажу служби в органах місцевого самоврядування або державної служби не менше 10 років. При цьому необхідно враховувати вимоги законодавства про страхові пенсії щодо необхідності загального страхового стажу залежно від причини інвалідності.

У зв'язку з втратою годувальника пенсія призначається членам сім'ї померлої посадової особи місцевого самоврядування, якщо смерть годувальника настала в період перебування на службі в органах місцевого самоврядування за наявності у померлого стажу служби в органах місцевого самоврядування або державної служби не менше 10 років. Тут також необхідно враховувати загальні вимоги — загальний страховий стаж померлого та причини настання його смерті.

84. Пенсійне забезпечення народних депутатів

Пенсійне забезпечення народних депутатів України здійснюється відповідно до Закону "Про статус народного депутата України".

Пенсія за віком призначається народним депутатам у разі досягнення ними пенсійного віку: чоловіки — 62 років; жінки — пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", та за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абз. 1 ч. 1 ст. 28 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Після закінчення депутатських повноважень народному депутату може бути призначена пенсія достроково, але не раніше ніж за 1,5 роки до встановленого законом пенсійного віку. При цьому наявність встановленого законодавством загального страхового стажу є обов'язковою.

Розмір пенсії за віком народному депутату становить 80% від місячної заробітної плати нині працюючого народного депутата.

Пенсія по інвалідності народному депутату призначається у разі встановлення йому інвалідності I або II групи. При цьому загальний страховий стаж та причина інвалідності до уваги не беруться. Розмір пенсії по інвалідності визначається за тими самими правилами, що і розмір пенсії за віком.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в разі смерті народного депутата непрацездатним членам його сім'ї, які перебувають на його утриманні. Дітям така пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні померлого годувальника. Перелік осіб, які вважаються утриманцями і, відповідно, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, визначається законодавством про пенсійне забезпечення. Право на цей вид пенсії не залежить від причини смерті народного депутата, а також від наявності у нього загального страхового стажу.

Розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника на одного утриманця становить 70% заробітної плати працюючого народного депутата; на 2 і більше утриманців розмір пенсії становить 90% заробітку працюючого народного депутата.

85. Пенсійне забезпечення суддів і службових осіб органів прокуратури

Прокурори і слідчі мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку за наявності на день звернення встановленої ст. 50-1 Закону "Про прокуратуру" вислуги років: з 1 жовтня 2011 року по 30 вересня 2012 року — 20 років 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років 6 місяців; поступово збільшуючи на 6 місяців щороку; з 1 жовтня 2020 року і пізніше — 25 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 15 років.

Пенсія призначається в розмірі 80% від суми місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії.

Працівникам, які не мають вислуги років, за наявності необхідного стажу роботи на посадах прокурорів та слідчих прокуратури, а також страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченому абз. 1 ч. 1 ст. 28 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", після досягнення чоловіками 57 років, а жінками — віку, що на 5 років менше, ніж пенсійний вік, установлений ст. 26 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", пенсія призначається в розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на прокурорських посадах, з розрахунку 80% місячного заробітку за відповідну вислугу років. Передбачене зниження віку для жінок застосовується також до завершення періоду підвищення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 р. До досягнення зазначеного віку право на пенсію за віком мають чоловіки 1960 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років — які народилися по 31 грудня 1957 року; 55 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1958 року по 31 грудня 1958 року; 56 років — з 1 січня 1959 року по 31 грудня 1959 року; 56 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1960 року по 31 грудня 1960 року.

Пенсія, призначена відповідно до Закону "Про прокуратуру", в період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії у порядку та на умовах, передбачених цим Законом, законами України "Про статус народного депутата України", "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про державну

службу", виплачується в розмірі, обчисленому відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", а після звільнення з таких посад — у розмірі, обчисленому відповідно до цього Закону.

Прокурорам і слідчим, що визнані інвалідами I та II групи, призначається пенсія по інвалідності за наявності стажу роботи в органах прокуратури не менше 10 років у розмірі 80% місячного заробітку.

Права на пенсію не мають особи, які звільнені з роботи за порушення дисципліни з позбавленням класного чину за вчинення корупційного діяння або за вироком суду, засуджені за умисний злочин, вчинений з використанням посадового становища.

Судді, який вийшов у відставку, після досягнення чоловіками віку 62 років, жінками — пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", виплачується пенсія на умовах, передбачених ст. 37 Закону "Про державну службу", або за його вибором щомісячне довічне грошове утримання. До досягнення встановленого віку право на пенсію за віком або щомісячне довічне грошове утримання мають чоловіки 1955 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років — які народилися по 31 грудня 1952 року; 60 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1953 року по 31 грудня 1953 року; 61 рік — які народилися з 1 січня 1954 року по 31 грудня 1954 року; 61 рік 6 місяців — які народилися з 1 січня 1955 року по 31 грудня 1955 року.

Розмір пенсійних виплат становить 80% грошового утримання судді, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Максимальний розмір щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці (з урахуванням надбавок, підвишень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10 прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Довічне грошове утримання суддям виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів державного бюджету України.

Судді, звільненому з посади у зв'язку з засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного діяння, пенсія призначається на загальних підставах.

86. Пенсійне забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників

Ці пенсії призначаються відповідно до Закону "Про наукову і науково-технічну діяльність". Науковими працівниками вважаються особи, які за основним місцем роботи професійно займаються науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, що підтверджене результатами атестації, і працюють на посадах наукових працівників.

Науково-педагогічними працівниками, що теж мають право на пенсію за цим Законом, є особи, які за основним місцем роботи займаються професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації і працюють на посадах науково-педагогічних працівників відповідно до ст. 48 Закону України від 17 січня 2002 р. "Про вищу освіту".

Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченому ст. 28 Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", після досягнення чоловіками віку 62 років за наявності стажу наукової роботи не менш як 20 років, жінками — пенсійного віку, встановленого ст. 26 цього самого Закону, за наявності стажу наукової роботи не менш як 15 років.

До досягнення пенсійного віку право на пенсію мають чоловіки — наукові (науково-педагогічні) працівники 1955 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років — які народилися по 31 грудня 1952 року; 60 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1953 року по 31 грудня 1953 року; 61 рік — які народилися з 1 січня 1954 року по 31 грудня 1954 року; 61 рік 6 місяців — які народилися з 1 січня 1955 року по 31 грудня 1955 року.

Пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначаються у розмірі 80% заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника за основним місцем роботи, яка визначається відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата наукового (науково-педагогічного) працівника за основним місцем роботи за весь період страхового стажу на посадах наукового (науково-

педагогічного) працівника. починаючи з 1 липня 2000 року. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 1 січня 2016 року або в разі якщо період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 року, становить менш як 60 календарних місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата за основним місцем роботи за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника підряд до 1 липня 2000 року незалежно від перерв.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам у випадку визнання їх інвалідами може призначатися пенсія по інвалідності. Пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається в таких розмірах: інвалідам I групи — 80%; II групи — 60%; III групи — 40% заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які визнані інвалідами I, II і III групи, призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку за наявності стажу наукової роботи, чоловікам — не менше 20 років; жінкам — не менше 15 років та мінімального страхового стажу, необхідного для призначення загальної пенсії по інвалідності, а особам із числа інвалідів дитинства — незалежно від часу встановлення інвалідності.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника (годувальника), які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі 80% пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника на 3 непрацездатних членів сім'ї, 60% — на 2 непрацездатних членів сім'ї і 40% — на одного непрацездатного члена сім'ї.

87. Правове регулювання пенсій за особливі заслуги перед Україною

Пенсії за особливі заслуги перед Україною призначаються громадянам, які мають значні заслуги в сфері державної, громадської або господарської діяльності та досягнення у галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту тощо.

Закон України від 1 червня 2000 р. "Про пенсії за особливі заслуги перед Україною" встановлює, що за особливі заслуги перед Україною можуть виплачуватись пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та за вислугу років.

Така пенсія встановлюється як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із законом, у відсотках до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Право на пенсію за особливі заслуги перед Україною мають: Герої України, Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної праці, особи, нагороджені орденом Леніна, орденом Слави 3 ступенів, орденом Трудової Слави 3 ступенів, 4 і більше медалями "За відвагу", 4 і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повні кавалери ордена "За службу Родині в Вооруженних Силах ССРСР", особи, відзначені почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР — "народний". Пенсія для них встановлюється у розмірі від 35% до 40% від прожиткового мінімуму.

Наступну групу осіб, що мають право на цю пенсію, становлять ветерани війни, нагороджені за бойові дії орденом, медаллю "За відвагу" або медаллю Ушакова, незалежно від часу нагородження; видатні спортсмени — переможці Олімпійських та Паралімпійських ігор, Всесвітніх ігор глухих, чемпіони і рекордсмени світу та Європи, а також космонавти, які здійснили політ у космос, члени льотно-випробувальних екіпажів літаків і народні депутати України, депутати колишніх Союзу РСР та Української РСР, члени Кабінету Міністрів України та уряду колишньої Української РСР.

Усім цим особам пенсія за особливі заслуги перед Україною встановлюється у розмірі від 25% до 35% відсотків від величини прожиткового мінімуму.

Мають право на цю пенсію також особи, відзначені почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР — "заслужений", державними преміями України, колишніх Союзу РСР та Української РСР, депутати 4 і більше скликань Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, районних, районних у містах, міських рад міст обласного значення, матері, які народили або усиновили 5 і більше дітей та виховали їх до 6-річного віку. Для цих громадян пенсія встановлюється у розмірі від 20% до 25% прожиткового мінімуму, що визначений для осіб, які втратили працездатність.

У кожному конкретному випадку розмір пенсії за особливі заслуги визначається спеціальною комісією.

У випадку смерті особи, яка мала право на пенсію за особливі заслуги перед Україною, непрацездатні утриманці померлого мають право на встановлення надбавки до пенсії на одного непрацездатного — 70%, а на 2 і більше утриманців — 90% надбавки до пенсії померлого годувальника або надбавки до пенсії, що могла бути йому призначена. Коло непрацездатних утриманців, які мають право на пенсію, визначене законодавством про пенсійне забезпечення.

У разі смерті військовослужбовця, особи начальницького або рядового складу органів внутрішніх справ, які загинули під час виконання службових обов'язків (померли внаслідок поранення, одержаного під час виконання службових обов'язків) і були посмертно нагороджені державними нагородами України, непрацездатні члени сім'ї померлого мають право на встановлення до пенсії надбавки для одного непрацездатного члена сім'ї — 70%, а 2 і більше — 90% від розміру надбавки, що передбачений для померлого годувальника. Надбавка встановлюється до пенсії, на яку член сім'ї померлого годувальника має право згідно із законом.

Для призначення пенсій за особливі заслуги створена Комісія з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України (див. Положення про Комісію з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2000 р. № 1578), а також комісії з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях.

Клопотання про призначення пенсій за особливі заслуги порушується Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром України, міністрами та керівниками інших центральних органів виконавчої влади, Головою Адміністрації Президента України, Керівником Апарату Верховної Ради України, Міністром Кабінету Міністрів України, Головою Верховної Ради України, Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Головою Конституційного Суду України, Головою Верховного Суду України, головами вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором України, Головою Національного банку України, Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головами обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, головами обласних, Київської і Севастопольської міських рад.

88. Пенсії особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Пенсії особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, встановлюються у вигляді державної пенсії, а також додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, яка призначається після виникнення права на державну пенсію.

Особам, що належать до I категорії постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, призначається державна пенсія по інвалідності. У разі смерті годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи непрацездатним членам його сім'ї передбачено виплату державної пенсії у зв'язку з втратою годувальника. Обидві ці пенсії можуть призначатися за бажанням громадян із заробітку, одержаного за роботу в зоні відчуження за період 1986—1990 років. Її розмір визначається на рівні відшкодування фактичних збитків, що були виплачені відповідно до Закону "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи".

Для обчислення пенсій середньомісячний заробіток визначається з розрахунку за будь-які 12 місяців підряд перебування у зоні відчуження в 1986—1990 роках, або за будь-який повний календарний місяць роботи у цій зоні. Якщо особа працювала у зоні відчуження менше 12 місяців підряд, середньомісячний заробіток визначається шляхом ділення загальної суми за повні календарні місяці роботи на кількість цих місяців.

У тому випадку, коли особа пропрацювала у зоні відчуження менше одного календарного місяця, пенсія обчислюється за її бажанням із заробітку, одержаного за роботу у зоні відчуження за фактично відпрацьований час (див. Порядок обчислення пенсій по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсій у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 1997 р. № 523).

Пенсії по інвалідності, а також у зв'язку з втратою годувальника із заробітку, одержаного за роботу за межами зони відчуження, розраховуються на загальних підставах відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Особам, що належать до I категорії, призначається щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, у розмірах: інвалідам I групи — 30%; інвалідам II групи — 20%; інвалідам III групи, дітям-інвалідам, а також хворим внаслідок Черно-

бильської катастрофи на променеву хворобу — 15% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Для осіб, що належать до 2, 3 та 4 категорії, щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, призначається відповідно у розмірах 15%, 10% і 5% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Щомісячна компенсація в разі втрати годувальника для цих осіб призначається на кожного непрацездатного члена сім'ї, який перебував на їх утриманні, в розмірі 10% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, незалежно від пенсії, передбаченої законодавством України.

Право на щомісячну компенсацію в разі втрати годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи мають непрацездатні члени сім'ї годувальника, які були на його утриманні. При цьому дітям щомісячна компенсація призначається незалежно від того, були вони на утриманні годувальника чи ні.

У всіх випадках розміри пенсій для інвалідів, щодо яких встановлено зв'язок з Чорнобильською катастрофою, не можуть бути нижчими: для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році: по I групі інвалідності — 220%; по II групі інвалідності — 200%; по III групі інвалідності — 180% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у 1987—1990 роках та осіб, евакуйованих у 1986 році із зони відчуження: по I групі інвалідності — 160%; по II групі інвалідності — 150%; по III групі інвалідності — 140%; для інших інвалідів, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою: по I групі інвалідності — 130%; по II групі інвалідності — 120%; по III групі інвалідності — 110%; дітям-інвалідам — 70% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, були вони чи ні на утриманні годувальника), у розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї — 50% пенсії по інвалідності померлого годувальника; на 2 та більше непрацездатних членів сім'ї — 100% пенсії по інвалідності померлого годувальника.

Розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначається на момент виплати пенсії згідно із законом про державний бюджет України і не може коригуватися іншими нормативно-правовими актами.

Розділ 11

СТРАХОВІ ДОПОМОГИ

89. Поняття страхових допомог

Серед видів соціального забезпечення важливе місце займають страхові допомоги. До них належать виплати з фондів соціального страхування, що надаються з компенсаційною чи іншою метою особам у разі настання для них страхового ризику.

Система страхових ризиків, що є підставою для виникнення права на страхові допомоги, доволі широка. Найбільш поширеними вважаються тимчасова непрацездатність, вагітність та пологи, народження дитини та догляд за нею, безробіття, часткове безробіття, смерть особи, нещасний випадок на виробництві та професійні захворювання. Всі ці обставини спричиняють повну або часткову втрату заробітку чи іншого доходу та позбавляють людину фінансової основи її життєдіяльності, а тому можуть поставити на межу фізіологічного виживання. З метою запобігання цьому законодавство передбачає надання допомог за кошти страхових фондів.

Існують 3 фонди у системі соціального страхування, які виплачують страхові допомоги. Це — Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Кожен із названих фондів соціального страхування надає різні за цільовим призначенням допомоги, що можуть відрізнятися колом одержувачів, умовами надання та розмірами виплат. Усі ці допомоги надаються у грошовій формі, що зумовлено деякими факторами.

По-перше, страхові допомоги для більшості громадян України є заміною втраченого з поважних причин заробітку. А тому вони становлять матеріальну основу життєзабезпечення особи й гарантують їй належний рівень споживання матеріальних благ та послуг. Якщо при цьому врахувати, що кожна людина — це особистість з індивідуальною системою смаків та уподобань, то законімірно, що лише грошові допомоги дозволяють їй вільно розпоряджатися наявними у неї ресурсами, купувати одяг і харчування, які найбільш необхідні для неї чи для її сім'ї.

По-друге, грошова форма страхових допомог сприяє незалежності їх отримувачів від органів соціального захисту і, крім того, знімає будь-яку відповідальність з держави за забезпечення особи усім необхідним з метою підтримання рівня її життя.

90. Види страхових допомог

Створена в Україні система страхових допомог є доволі розгалуженою та неоднорідною. Існують різні за своєю природою та призначенням грошові виплати, що можуть бути класифіковані за багатьма критеріями. Найбільш поширеним вважається поділ страхових допомог за фондами їх надання. При цьому важливо наголосити, що кожен із страхових фондів здійснює виплату декількох видів страхових допомог.

Так, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності надає:

- допомогу по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомогу по вагітності та пологах;
- допомогу на поховання, яка не надається на поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, що померли від нещасного випадку на виробництві.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття передбачає виплату:

- допомоги по безробіттю, у тому числі одноразову її виплату для організації безробітним підприємницької діяльності;
- допомоги по частковому безробіттю;
- матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;
- допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

І, нарешті, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України виплачує:

- допомогу у зв'язку із тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;
- одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого;
- щомісячну грошову суму в разі часткової або повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого;
- допомогу дитині, що народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

- виплату потерпілому в розмірі його середньомісячного заробітку при тимчасовому переведенні його на легшу роботу;
- виплату потерпілому під час його професійної реабілітації;
- одноразову допомогу в разі смерті потерпілого;
- витрати на поховання потерпілого;
- щомісячну страхову виплату особам, які мають на неї право, в разі смерті потерпілого.

Іншим критерієм, що зазвичай використовується для класифікації страхових допомог, є тривалість їх виплати. На відміну від пенсій, страхові допомоги мають короткотерміновий характер, а тому поділяються на:

- одноразові допомоги. Тривалість їх виплати вичерпується разовим наданням грошових коштів застрахованій особі. Прикладом може бути допомога на поховання;

- періодичні допомоги. Вони надаються протягом певного періоду (допомога по безробіттю).

Існує класифікація страхових допомог і за колом одержувачів. За цією ознакою вони поділяються на такі, що надаються застрахованим особам, та особам, які не застраховані в системі соціального страхування. Наприклад, Законом "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" передбачено виплату допомоги по безробіттю не лише застрахованим особам, а й особам, які шукають роботу вперше, та іншим незастрахованим особам, визнаним у встановленому порядку безробітними. Розмір допомоги в цьому випадку визначено на рівні прожиткового мінімуму, встановленого законом.

За підставами виникнення права на страхові допомоги виділяють допомоги у зв'язку із настанням ризику безробіття, часткового безробіття, тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів тощо.

91. Підстави та умови надання допомоги по безробіттю застрахованим особам

[З Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття надаються допомоги у зв'язку з настанням ризику безробіття. Головною тут вважається **допомога по безробіттю**. Загальні підстави та умови надання цієї допомоги визначені Законом "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття".] На його виконання наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 20 листопада 2000 р. № 307 було затверджено

спеціальний Порядок надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності.

Законодавство гарантує право на допомогу по безробіттю для широкого кола осіб, що зазнали ризику безробіття. Зокрема, застраховані особи у випадку втрати роботи з незалежних від них обставин* та визнання їх в установленому порядку безробітними мають право на допомогу за умови, що протягом 12 місяців, які передували початку безробіття, вони працювали на умовах повного або неповного робочого дня (тижня), проходили службу або виконували роботи (надавали послуги) згідно з цивільно-правовими договорами, здійснювали підприємницьку діяльність або іншу діяльність не менше 26 календарних тижнів та сплачували страхові внески та/або єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Таким особам допомога по безробіттю призначається у відсотках до їх середньої заробітної плати (доходу) і залежить від тривалості страхового стажу. Зокрема, за наявності страхового стажу до 2 років розмір допомоги встановлено на рівні 50% заробітку. Якщо стаж особи від 2 до 6 років, то розмір допомоги становить 55%. За стажу від 6 до 10 років допомога призначається, відповідно, у розмірі 60%. А максимальний розмір допомоги — 70% середнього заробітку — нараховується особам, що мають страховий стаж понад 10 років.

Щоправда, у таких розмірах допомоги по безробіттю виплачуються лише перші 90 календарних днів, починаючи із дня їх призначення. Законодавець встановив, що вже наступні 90 календарних днів допомога по безробіттю надається у розмірі 80% від раніше призначеного, а решту 180 календарних днів розмір її становить 70%.

Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю незалежно від категорії застрахованої особи її одержувача не може перевищувати 360 календарних днів протягом 2 років з дня

* Такими вважаються припинення трудового договору відповідно до пунктів 1, 2, 3 ч. 1 ст. 36, ст. 38 (у разі неможливості продовження роботи, а також невиконання власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю, умов колективного договору чи трудового договору), ст. 39, пунктами 1, 2, 5, 6 ч. 1 ст. 40 КЗпП, а для військовослужбовців — звільнення зі служби з поважних причин без права на пенсію (у зв'язку з скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, у зв'язку із закінченням строку контракту, систематичним невиконанням умов контракту командуванням, через сімейні обставини або з інших поважних причин відповідно до законодавства про військовий обов'язок і військову службу).

призначення допомоги по безробіттю. А для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на пенсію) тривалість виплати допомоги по безробіттю максимально становить 720 календарних днів.

Варто зазначити, що наведені правила обчислення розміру допомоги по безробіттю поширюються також на осіб, які брали участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на випадок безробіття на добровільних засадах та протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали або займалися іншою діяльністю не менше 26 календарних тижнів і сплачували страхові внески до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та/або єдиний внесок, а саме: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, які працювали за межами України й не були застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, у якій вони перебували, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; члени особистого селянського та фермерського господарства, якщо вони не є найманими працівниками.

Законодавство України передбачає випадки, коли допомога по безробіттю надається без урахування страхового стажу та у дещо інших розмірах. Це, зокрема, стосується:

1) осіб, звільнених з останнього місяця роботи з підстав, передбачених пунктами 3, 4, 7, 8 статті 40, статтями 41 і 45 КЗпП, військовослужбовцям та іншим особам, звільненим з останнього місяця роботи (служби) у зв'язку із застосуванням до них заходів дисциплінарного впливу, — виплата починається з 91 календарного дня;

2) осіб, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали менше 26 календарних тижнів;

3) осіб, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (більше 6 місяців) перерви, та в інших випадках, визначених законодавством України.

Таким чином, законодавство про соціальне страхування передбачає різні варіанти надання допомоги по безробіттю, у тому числі і щодо визначення її розміру. Однак допомога по безробіттю, незалежно від того, якій категорії застрахованих осіб вона надається, передбачає верхню та нижню межі. Це означає, що вона не повинна перевищувати середню заробітну плату, що склалася в галузях національної економіки відповідної області за минулий місяць, і водночас не може бути нижчою за законодавчо встановлений розмір допомоги.

92. Правові умови надання допомог по безробіттю незастрахованим у системі соціального страхування особам

Крім застрахованих осіб, одержувачами допомоги по безробіттю є також незастраховані особи.

Законодавець передбачив випадки надання незастрахованим особам допомоги по безробіттю меншої тривалості. Зокрема, тривалість її виплати не може перевищувати 180 календарних днів протягом 2 років з дня її призначення у розмірі визначеному законодавством України щодо:

1) осіб, які шукають роботу вперше, в тому числі випускників загальноосвітніх шкіл, а також осіб, які закінчили навчання у професійно-технічних та вищих навчальних закладах або звільнились із строкової військової служби і не мали страхового стажу;

2) інших незастрахованих осіб, що визнані у встановленому порядку безробітними, за винятком осіб, які працювали або займались підприємницькою діяльністю, але не сплачували страхові внески до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та не мають трудового стажу, що прирівнюється до страхового, чи страхового стажу.

93. Підстави відкладення, скорочення та припинення виплати допомог по безробіттю

Законом "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" передбачено, що допомога по безробіттю призначається державною службою зайнятості за місцем проживання безробітного, починаючи з 8-го дня його реєстрації. Щоправда, центри зайнятості, на які покладено функції з надання допомоги, можуть відкласти її виплату. Так, виплата допомоги по безробіттю відкладається на строк, що дорівнює періоду, протягом якого застрахованій особі надається вихідна допомога або інші виплати при звільненні з підприємств, установ, організацій, або закінчення строку повноважень за виборною посадою, що забезпечують часткову або тимчасову компенсацію втраченого заробітку.

Центри зайнятості наділені правом не лише відкладати початок виплати допомоги по безробіттю, але й скорочувати строки її надання. Тобто замість визначених законом 360 або 720 календарних днів період її виплати може бути зменшено.

Зокрема, на 90 календарних днів скорочується виплата допомоги по безробіттю у випадку звільнення особи з останнього місця роботи чи служби за власним бажанням без поважних причин або за угодою сторін, або в разі звільнення з підстав, передбачених п. 7 ст. 37, пунктами 3, 4, 7, 8 ст. 40, ст.ст. 41, 45 КЗпП.

До 90 календарних днів скорочується виплата допомоги по безробіттю у випадку приховування відомостей про працевлаштування на тимчасову роботу в період одержання допомоги по безробіттю та в інших випадках, передбачених законодавством України.

Виплата допомоги по безробіттю припиняється в разі: 1) працевлаштування безробітного; 2) поновлення безробітного на роботі за рішенням суду; 3) вступу до навчального закладу на навчання з відривом від виробництва; 4) проходження професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості; 5) призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу; 6) набрання законної сили вироком суду про позбавлення волі безробітного або направлення його за рішенням суду на примусове лікування; 7) призначення пенсії за віком, у тому числі на пільгових умовах, пенсії за вислугу років або досягнення особою встановленого законом пенсійного віку; 8) призначення виплати на підставі документів, що містять неправдиві відомості; 9) подання письмової заяви про бажання здійснювати догляд за дитиною до досягнення нею 3-річного віку; 10) подання письмової заяви про відмову від послуг державної служби зайнятості; 11) зміни місця проживання; 12) закінчення строку їх виплати; 13) зняття з обліку за невідвідування без поважних причин державної служби зайнятості 30 і більше календарних днів; 14) відмови безробітного від 2 пропозицій підходящої роботи або від 2 пропозицій проходження професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості, в тому числі осіб, які вперше шукають роботу та не мають професії (спеціальності); 15) відмови від роботи за спеціальністю, професією, набутою після професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості; 16) смерті безробітного.

94. Одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності

Особливою формою надання допомоги по безробіттю є її одноразова виплата для організації безробітним підприємницької діяльності. Надається вона особам, яким виповнилось 18 років, якщо вони не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи. Рішення про одноразову виплату допомоги по безробіттю ухвалює директор центру зайнятості на підставі висновку комісії з питань одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності після розгляду поданих безробітним заяви та бізнес-плану.

Одноразова виплата допомоги по безробіттю здійснюється в розмірі річної суми допомоги по безробіттю, передбаченої для відповідної категорії безробітних, до якої належить особа, що подала заяву. Якщо безробітний вже отримав частину призначеної допомоги по безробіттю, то виплачується її залишок.

95. Допомоги по частковому безробіттю

Одним із видів допомог, що виплачуються з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, є **допомога по частковому безробіттю**.

Це особлива форма соціального захисту громадян України. В основу її надання покладений ризик — часткове безробіття, яке передбачає втрату застрахованою особою заробітної плати внаслідок простою підприємства, установи, організації. Простій згідно з законом повинен бути невідворотним, тривати не менше одного та не більше 6 місяців, повинен охопити не менше 30% чисельності працівників і становити більше 20% їх робочого часу, а його настання не може залежати від волі працівника чи роботодавця.

Правом на допомогу по частковому безробіттю наділені застраховані особи, які протягом 12 місяців, що передували місяцю, в якому почався простій, працювали не менше 26 календарних тижнів та сплачували страхові внески. Разом з тим працівникові може бути відмовлено у наданні допомоги по частковому безробіттю, якщо він працює сумісником, прохо-

дять альтернативну (невійськову) службу чи відмовився від підходящої роботи на тому самому чи іншому підприємстві.

Виплачується допомога по частковому безробіттю з першого дня простою, але не більше 180 календарних днів протягом року в розмірі 2/3 тарифної ставки за кожну годину простою та не більше прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Однак варто пам'ятати, що надання допомог у зв'язку з частковим безробіттям передбачає окреме рішення, яке щорічно, зважаючи на економічні можливості держави, повинне ухвалюватись Верховною Радою України під час затвердження розміру страхових внесків.

96. Підстави, умови та розмір надання допомоги по тимчасовій непрацездатності

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається працівникам та іншим застрахованим особам, які втратили заробітну плату (дохід) у разі настання передбачених законодавством України обставин. До цих обставин (страхових ризиків) належать: захворювання або травми, що не пов'язані з нещасним випадком на виробництві, необхідність догляду за хворою дитиною чи хворим членом сім'ї, карантин та деякі інші випадки, зазначені у ст. 35 Закону "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням" і у ст. 23 Закону України від 6 квітня 2000 р. "Про захист населення від інфекційних хвороб".

Розміри допомоги по тимчасовій непрацездатності, як це й прийнято для страхових допомог, залежать від страхового стажу. Зокрема, передбачено, що вона становить 60% середньої заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які мають страховий стаж до 5 років, 80% середньої заробітної плати (доходу) при страховому стажі від 5 до 8 років, і за наявності страхового стажу понад 8 років розмір допомоги дорівнює 100% середньої заробітної плати (доходу).

Вітчизняне законодавство передбачає винятки з правила про залежність цієї допомоги від страхового стажу особи. Так, допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується у розмірі 100% середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу застрахованими особами, що віднесені до 1—4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також одному з батьків чи особі, що їх замінює та доглядає хвору дитину віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобиль-

ської катастрофи. Аналогічно обчислюються допомоги ветеранам війни, особам, на яких поширюється чинність Закону "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", а також жертвам нацистських переслідувань та донорам, які мають право на пільгу, передбачену ст. 10 Закону України від 23 червня 1995 р. "Про донорство крові та її компонентів".

Правила визначення розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності однакові для всіх застрахованих осіб і не залежать від підстав набуття права на неї. Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується на підставі виданого в установленому порядку листка непрацездатності, який є єдиним документом, що засвідчує факт тимчасової втрати людиною працездатності. За його наявності працівник має право звернутися до комісії із соціального страхування, а інші застраховані особи — до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за призначенням допомоги.

Рішення про призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності повинно бути ухвалене впродовж 10 днів з дня надходження необхідних для цього документів. Разом з тим органи, що її призначають, можуть відмовити у виплаті допомоги. Зазвичай це відбувається:

- 1) коли особа захворіла або травмувалась при вчиненні злочину;
- 2) у разі умисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби;
- 3) за час перебування особи під арештом чи за час проведення судово-медичної експертизи;
- 4) за час примусового лікування, призначеного за постановою суду;
- 5) у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталася внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням;
- 6) за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.

97. Тривалість виплати допомог по тимчасовій непрацездатності

Найпоширенішим випадком надання допомоги по тимчасовій непрацездатності є захворювання або травма, що не пов'язані з нещасним випадком на виробництві. За таких обставин допомога

по тимчасовій непрацездатності призначається та виплачується за основним місцем роботи до відновлення працездатності або до встановлення ступеня її втрати, за винятком осіб, що працюють на сезонних чи тимчасових роботах. Їм допомога по тимчасовій непрацездатності надається не більше як за 75 календарних днів протягом календарного року.

За чинним законодавством допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується впродовж перших 5 робочих днів непрацездатності підприємствами, установами, організаціями за рахунок власних коштів. І тільки з 6-го дня непрацездатності цей обов'язок переходить до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Це правило не поширюється лише на застрахованих інвалідів, які працюють на підприємствах та в організаціях УТОГ і УТОС. Їм Фонд виплачує допомогу по тимчасовій непрацездатності, починаючи з першого дня.

Ще однією обставиною, яка є підставою для надання допомоги по тимчасовій непрацездатності, є необхідність догляду за хворою дитиною. У цьому випадку допомога надається, якщо дитині не виповнилося 14 років. Виплачується вона з першого дня протягом періоду, коли дитина за висновком лікаря потребує допомоги, але не більше 14 календарних днів. Якщо дитину переводять на стаціонарне лікування, то допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується особі за весь час її перебування в стаціонарі разом з хворою дитиною.

У випадку хвороби інших членів сім'ї допомога виплачується з першого дня, але не більше як за 3 календарні дні, а у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості хвороби та побутових умов — не більше як за 7 календарних днів.

При захворюванні матері або іншої особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до 3 років або дитиною-інвалідом віком до 16 років, допомога по тимчасовій непрацездатності надається на весь період захворювання, починаючи з першого дня.

Якщо тимчасова непрацездатність спричинена карантинном, тобто адміністративними та медико-санітарними заходами, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб, внаслідок чого працівник вимушений залишити роботу, допомога надається на весь час його відсутності.

Коли працівника відповідно до медичного висновку тимчасово переведено на легшу і нижчеоплачувану роботу, допомога по тимчасовій непрацездатності надається з першого дня такої роботи, але не більше як за 2 місяці. Обчислюється вона за загальними правилами, але розмір її при цьому разом із зарпо-

бітком за тимчасово виконувану роботу не може перевищувати суми повного заробітку до часу переведення.

Допомога по тимчасовій непрацездатності в разі здійснення протезування за медичними показаннями в стаціонарі протезно-ортопедичного підприємства надається застрахованій особі за весь період перебування у цьому підприємстві з урахуванням часу на проїзд до протезно-ортопедичного підприємства і назад.

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається також для здійснення особою санаторно-курортного лікування, якщо тривалість щорічної (основної та додаткової) відпустки недостатня для лікування та проїзду до санаторно-курортного закладу і повернення з нього. За цих обставин допомога надається лише за час проїзду до санаторно-курортного закладу і назад. Якщо лікування здійснюється за рахунок власних коштів застрахованої особи або інших джерел, допомога надається за весь період перебування в санаторії з урахуванням часу на проїзд.

Виплачується допомога по тимчасовій непрацездатності і у випадку відсторонення від роботи особи, що є бактеріоносієм. Це стосується людей, в організмі яких виявлено збудників інфекційної хвороби, за відсутності її симптомів, якщо вони виконують роботу, що пов'язана із обслуговуванням населення. За наявності зазначених обставин особі необхідно запропонувати іншу тимчасову роботу і за її згодою перевести на роботу, що не пов'язана з обслуговуванням інших осіб. Якщо переведення неможливе, то людина відсторонюється від роботи з виплатою їй на час відсторонення допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

98. Допомога по вагітності та пологах, що надається Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Допомога по вагітності та пологах надається жінкам за весь період перебування в однойменній відпустці, а також застрахованим особам у випадку усиновлення дитини впродовж 2 місяців з дня її народження.

Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами надається тривалістю 126 календарних днів, з яких 56 — після пологів. У разі ускладнення пологів чи народження 2 і більше дітей відпустка збільшується до 140 календарних днів за рахунок подовженого — 70 календарних днів — післяпологового періоду. Жінкам, що належать до 1—4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чор-

нобильської катастрофи, відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами надається тривалістю 180 календарних днів (90 днів до і 90 днів після пологів).

Допомога по вагітності та пологах виплачується сумарно, незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

При усиновленні дитини допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі, яка усиновила дитину протягом 2 місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про народження, за період з дня усиновлення і до закінчення 56 календарних днів.

Рішення про призначення працівникам допомоги по вагітності та пологах ухвалюється комісією (уповноваженим) із соціального страхування, а іншим застрахованим особам — виконавчою дирекцією відділення Фонду за місцем їх реєстрації як страхувальників. Виплачується допомога у розмірі 100% середньої заробітної плати (доходу) і не залежить від тривалості страхового стажу.

99. Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, що надається потерпілому від нещасного випадку на виробництві

До відновлення працездатності або встановлення інвалідності потерпілому від нещасних випадків на виробництві чи професійних захворювань надається **допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю**. Вона виплачується за місцем роботи застрахованої особи. Якщо особа працює ще й за сумісництвом, то допомога призначається за місцем роботи, де стався нещасний випадок чи професійне захворювання. Виплачується допомога у розмірі 100% втраченої середньої заробітної плати (сумісникам при цьому враховують втрачений заробіток за іншим місцем роботи) за робочі дні (години) згідно з графіком роботи, що припадають на дні тимчасової непрацездатності. Як і у випадку з допомогою у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю у разі втрати працездатності від загального захворювання або у разі каліцтва не за місцем роботи, виплата цієї допомоги за перші 5 робочих днів тимчасової непрацездатності здійснюється за кошти самого роботодавця.

Особам, що беруть участь у системі соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання на добровільних засадах, допомога призначається й виплачується відділенням Фонду, у якому вони зареєстровані.

Законодавством передбачено перелік обставин, за яких допомога не виплачується. Це, зокрема, відбувається:

- на весь час проживання потерпілого за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України;
- якщо з'ясувалося, що виплати призначено на підставі документів, які містять неправдиві відомості;
- в інших випадках, передбачених законодавством.

100. Допомоги Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, що надаються у зв'язку із стійкою втратою працездатності

Відомо, що нещасний випадок на виробництві та професійне захворювання можуть призвести до стійкої втрати працездатності. Такою вважається, зокрема, встановлення групи інвалідності потерпілому або встановлення ступеня втрати ним професійної працездатності за висновками МСЕК на обумовлений термін чи безстроково. У зв'язку з цим в особи, що постраждала, виникає право на одноразову допомогу та щомісячну грошову суму, що компенсує потерпілому втрату заробітку (щомісячна страхова виплата).

Одноразова допомога в разі стійкої втрати працездатності виплачується потерпілому Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в сумі, яка обчислюється з розрахунку його середньої заробітної плати (доходу) за кожний відсоток втрати професійної працездатності. Законодавством встановлено для неї верхню межу, яка не повинна перевищувати чотирикратного розміру граничної суми заробітної плати (доходу), з якої справляються внески до Фонду, на дату настання права потерпілого на призначення одноразової допомоги.

Виплачується одноразова допомога у місячний термін з часу встановлення МСЕК стійкої втрати професійної працездатності у день, що визначений постановою робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Ще однією допомогою, що надається потерпілому у зв'язку із стійкою втратою працездатності, є щомісячна грошова сума, що компенсує втрату заробітку (щомісячна страхова виплата).

Право на цю грошову допомогу виникає у потерпілого з дня стійкої втрати професійної працездатності. Щомісячна грошова виплата визначається як частка від середньомісячної заробітної плати потерпілого перед настанням страхового випадку, яка обчислюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності.

Реалізація потерпілими права на щомісячну страхову виплату не перешкоджає йому одержувати пенсію по інвалідності. Щоправда, сума пенсії та щомісячної виплати при цьому не повинна перевищувати середньомісячного заробітку (доходу), який потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Визначені раніше сума щомісячної страхової виплати та пенсії по інвалідності зменшенню не підлягають.

Виплачується щомісячна страхова виплата впродовж усього часу, на який МСЕК встановила стійку втрату працездатності, починаючи з наступного місяця після її призначення.

Нещасний випадок на виробництві чи професійне захворювання крім стійкої втрати працездатності можуть бути підставою для переведення працівника на легшу нижчеоплачувану роботу. У такому випадку за потерпілим зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений ЛКК або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності. Якщо роботодавець не забезпечує потерпілого відповідною роботою, то Фонд сплачує потерпілому страхову виплату у розмірі його середньомісячного заробітку.

У випадку переведення потерпілого на легшу нижчеоплачувану роботу роботодавець зберігає за ним впродовж 2 тижнів середній заробіток. Починаючи з 15-го дня доплата до середнього заробітку провадиться коштами Фонду.

101. Страхова виплата потерпілим особам, що виплачується під час їх професійної реабілітації

Одним з видів допомог, яка надається потерпілим особам, є страхова виплата, що виплачується під час їх професійної реабілітації. Вона призначається особі, яка проходить професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальною програмою реабілітації, якщо з часу встановлення ступеня втрати професійної працездатності минуло не більше одного року. Виплата здійснюється Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України

у розмірі середньомісячного заробітку, впродовж часу, визначеного програмою реабілітації.

102. Страхові допомоги сім'ї потерпілого від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання у випадку його смерті

Крім виплат, що виплачуються з метою компенсації втраченого заробітку, Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України надаються також страхові допомоги сім'ям потерпілих осіб, які перебували на їх утриманні чи мали на це право.

Чинним законодавством передбачено 3 види таких допомог.

Насамперед, це одноразова допомога, яка надається сім'ї померлого, в тому числі й дитині, що народилася не пізніше 10-го місяця з дня його смерті, а також утриманцям, до яких законодавець відносить:

1) дітей, що не досягли 16 років, дітей віком від 16 до 18 років, які не працюють, або старших за цей вік, але які через вади фізичного чи розумового розвитку самі не спроможні заробляти, а також дітей, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання до досягнення ними 23 років;

2) жінок, які досягли 55 років, і чоловіків, які досягли 60 років, якщо вони не працюють;

3) інвалідів — членів сім'ї потерпілого;

4) неповнолітніх дітей, на утримання яких потерпілий виплачував або зобов'язаний був виплачувати аліменти;

5) непрацездатних осіб, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право (незалежно від того, разом вони проживають чи окремо).

Право на одержання одноразової допомоги мають також дружина (чоловік) або один із батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли 8-річного віку.

Призначається одноразова допомога сім'ї та окремо кожному з утриманців. Причому сім'ї ця допомога виплачується у розмірі, що не може бути меншим за 5-річну заробітну плату потерпілого, а утриманцям та дитині, що народилася після його смерті, — не менше річного заробітку.

Надається одноразова допомога у місячний термін з часу смерті потерпілого в день, визначений постановою робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Крім одноразової допомоги, непрацездатні утриманці потерпілого мають також право на **щомісячну грошову виплату в разі втрати годувальника**. Її розмір визначається із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частини, яка припадала на потерпілого та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати. Тобто обчислюється ця допомога шляхом ділення частини заробітку потерпілого, що залишилась після вирахування, на кількість непрацездатних утриманців. Встановлений таким чином розмір може бути змінено у випадку його перерахування за наявності для цього достатніх підстав (зміни у складі сім'ї, діти потерпілого досягли зазначеного законодавством віку тощо) або у зв'язку із зростанням у попередньому році середнього заробітку в галузях економіки України.

Окремим видом допомог цього Фонду, що надається у разі смерті потерпілого, є **відшкодування витрат на поховання потерпілого**. Такі виплати здійснюються відповідно до Порядку проведення витрат на поховання у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 р. № 826, та постанови правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 3 жовтня 2008 р. № 45 "Про витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання".

І, нарешті, не менш важливе значення мають допомоги, що надаються Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України для дітей, які народилися інвалідами внаслідок травмування на виробництві чи професійного захворювання їхніх матерів під час вагітності. Такі діти відповідно до медичного висновку вважаються застрахованими до досягнення ними 18-річного віку або до закінчення навчання, але не більше як до досягнення 23 років, та наділені правом на соціальне забезпечення відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності".

Розділ 12

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ

103. Поняття державних соціальних допомог, їх ознаки та види

Державними соціальними допомогами вважаються грошові одноразові або періодичні соціальні виплати, що не залежать від попередньої трудової діяльності і надаються у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством, з метою підтримки малозабезпечених осіб, а також компенсації додаткових витрат, які були понесені ними при настанні соціального ризику, за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів.

Державним допомогам притаманні наступні *ознаки*:

1) вони мають аліментарний характер, оскільки призначаються безоплатно і не пов'язані з трудовою діяльністю особи чи сплатою нею страхових внесків;

2) основним джерелом їх виплати є кошти державного чи місцевого бюджетів. Переважно для виплати цих допомог кошти надходять у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів;

3) перелік категорій осіб, які мають право на такі допомоги, визначається законами України;

4) вони надаються з метою матеріальної підтримки малозабезпечених або для компенсації (часткової чи повної) витрат, які понесені у зв'язку з настанням соціального ризику;

5) розмір допомог, як правило, співвідноситься з величиною прожиткового мінімуму або з гарантованим рівнем забезпечення такого мінімуму;

6) їх призначення має так званий адресний характер.

Найбільш поширеними їх *видами* є:

1) державні соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам;

2) допомоги малозабезпеченим;

3) допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства;

4) допомоги на догляд за інвалідами внаслідок психічного захворювання;

5) державні допомоги сім'ям з дітьми;

6) субсидії на оплату житлово-комунальних послуг;

7) державна допомога на поховання;

8) інші види допомог.

104. Допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам

Відповідно до Закону України від 18 травня 2004 р. "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам" передбачено 2 види грошових виплат:

1) державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам;

2) державна соціальна допомога на догляд.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам призначається за наявності наступних умов:

— досягнення віку — 63 років;

— відсутність у них права на страхову пенсію відповідно до законів "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", або на інші виплати відповідно до цих законів, а також права на державну пенсію за спеціальними законами;

— малозабезпеченість особи, тобто середньомісячний сукупний дохід її з незалежних причин є нижчим від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, на відповідний рік.

Розмір цієї допомоги визначається у відсотках до розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, на відповідний рік. Зокрема, при визначенні розміру державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, застосовується гарантований рівень забезпечення прожиткового мінімуму, визначений законом про державний бюджет України на поточний рік.

Розмір допомоги становить:

— для інвалідів I групи та жінок, яким присвоєно звання "Мати — героїня", — 100%;

— для інвалідів II групи — 80%;

— для інвалідів III групи — 60%;

— для осіб, які досягли відповідно віку (чоловіки — 63 років, жінки — 58 років), — 30%;

— для священнослужителів, церковнослужителів та осіб, які протягом не менше 10 років до набрання чинності Законом України від 23 квітня 1991 р. "Про свободу совісті та релігійні організації" тобто до 6 червня 1991 р. обіймали виборні посади або посади за призначенням у релігійних організаціях, за на-

явності архівних документів відповідних державних органів та релігійних організацій або показань свідків, які підтверджують факт такої роботи, — 50% прожиткового мінімуму.

Другим видом державної соціальної допомоги відповідно до Закону "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам" є державна соціальна допомога на догляд. Вона призначається:

1) інвалідам війни I групи з числа військовослужбовців та інших осіб, яким призначено пенсії по інвалідності відповідно до Закону "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" — у розмірі 50% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

2) інвалідам війни II групи, які є самотніми та за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду, яким призначена пенсія по інвалідності відповідно до Закону "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" — у розмірі 25% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

3) інвалідам війни III групи, які є самотніми та за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду, яким призначена пенсія по інвалідності відповідно до Закону "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" — у розмірі 15% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

4) особам, які належать до інвалідів війни відповідно до Закону "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" та одержують пенсії за віком, по інвалідності або за вислугу років, крім інвалідів війни, яким призначена пенсія по інвалідності відповідно до Закону "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" — інвалідам I групи, а також інвалідам II і III груп, які є самотніми і за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду — у розмірі 15% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

5) особам, які є інвалідами I групи, з числа військовослужбовців, якщо причиною їхньої інвалідності є каліцтво, одержане внаслідок нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби, трудове каліцтво, професійне захворювання або загальне захворювання, а також самотнім пенсіонерам, що за висновком ЛКК потребують догляду, яким призначено пенсії за вислугу років відповідно до Закону "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" — у розмірі 15% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

б) іншим малозабезпеченим інвалідам I групи, а також одиноким малозабезпеченим особам, які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду і одержують пенсію за віком, за вислугу років чи по інвалідності — у розмірі 15% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Державна соціальна допомога на догляд не призначається:

— особам, які одержують соціальні пенсії або надбавки до пенсії на догляд відповідно до законодавства, що було чинним раніше;

— інвалідам, яким призначено відшкодування витрат на догляд відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності".

Ці допомоги призначаються органами праці та соціального захисту населення.

Усі зазначені допомоги виплачуються за рахунок коштів державного бюджету України.

105. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям

Відповідно до Закону "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" *державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям* — це щомісячна виплата, яка надається малозабезпеченим сім'ям, у яких з поважних або незалежних від них причин середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму, що встановлений законодавством для сім'ї. Вона виплачується у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

Суб'єктом призначення цієї допомоги є малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України. Її розмір визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї, встановленим на відповідний період, та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим ніж 75% прожиткового мінімуму для сім'ї з урахуванням величини гарантованого рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

При невиконанні умов призначення і виплати цієї допомоги розмір її може бути зменшений. Призначена соціальна допомога зменшується до 50% її розміру в разі невикористання сім'єю можливостей знаходження додаткових джерел для існування.

Така допомога призначається на 6 місяців. Одиноким особам, які за результатами медико-соціальної експертизи визнані не-

працевдатними і не мають інших джерел існування (не отримують доходів, крім доходів від особистого селянського господарства), вона може бути призначена на весь строк визнання особи непрацевдатною. Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел існування за тих самих умов, соціальна допомога може бути призначена довічно.

Виплата цієї допомоги може припинятися в наступних випадках:

— якщо сім'єю приховано або навмисно подано недостовірні дані про її доходи та майновий стан, що вплинули на встановлення права на соціальну допомогу і визначення її розміру, внаслідок чого були надмірно виплачені кошти;

— у разі переїзду сім'ї в іншу місцевість та настання обставин, що унеможливають виплату соціальної допомоги (зокрема, смерть одинокої особи);

— за заявою уповноваженого представника сім'ї.

До складу сім'ї, що звертається за призначенням соціальної допомоги, належать чоловік, дружина, рідні, усиновлені та підопічні діти цих осіб, а також діти, які навчаються у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I—IV рівнів акредитації з денною формою навчання до досягнення 23 років і не мають власних сімей незалежно від місця проживання або реєстрації; неодружені повнолітні діти, які визнані інвалідами з дитинства I та II групи або інвалідами I групи і проживають разом з батьками; непрацевдатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні в зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одиноким інвалідом I групи і здійснює догляд за ним та інші передбачені законодавством особи.

Рішення про призначення соціальної допомоги або про відмову в її наданні приймається органом праці та соціального захисту населення протягом 10 календарних днів.

Покриття витрат на виплату державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям здійснюється за рахунок субвенцій з державного до місцевих бюджетів.

106. Допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства

Відповідно до Закону України від 16 листопада 2000 р. "Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам" право на державну соціальну допомогу мають інваліди з дитинства і діти-інваліди віком до 18 років.

Державна соціальна допомога призначається у таких розмірах:

- інвалідам з дитинства I групи — 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- інвалідам з дитинства II групи — 80% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- інвалідам з дитинства III групи — 60% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- на дітей-інвалідів віком до 18 років — 70% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Інвалідам з дитинства, які перебувають на повному державному утриманні у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонатах для ветеранів війни та праці, стаціонарних відділеннях територіального центру соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян тощо, виплачується 25% призначеного розміру державної соціальної допомоги.

Дітям-інвалідам із числа сиріт за період перебування на повному державному утриманні державна соціальна допомога виплачується в повному розмірі та перераховується на їх особисті рахунки у банку.

Іншим дітям-інвалідам, які перебувають у будинках-інтернатах, інших стаціонарних установах (закладах) на повному державному утриманні, призначена державна соціальна допомога виплачується в розмірі 50% та перераховується на їх особисті рахунки у банку. При цьому частина державної соціальної допомоги, що залишилася після виплати суми державної соціальної допомоги, перераховується на банківський рахунок установи (закладу) за місцем перебування дитини і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання дітей.

Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства призначається на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи.

Інвалідам з дитинства I групи встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі 50% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Одиноким інвалідам з дитинства II і III груп, які за висновком МСЕК потребують постійного стороннього догляду, встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі 15% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом устанавлюється в розмірі: на дитину-інваліда віком до 6 років — 50% прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років, на дитину-інваліда

віком від 6 до 18 років — 50% прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років призначається одному з батьків, усиновлювачів, опікуну, піклувальнику, які не працюють і фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом. Одинокій матері (одинокому батьку) надбавка на догляд за дитиною-інвалідом призначається незалежно від факту роботи.

У разі смерті інваліда з дитинства або дитини-інваліда віком до 18 років членам його сім'ї або особі, яка здійснила поховання, виплачується допомога на поховання у розмірі 2-місячної суми державної соціальної допомоги або відшкодовуються витрати згідно з іншими нормативно-правовими актами.

Допомога на поховання виплачується незалежно від строку звернення за її виплатою.

107. Державні допомоги сім'ям з дітьми

Право на державну допомогу сім'ям з дітьми мають громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, у випадках та на умовах, передбачених Законом України від 21 листопада 1992 р. "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" (в редакції Закону від 22 березня 2001 р.) та іншими законами України. Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також особи, яким надано статус біженця в Україні, мають право на державну допомогу нарівні з громадянами України.

Відповідно до означеного Закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) допомога при народженні дитини;
- 3) допомога при усиновленні дитини;
- 4) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку;
- 5) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- 6) допомога на дітей одиницями матерям.

Покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється за рахунок коштів державного бюджету України у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів. Це не стосується виплат допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами

жінкам з числа військовослужбовців Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань, а також Державної спеціальної служби транспорту та з числа осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Державної кримінально-виконавчої служби України. Покриття витрат на виплату зазначеного виду державної допомоги цим категоріям жінок здійснюється за рахунок відповідних бюджетів.

Всі види державної допомоги сім'ям з дітьми, крім допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам з числа військовослужбовців Збройних Сил та інших спеціальних утворень, призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника). Натомість жінкам з числа військовослужбовців допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається і виплачується за місцем основної роботи (служби).

108. Державна соціальна допомога у зв'язку з вагітністю та пологами

Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Підставою для призначення жінкам допомоги є довідка лікувального закладу та довідка з основного місця роботи (служби, навчання), ліквідаційної комісії для жінок, звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, державної служби зайнятості для жінок, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні; з місця проживання для непрацюючих жінок про те, що вони не працюють (не служать, не навчаються).

Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину протягом 2 місяців з дня її народження, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки за період з дня усиновлення чи встановлення опіки і до закінчення строку післяпологової відпустки.

Така допомога призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше 6 місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку

з вагітністю та пологами, і виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження 2 чи більше дітей — 70) календарних днів після пологів. Жінкам, віднесеним до 1—4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога у разі вагітності та пологів виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 — до пологів та 90 — після пологів). Вона обчислюється сумарно та надається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається у розмірі 100% середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги в разі безробіття тощо) жінки, але не менше 25% від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

109. Допомога при народженні дитини

Допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини (опікуну). Одноразова допомога, призначена опікуну, вважається власністю дитини.

Вказана допомога призначається на підставі свідоцтва про народження дитини. Опікунам ця допомога призначається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки.

Одноразова допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 місяців з дня народження дитини.

У разі народження (встановлення опіки) 2 і більше дітей допомога надається на кожну дитину.

Допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 місяців з дня народження дитини. У разі народження мертвої дитини допомога при народженні дитини не призначається.

Допомога при народженні дитини нараховуються виходячи з розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років, встановленого на день народження дитини. Вона надається у сумі, кратній 30 розмірам прожиткового мінімуму, — на першу дитину; кратній 60 розмірам прожиткового мінімуму, — на другу дитину; кратній 120 розмірам прожиткового мінімуму, — на третю і кожну наступну дитину. Виплата допомоги здійснюється одноразово у десятикратному розмірі прожиткового мінімуму при народженні дитини, решта суми допомоги на

першу дитину виплачується протягом наступних 24 місяців, на другу дитину — 48 місяців, на третю і кожен наступну дитину — 72 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Допомога призначається і виплачується органами праці та соціального захисту населення за місцем проживання особи, яка звернулась за її призначенням.

110. Допомога при усиновленні дитини

Право на допомогу при усиновленні дитини має особа, яка є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновила дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо усиновлювачами є подружжя — один з них на їх розсуд).

Зазначена допомога призначається на підставі рішення про усиновлення дитини.

У разі усиновлення 2 і більше дітей допомога надається на кожен дитину.

Допомога при усиновленні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини.

Допомога при усиновленні дитини призначається незалежно від одержання на дитину інших видів допомоги.

Допомога при усиновленні дитини надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні першої дитини. Порядок і умови виплати допомоги при усиновленні дитини та підстави для припинення виплати такої допомоги визначаються Кабінетом Міністрів України.

111. Державна соціальна допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається особі (одному з батьків дитини, усиновлювачеві, опікуну, бабі, дідові або іншому родичу), яка фактично здійснює догляд за дитиною.

Допомога по догляду за дитиною, призначена опікуну, вважається власністю дитини.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується щомісяця з дня її призначення до дня досягнення дитиною трирічного віку включно. Усиновлювачам та опікунам допомога призначається не раніше, ніж з дня прийняття рішення про усиовлення або встановлення опіки.

Призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку особі, яка фактично доглядає за дитиною, здійснюється за письмовою заявою цієї особи та на підставі довідки з місця роботи (служби, навчання) матері дитини про те, що вона вийшла на роботу до закінчення строку відпустки по догляду за дитиною і виплату зазначеної допомоги їй припинено (із зазначенням дати).

Особам, звільненим з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, до їх працевлаштування допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається на підставі довідки ліквідаційної комісії.

Особам, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається на підставі витягу з наказу (розпорядження) роботодавця про надання особі, яка фактично здійснює догляд за дитиною, відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Особам, зареєстрованим у державній службі зайнятості як безробітні, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається на підставі довідки державної служби зайнятості.

У разі працевлаштування або виходу на роботу матері дитини або особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною, до закінчення строку догляду у режимі повного робочого часу зазначена допомога виплачується особі, яка продовжує здійснювати догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку особі, яка фактично доглядає за дитиною, здійснюється за письмовою заявою цієї особи та на підставі довідки матері дитини про те, що виплату зазначеної допомоги їй припинено (із зазначенням дати).

Матерям, які мають дітей віком до 3 років і вийшли на роботу та працюють у режимі неповного робочого часу або вдома, що підтверджується довідкою з місця роботи, або одночасно продовжують навчання з відривом від виробництва, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається (виплачується) в повному розмірі.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців, але не менше 130 грн.

Така допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається на кожну дитину незалежно від кількості народжених (усиновлених, взятих під опіку) дітей у сім'ї, по догляду за якими надається допомога.

112. Державна соціальна допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, призначеним в установленому законом порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які позбавлені батьківського піклування. Така допомога вважається власністю дитини.

Допомога на дітей, над якими встановлену опіку чи піклування, призначається в розмірі, що становить 2 прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку. У разі коли на дитину виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога, розмір допомоги на дитину, над якою встановлену опіку чи піклування, визначається як різниця між 2 прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги.

Вказана допомога призначається з місяця, в якому була подана заява з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця до моменту досягнення дитиною 18-річного віку включно.

Виплата допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, припиняється у наступних випадках:

- звільнення від виконання обов'язків опікуна чи піклувальника;
- працевлаштування або укладення шлюбу дитиною до досягнення нею 18-річного віку;
- досягнення дитиною 18-річного віку.

Покриття витрат на виплату допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, здійснюється за рахунок

коштів державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

113. Державна соціальна допомога на дітей одиницями матерям

Право на допомогу на дітей одиницями матерям мають одиницями матері (які не перебувають у шлюбі), одиницями усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження дитини або документі про народження дитини, виданому компетентними органами іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку (рішенні про усиновлення дитини) відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини.

Право на допомогу на дітей одиницями матерям (батькам) має мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію.

Допомога на дітей одиницями матерям призначається незалежно від одержання інших видів державної допомоги сім'ям з дітьми.

Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої на дітей одиницями матерям, не має. При реєстрації цією жінкою шлюб з особою, від якої вона має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

Допомога на дітей одиницями матерям, одиницями усиновлювачам, матері (батьку) у разі смерті одного з батьків, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, а також вищих навчальних закладах I—IV рівнів акредитації, — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

114. Субсидії на оплату житлово-комунальних послуг

Субсидії — це адресні безготівкові державні допомоги, які надаються громадянам для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

Субсидія призначається за умови, коли розмір плати за житлово-комунальні послуги в межах норм споживання перевищує 15% середньомісячного сукупного доходу, а за придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива — 15% річного сукупного доходу.

Якщо у житловому приміщенні зареєстровані і проживають тільки пенсіонери та інші непрацездатні громадяни або у складі проживаючих є неповнолітні діти, інваліди I та II групи і середньомісячний дохід на одного зареєстрованого не перевищує 50% прожиткового мінімуму, субсидія призначається за умови, що розмір плати за житлово-комунальні послуги становить більше 15% сукупного доходу (див. постанову Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 р. № 1156 "Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії").

Субсидія призначається в межах встановлених норм користування житлово-комунальними послугами.

Субсидії надаються за рахунок коштів місцевих бюджетів за місцем проживання особи. Вони розраховуються виходячи з кількості зареєстрованих у житловому приміщенні (будинку) осіб, яким нараховується плата за житлово-комунальні послуги, в тому числі осіб, призваних на строкову військову службу.

Рішення про призначення або про відмову у призначенні субсидій приймається протягом 10 днів після подання заяви та всіх необхідних документів.

Субсидія призначається на 6 місяців, а на оплату природного газу, що споживається на індивідуальне опалення, — на опалувальний період, починаючи з місяця звернення за її призначенням чи перерахунком.

Розмір субсидії не може бути більшим від розміру житлово-комунальних платежів. При цьому власник або наймач житла повинен сплачувати визначений відсоток платежів.

115. Державні допомоги особам, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС

Відповідно до Закону "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", потерпілим дітям та їхнім батькам здійснюються такі гарантовані державою соціальні допомоги:

1) повне державне забезпечення дітей до вступу їх до школи (не старше 8 років) шляхом безплатного виховання (утримання) їх у державних та комунальних дошкільних навчальних закладах і надання щомісячної грошової допомоги;

2) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років — у розмірі 100% середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу за весь період хвороби;

3) щомісячна виплата в порядку та розмірі встановлених Кабінетом Міністрів України на кожну дитину шкільного віку, яка евакуйована із зони відчуження або народилася після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері має підстави належати до категорії I або 2, або матері, яка на час настання вагітності або під час вагітності має підстави належати до категорії I або 2, а також на кожну дитину, яка проживала у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення;

4) щомісячна виплата мінімальної заробітної плати сім'ям на кожну дитину шкільного віку, яка стала інвалідом або перебуває на диспансерному обліку у зв'язку з захворюванням внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також дітям шкільного віку, батьки яких стали інвалідами I або II групи чи померли внаслідок Чорнобильської катастрофи;

5) безплатне харчування учнів середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних закладів освіти, студентів коледжів та технікумів (училищ), розташованих на територіях радіоактивного забруднення, а також дітей, евакуйованих із зони відчуження, дітей, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, і тих, які проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення. Дітям, які не харчуються в зазначених навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади, до досягнення повноліття виплачується грошова компенсація;

б) грошова компенсація батькам потерпілих дітей, які не відвідують дитячі дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (у тому числі і тих, які не знаходяться в обліковому складі шкіл), якщо діти не перебувають на повному державному забезпеченні, в порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Крім допомог потерпілим дітям та їхнім батькам, законодавством також передбачена виплата допомог та компенсацій особам, які віднесені до категорії постраждалих осіб внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Крім вказаних допомог, громадянам, які проживають на територіях радіоактивного забруднення, виплачується щомісячна грошова допомога у зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва та особистого підсобного господарства в порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Розділ 13 СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ

116. Поняття та ознаки соціальних пільг

Основними ознаками соціальних пільг вважаються такі:

— вони спрямовуються на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності. Метою встановлення пільг є соціальний захист, покращення становища окремих категорій громадян;

— є своєрідним відхиленням від єдиних положень нормативного характеру та способом юридичної диференціації прав громадян, елементом їх спеціального правового статусу. Так, для певних категорій громадян встановлені правила, які полегшують вступ до навчальних закладів, гарантують безплатний проїзд у громадському транспорті, зменшують розмір оплати житлово-комунальних послуг тощо;

— є правомірними винятками з правила про необхідність виконання особою обов'язків, передбачених законодавством;

— закріплюються переважно у законах, якими визначаються особливості спеціального правового статусу певних категорій громадян.

Соціальними є пільги, що надаються для життєзабезпечення громадян у зв'язку із зниженням рівня їх доходів нижче прожиткового мінімуму або втратою (зниженням) працездатності. Ці пільги належать до видів соціального забезпечення. Правовою підставою надання громадянам соціальних пільг є: 1) настання соціального ризику за обставин, передбачених у законодавстві; 2) наявність у особи особливих заслуг перед державою, що пов'язані із такими публічними подіями державного чи міжнародного значення, як військові дії, техногенні катастрофи, стихійні лиха тощо.

Отже, *соціальна пільга* — це законодавче звільнення (повне чи часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності в такої особи значних заслуг перед державою, що пов'язані з певними публічними подіями.

Соціальні пільги є додатковим видом соціального забезпечення; вони надаються незалежно від того, отримує особа пенсію,

допомоги чи заробітну плату. Їх роль полягає у забезпечення додаткової підтримки особам, у яких пенсія та заробітна плата є меншими від прожиткового мінімуму. Соціальні пільги спрямовані на реалізацію конституційного права кожного громадянина на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Збереження соціальних пільг є обов'язком держави. Вона повинна забезпечити громадянам доходи не нижче від базового державного соціального стандарту — прожиткового мінімуму. Якщо сукупний дохід громадян перевищує вартісну величину прожиткового мінімуму, держава звільняється від такого обов'язку.

До недоліків сучасної державної системи соціальних пільг можна віднести: відсутність системного нормативно-правового акту, яким би комплексно визначались підстави, суб'єкти, види та механізм надання соціальних пільг; недосконалість механізму надання пільг, оскільки реально ними можуть скористатися не всі, хто має на них право (наприклад, правом безоплатного проїзду міським транспортом користуються лише пенсіонери, які проживають у місті; натомість сільські жителі таку пільгу практично використати не можуть); відсутність спеціальної системи моніторингу доходів сімей, а тому важко визначити тих осіб, яким забезпечення є найбільш необхідним; підприємства та організації, на які покладається обов'язок надання пільг, не мають єдиної методики обчислення фактичної вартості окремих видів пільг та методики обліку наданих пільг. Відсутня також статистична звітність щодо фактичної вартості пільг та стану їх фінансування.

117. Класифікація соціальних пільг

Усі соціальні пільги, що передбачені чинним законодавством, поділяються на окремі види.

Диференціація соціальних пільг у законодавстві здійснюється за суб'єктами, яким вони надаються. Передбачено надання пільг: ветеранам війни; ветеранам праці; особам, які мають особливі заслуги перед державою; багатодітним сім'ям; особам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; дітям-сиротам; реабілітованим особам, пенсіонерам, інвалідам, дітям-інвалідам тощо.

За терміном надання соціальні пільги можна класифікувати на: постійні, що надаються впродовж тривалого часу; тимчасові, які надаються на певний обумовлений період. Окремо виділя-

ють так звані надзвичайні пільги. Вони надаються у зв'язку з певними обставинами.

За ступенем персоніфікації соціальні пільги поділяють на одноособові (наприклад, пільга щодо оплати медикаментів, забезпечення санаторно-курортним лікуванням) та сімейні (пільга на оплату житлово-комунальних послуг). З огляду на періодичність виплати, виділяють одноразові (забезпечення спецавто-транспортом) та щомісячні (оплата житла) пільги.

За змістом всі соціальні пільги можна поділити на:

1) житлово-комунальні (звільнення або зменшення плати за житло та (або) комунальні послуги; першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов; надання бюджетних кредитів та позик на індивідуальне житлове будівництво);

2) медико-реабілітаційні (безоплатне або пільгове придбання ліків, безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування та виплата компенсації за невикористане право на пільгове санаторно-курортне лікування);

3) транспортні (право безкоштовного проїзду громадян усіма видами пасажирського міського (комунального) та приміського транспорту);

4) соціально-побутові (безкоштовне або пільгове встановлення телефонів; безкоштовне або пільгове користування телефоном; безоплатне або пільгове забезпечення автомобілем; позачергове влаштування до закладів соціального захисту, а також на обслуговування службами соціального захисту вдома; надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, фермерського господарства тощо);

5) соціально-трудова (позаконкурсне зарахування до вищих навчальних закладів при одержанні позитивних оцінок; позачергове працевлаштування за спеціальністю; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників та на працевлаштування у випадку ліквідації підприємства; підвищений розмір виплати допомоги в разі тимчасової непрацездатності; використання щорічної відпустки у зручний для працівника час тощо).

118. Звільнення або зменшення плати за житло та комунальні послуги

При наданні пільг щодо оплати за житло враховується площа будинку (квартири) в межах норми: 21 кв. м опалювальної

площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні і має право на зниження оплати, та додатково 10,5 кв. м на сім'ю.

Повністю від оплати за житло та комунальні послуги, а також від плати за користування позавідомчою охоронною сигналізацією житла звільняються особи, які мають трудові заслуги перед державою, а також члени їхніх сімей, що спільно проживають з ними. Зазначена пільга зберігається за дружиною (чоловіком), батьками померлих Героїв Радянського Союзу; повних кавалерів ордена Слави; нагороджених 4 і більше медалями "За відвагу"; Героїв Соціалістичної праці та повних кавалерів ордена Трудової Слави, незалежно від часу їх смерті.

Правом на зниження плати за користування житлом чи комунальними послугами користуються: 1) інваліди війни — у розмірі 100% вартості оплати за користування житлом чи комунальними послугами; 2) учасники бойових дій та особи, що прирівняні до них, — 75%; 3) учасники війни та особи, на яких поширюється чинність Закону "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", — 50%; сім'ї інвалідів війни, учасників бойових дій та осіб, що прирівнюються до них, — 75%; сім'ї учасників війни та осіб, на яких поширюється чинність Закону "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", у складі яких є лише непрацездатні особи, надається відповідна знижка (100%, 75%, 50%) за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі — 42 кв. м на кожну особу, яка має право на знижку, та 21 кв. м на сім'ю.

Оплата за житло та комунальні послуги знижується на 50% також: 1) реабілітованим громадянам; 2) громадянам, віднесеним до 1 та 2 категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи; 3) дружині (чоловікові) померлих громадян (віднесених до категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи); 4) дружині (чоловікові) померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесених до 3 категорії, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою; 5) опікуну (на час опікунства) дітей померлих громадян, віднесених до 1, 2, 3 категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи); 6) дітям-інвалідам, інвалідність яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою.

Громадяни, що належать до 3 і 4 категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи, мають право на відшкодування 50% вартості палива, придбаного в межах установлених норм, якщо вони проживають у будинках, що не мають центрального

опалення, на час постійного проживання або постійної роботи (навчання) в зоні посиленого радіоекологічного контролю.

Пільги при оплаті за користування житлом та комунальними послугами іншим категоріям громадян (наприклад, інвалідам загального захворювання) законодавством не передбачені, але органи місцевого самоврядування можуть надавати додаткові пільги малозабезпеченим верствам населення за рахунок коштів місцевих бюджетів.

119. Право на безоплатне або пільгове придбання ліків

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1303 "Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань" таким правом наділені: 1) особи, яким передбачено безоплатний відпуск лікарських засобів згідно із Законом "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"; 2) особи, які мають особливі трудові заслуги перед державою відповідно до Закону "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні"; 3) особи, яким передбачено безоплатний відпуск лікарських засобів згідно із Законом "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи"; 4) пенсіонери із числа колгоспників, робітників, службовців, які одержують пенсію за віком, у зв'язку з інвалідністю та в разі втрати годувальника у мінімальних розмірах (за винятком осіб, які одержують пенсію на дітей у разі втрати годувальника); 5) діти віком до 3 років; 6) діти-інваліди до 18 років; 7) діти віком до 16 років, які перенесли у 1988 році хімічну інтоксикаційну алопецію у м. Чернівцях; 8) дівчата-підлітки і жінки з протипоказаннями вагітності, а також жінки, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Крім названих категорій осіб, у спеціальному додатку 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1303 визначено Перелік категорій захворювань, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби відпускаються безоплатно. До них належать: онкологічні захворювання, гематологічні захворювання, діабет (цукровий і нецукровий), ревматизм,

пухирчатка, туберкульоз, дизентерія, дитячий церебральний параліч, бронхіальна астма та деякі інші захворювання.

Лікарські засоби за наявності у особи вказаних захворювань відпускаються безоплатно лише в разі амбулаторного лікування основного захворювання, за яким надано пільги.

Особи, що є хворими на СНІД, та ВІЛ-інфіковані незалежно від основного захворювання мають право на безоплатне відпускання лікарських засобів за наявності у них будь-яких інших захворювань.

Законодавством передбачено також пільговий (з оплатою 50% їхньої вартості) продаж лікарських засобів. Зокрема, при амбулаторному лікуванні на умовах пільгового продажу відпускаються лікарські засоби за рецептами лікарів: 1) інвалідам I та II групи унаслідок трудового каліцтва, професійного або загального захворювання; 2) інвалідам з дитинства I та II групи; 3) дітям віком від 3 до 6 років; 4) особам, реабілітованим відповідно до Закону України від 17 квітня 1991 р. "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні", які стали інвалідами внаслідок репресій або є пенсіонерами; 5) особам, нагородженим знаком "Почесний донор України" та "Почесний донор СРСР" відповідно до Закону "Про донорство крові та її компонентів".

Безкоштовно або на пільгових умовах хворим відпускаються лікарські засоби вітчизняного та іноземного виробництва згідно з Переліком лікарських засобів вітчизняного та іноземного виробництва, які можуть закуповувати заклади й установи охорони здоров'я, що повністю або частково фінансуються з державного та місцевого бюджетів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 р. № 1071.

Дітям-інвалідам віком до 16 років лікарські засоби відпускають за рецептами лікарів незалежно від місця проживання цих дітей, але в межах Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. Витрати, пов'язані з оплатою вартості лікарських засобів, покладено на органи охорони здоров'я за місцем, де ці ліки фактично відпускаються.

Розділ 14

СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

120. Поняття та форми соціального обслуговування

Соціальне обслуговування розглядається як система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності (див. Закон України від 19 червня 2003 р. "Про соціальні послуги").

Право на соціальне обслуговування мають громадяни України, а також іноземні громадяни та особи без громадянства, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України.

Більш детально законодавство України виділяє наступних суб'єктів, яким надається соціальне обслуговування:

а) особи похилого віку, які не можуть себе самостійно обслуговувати;

б) діти;

в) інваліди або інші особи, які втратили працездатність;

г) малозабезпечені сім'ї;

д) безробітні;

е) особи, які постраждали від техногенних катастроф.

Основною підставою для надання соціального обслуговування є *складна життєва обставина* — тобто така, що об'єктивно порушує нормальну життєдіяльність особи, наслідки якої вона не може подолати самостійно.

Потрапивши у складні життєві обставини, особа втрачає засоби до існування, внаслідок чого стає малозабезпеченою, потребує лікування, не може самостійно себе обслуговувати, а тому виникає потреба надання їй соціального обслуговування.

За чинним законодавством органами, що надають відповідні види соціального обслуговування, є державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, юридичні особи, що утворені відповідно до законодавства і не мають на меті отримання прибутку. Соціальне обслуговування може також надаватися фізичними особами.

Соціальне обслуговування застрахованим громадянам надається органами відповідних фондів загальнообов'язкового соціального страхування. Незастрахованим особам соціальне обслуговування надають територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян; відділення соціальної допомоги вдома; спеціальні будинки-інтернати для престарілих та інвалідів; дитячі будинки-інтернати; будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; геріатричні пансіонати; пансіонати для ветеранів війни і праці; психоневрологічні інтернати тощо.

Соціальне обслуговування зазвичай здійснюється у формі надання *соціальних послуг*, а подекуди і у формі матеріальної підтримки. Соціальні послуги можуть бути різноманітними за своїм характером. Найчастіше їх розглядають як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Залежно від мети надання соціальні послуги поділяють на: соціально-побутові послуги, соціально-медичні послуги, психологічні послуги, психолого-педагогічні послуги, соціально-економічні послуги, правові послуги, послуги з соціальної і професійної реабілітації та адаптації, послуги з працевлаштування та інформаційні послуги.

Рідше соціальне обслуговування відбувається у вигляді *матеріальної підтримки*. Вона полягає в наданні особі, яка перебуває у складних життєвих обставинах, матеріальних благ: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття, та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Ще рідше соціальне обслуговування здійснюється у вигляді *надання грошової допомоги чи грошової компенсації*.

Найбільш поширеними видами соціального обслуговування, що мають самостійне юридичне значення та встановлені чинним законодавством, є:

- 1) соціальне обслуговування громадян похилого віку (стаціонарне або на дому);
- 2) соціальне обслуговування дітей (стаціонарне, за місцем навчання або проживання);
- 3) соціальна реабілітація інвалідів (працевлаштування, освіта);

- 4) санаторно-курортне лікування;
- 5) забезпечення протезно-ортопедичними виробами;
- 6) забезпечення засобами пересування.

121. Соціальне обслуговування громадян похилого віку

Соціальне обслуговування громадян похилого віку здійснюється на дому або в спеціалізованих установах (стаціонарне соціальне обслуговування). Зазвичай воно надається безоплатно, хоч у деяких випадках, визначених законодавством, здійснюється за плату.

На дому соціальні послуги пенсіонерам та самотнім непрацездатним громадянам надаються структурними підрозділами територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян, які створюються за рішенням відповідних органів місцевої виконавчої влади за погодженням з головним управлінням праці і соціального захисту населення обласної державної адміністрації (див. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 р. № 1417).

Одним із структурних підрозділів територіального центру є відділення соціальної допомоги вдома, яке створюється за наявності не менше 80 самотніх непрацездатних громадян, які мешкають на відповідній території та потребують соціально-побутової допомоги вдома.

Відділення приймає на обслуговування самотніх непрацездатних громадян (пенсіонерів), в тому числі самотні (бездітні) подружні пари та інвалідів I і II групи незалежно від віку старших 18 років, які частково або значно втратили здатність до самообслуговування і за висновками медичного закладу потребують соціально-побутового обслуговування та догляду в домашніх умовах на підставі картки медичного огляду, акта обстеження матеріально-побутових умов проживання та особистої заяви. До числа самотніх непрацездатних громадян належать громадяни, в тому числі подружжя, які не мають працездатних родичів, що зобов'язані за законом їх утримувати.

У територіальних центрах утворюються також інші відділення, які надають соціальні послуги. До них належать: відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги, відділення соціально-побутової адаптації, медико-соціальних

послуг, відділення стаціонарне для постійного або тимчасового проживання.

Стаціонарне соціальне обслуговування громадян похилого віку та інвалідів здійснюють:

— будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів;

— геріатричні пансіонати;

— пансіонати для ветеранів війни і праці;

— психоневрологічні інтернати;

— спеціальні будинки-інтернати для престарілих та інвалідів.

Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричні пансіонати, пансіонати для ветеранів війни і праці і психоневрологічні інтернати надають наступні види послуг:

— забезпечення житлом, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом;

— забезпечення раціональним 4-разовим харчуванням з урахуванням віку і стану здоров'я осіб, що проживають в інтернаті, в межах натуральних норм харчування;

— забезпечення цілодобовим медичним обслуговуванням, консультативною допомогою, стаціонарним лікуванням на базі закріплених за інтернатом лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я;

— забезпечення слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування, медикаментами та життєво-необхідними ліками відповідно до медичного висновку;

— забезпечення комунально-побутовим обслуговуванням;

— організацію культурно-масової та оздоровчо-спортивної роботи з урахуванням стану здоров'я і віку мешканців будинку-інтернату;

— створення умов, що сприяють адаптації осіб, які перебувають в інтернаті, у новому середовищі.

Ще одним органом, який здійснює соціальне обслуговування, є спеціальний будинок-інтернат для престарілих та інвалідів (див. постанову Ради Міністрів УРСР від 2 березня 1990 р. № 49 "Про спеціальні будинки-інтернати для престарілих та інвалідів"). Він є медико-соціальним закладом, призначеним для постійного проживання інвалідів I та II груп престарілих громадян із числа звільнюваних з місць позбавлення волі особливо небезпечних рецидивістів та інших осіб, за якими відповідно до чинного законодавства встановлено адміністративний нагляд, а також тих осіб, які направляються з приймальників-розподільників із числа вказаних інвалідів і престарілих, раніше

судимих або неодноразово притягуваних до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку, якщо зазначені особи потребують догляду, побутового і медичного обслуговування, систематичного та цілеспрямованого виховного впливу державних і громадських організацій.

122. Соціальне обслуговування неповнолітніх

Соціальне обслуговування неповнолітніх здійснюється в основному спеціалізованими соціальними установами (стаціонарне соціальне обслуговування). Останнім часом більшого розвитку набувають різні види соціального обслуговування неповнолітніх за місцем проживання (на дому).

Можна виділити 3 основних види соціального обслуговування дітей:

- соціальне обслуговування дітей дошкільного віку в дошкільних дитячих установах;
- соціальне обслуговування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьків;
- соціальне обслуговування дітей з вадами фізичного або розумового розвитку.

Соціальне обслуговування дітей дошкільного віку в дошкільних дитячих установах відповідно до Закону України від 23 травня 1991 р. "Про освіту" (в редакції Закону від 23 березня 1996 р.) здійснюється в дошкільних навчальних закладах. Закон виділяє наступні види таких закладів: ясла; ясла-садки; дитячі садки; ясла-садки компенсуючого типу; будинки дитини; дитячі будинки інтернатного типу; ясла-садки сімейного типу; ясла-садки комбінованого типу; центри розвитку дитини.

Найбільш поширеною дошкільною дитячою установою є дитячий садок з денним перебуванням і обслуговуванням у ньому дитини в робочі дні тижня.

Соціальне обслуговування дітей у державних і комунальних дошкільних та інтернатних навчальних закладах надається за плату, розмір якої встановлюється органами місцевого самоврядування.

Соціальне забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється спеціалізованими дитячими установами: школами-інтернатами; дитячими будинками сімейного типу.

Соціальне обслуговування дітей з вадами фізичного або розумового розвитку здійснюється дитячими будинками-інтернатами. Вони є соціально-медичними установами для постійного проживання дітей віком від 4 до 18 років з вадами фізичного або розумового розвитку, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування (див. Типове положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату, затв. наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 2 квітня 2008 р. № 173). До дитячого будинку-інтернату приймаються на державне утримання діти віком від 4 до 18 років з вадами фізичного або розумового розвитку, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування, освітніх та реабілітаційних послуг.

123. Індивідуальна програма реабілітації інваліда

Соціальна реабілітація інвалідів — це відповідний комплекс заходів, що спрямовані на відновлення здоров'я і здібностей інваліда та створення йому необхідних умов і рівних можливостей у всіх сферах життєдіяльності.

Основними видами реабілітаційної допомоги інвалідів є: медична реабілітація (відновна терапія і реконструктивна хірургія з поступовим протезуванням); професійна реабілітація (професійна орієнтація, професійне навчання або перекваліфікація, раціональне працевлаштування); соціально-побутова реабілітація (соціально-побутове влаштування та обслуговування).

Основним документом, що визначає види, форми й обсяг реабілітаційних заходів, оптимальні строки їх здійснення та конкретних виконавців, є індивідуальна програма реабілітації інваліда, що розробляється МСЕК з урахуванням місцевих можливостей, соціально-економічних, географічних і національних особливостей (див. Положення про індивідуальну програму реабілітації інваліда, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 757).

Вона розробляється на підставі Державної типової програми реабілітації інвалідів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2006 р. № 1686. Ця програма має реабілітаційний характер. Інвалід може відмовитися від того чи іншого виду, форми й обсягу реабілітаційних заходів або від реалізації програми в цілому. За наявності згоди інваліда з індивідуальною програмою реабілітації він зобов'язується активно сприяти її реалізації.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аракчеев В.В.* Пенсионное право России. — СПб.: Юридический центр "Пресс", 2003. — 351 с.
2. *Боднарук М.І.* Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку. — Чернівці: Рута, 2002. — 247 с.
3. *Болотіна Н.* Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // Право України. — 2000. — № 4. — С. 35—39.
4. *Болотіна Н.Б.* Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. — К.: Знання, 2005. — 381 с.
5. *Болотіна Н.Б.* Право соціального захисту України: Навчальний посібник. — К.: Знання, 2005. — 615 с.
6. *Бурак В.Я.* До питання про джерела права соціального забезпечення // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. — Серія юридична. — Вип. 38. — С. 362—369.
7. *Верланов С.* Стандарти прав людини: спроба загально-теоретичної характеристики / Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції. — Львів, 2005. — С. 57—59.
8. *Гарасимів Т.З.* Принципи права соціального забезпечення України. — Дрогобич: Видав. фірма "Відродження", 2002. — 128 с.
9. *Захаров М.Л., Тучкова Э.Г.* Право социального обеспечения России: Учебник. — 2-е изд., испр. и перераб. — М.: Издательство "БЕК", 2002. — 560 с.
10. *Захаров М.Л., Тучкова Э.Г.* Социальное обслуживание рабочих и служащих. — М., 1987.
11. *Иваненко В.А., Иваненко В.С.* Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. — СПб.: Юридический центр "Пресс", 2003. — 404 с.
12. *Иванова Р.И.* Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. — М.: Издат. Москов. ун-та, 1986. — 176 с.
13. *Иванова Р.И., Тарасова В.А.* Пособие по социальному обеспечению. — М.: Юридическая литература, 1997.
14. *Иванова Р.И., Тарасова В.А.* Предмет и метод советского права социального обеспечения. — М.: Наука и техника, 1982. — 176 с.

15. *Камаев И.А.* Роль льгот в правовом регулировании труда рабочих и служащих: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 1984.
16. *Крылатых Е.Р.* Роль льгот в праве социального обеспечения // Вестник МГУ. — Серия 11. Право. — 1988. — № 2. — С. 91—94.
17. *Кульчицька О.І.* Зміст правосуб'єктності громадян за правом соціального забезпечення // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. — Вип. 21. — К.: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2003. — С. 281—287.
18. *Мак Таггарт Г.* Пенсійні системи світу: порівняльний аспект // Людина і праця. — 2004. — № 7. — С. 10—12.
19. *Малько А.В.* Льготная и поощрительная правовая политика. — СПб.: Юридический центр "Пресс", 2004. — 233 с.
20. *Мачульская Е.Е.* Право социального обеспечения: Учебное пособие. — М.: Книжный мир, 1999. — 293 с.
21. *Мачульская Е.Е.* Право социального обеспечения. Перспективы развития. — М.: Городец, 2000. — 144 с.
22. *Михайлов А.В., Ткач О.Й.* Недежавні пенсійні фонди: сьогоднішній погляд у майбутнє. — К., 2001.
23. *Морозова М.С.* Льготы в российском праве (вопросы теории и практики): Дисс. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 1999.
24. *Надточій Б.О.* Обов'язкове державне соціальне страхування по безробіттю // Соціальний захист. — 1999. — № 4. — С. 54—58.
25. *Надточій Б., Демчук Л.* Пенсія в Україні. Коментар Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 512 с.
26. *Онишко Є.* Європейські правові стандарти: загально-теоретична характеристика / Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції. — Львів, 2005. — С. 53—55.
27. *Павленко Ю.* Світовий досвід функціонування систем соціального страхування. Уроки для України // Україна: аспекти праці. — 2002. — № 6. — С. 30—36.
28. Право соціального забезпечення: Навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. *П.Д. Пилипенка*. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2006. — 496 с.
29. Право социального обеспечения: Учебник. — Издание второе, переработанное и дополненное / Под ред. *К.Н. Гусова*. — М.: ООО "ТК Велби", 2002. — 328 с.

30. *Сивак С.* Пенсійне страхування та пенсійна реформа: теоретичні основи // *Право України.* — 1999. — № 10. — С. 61—63.
31. *Сивак С.М.* До питання удосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення // *Вісник Одеського інституту міліції.* — 2000. — № 1. — С. 107—111.
32. *Сивак С.М.* Організаційно-правові основи недержавного пенсійного забезпечення // *Право України.* — 1999. — № 1. — С. 119—121.
33. *Сивак С.М.* Пенсійна реформа: принципи пенсійного забезпечення // *Вісник Львівського державного університету імені Івана Франка.* — Серія юридична. — Вип. 35. — Львів, 2000. — С. 341—346.
34. *Сивак С.М.* Пенсійне страхування та пенсійна реформа // *Право України.* — 1999. — № 10. — С. 61—63.
35. *Сивак С.М.* Реформа пенсійного забезпечення в Україні: професійні пенсійні системи // *Вісник Львівського державного університету імені Івана Франка.* — Серія юридична. — Вип. 34. — Львів, 1999. — С. 125—127.
36. *Синчук С.М.* Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт в Україні / *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції.* — Львів, 2005. — С. 250—253.
37. *Синчук С.М.* Соціальні пільги як вид соціального забезпечення / *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали IX регіональної науково-практичної конференції.* — Львів, 2003. — С. 356—359.
38. *Синчук С.М.* Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення // *Право України.* — 2003. — № 3. — С. 55—59.
39. *Синчук С.М., Бурак В.Я.* Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник / За ред. *С.М. Синчук.* — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 318 с.
40. *Сирота І.М.* Право соціального забезпечення в Україні: Учебник. — Изд. пятое, переработанное и дополненное с учетом изменений действующего законодательства. — Харьков: Одиссей, 2005. — С. 432.
41. *Сирота І.М.* Пенсійне забезпечення в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 1996. — С. 288.
42. *Сирота І.М.* Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. — Харків: Одиссей, 2001. — С. 38—53.
43. *Стаховська Н.М.* Соціальне забезпечення чи захист // *Предприимательство, хозяйство и право.* — 2000. — № 8. — С. 54—57.

44. *Сташків Б.* Принципи права соціального забезпечення // *Право України.* — 2002. — № 4. — С. 86-88.
45. *Сташків Б.І.* Міжнародно-правові акти як джерела права соціального забезпечення // *Держава і право: Збірник наук. праць. Юридичні і політичні науки.* — Вип. 23. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. — С. 337—344.
46. *Сташків Б.І.* Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник — К.: Знання, 2005. — 405 с.
47. *Сташків Б.* Суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення // *Право України.* — 2003. — № 2. — С. 39—44.
48. *Сташків Б.І.* Факти, що мають значення для забезпечення пенсіями // *Соціальний захист.* — 1997. — № 2. — С. 68.
49. *Сташків Б.І.* Юридичні факти в праві соціального забезпечення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. — К., 1997. — 19 с.
50. *Сташків Б.І.* Юридичні факти в праві про допомоги / Проблеми права: Науково-практичний збірник. — Вип. 1. — Чернігів: Юрист, 1997. — С. 22—42.
51. *Сташків Б.* Соціальному обслуговуванню — законодавче закріплення // *Право України.* — 1997. — № 10. — С. 31—35.
52. *Стичинський Б.* Соціальний захист громадян: проблеми і гарантії // *Право України.* — 1993. — № 3.
53. *Субботенко В.К.* Процедурные правоотношения в социальном обеспечении. — Томск: Издат. Томского ун-та, 1980. — 198 с.
54. *Тарасова В.А.* Юридические факты в области пенсионного обеспечения. — М.: Издат. Москов. ун-та, 1980. — 198 с.
55. *Федорченко Ф., Шендрик В.* Оформление пенсий: подробно и доступно. — Харьков: Фактор, 2004. — 354 с.
56. *Фогель Я.М.* Право на пенсию и его гарантии. — М., 1972.
57. *Фогель Я.М.* Социальное обслуживание в СССР. — М., 1980.
58. *Фогель Я.М.* Социальное обслуживание инвалидов — М.: Юридическая литература, 1986.
59. *Шайхатдинов В.М.* Теоретические проблемы советского права социального обеспечения. — Свердловск: Издат. Уральского ун-та, 1986. — 156 с.
60. *Юрій С.І., Шаварина М.П., Шаманська Н.В.* Соціальне страхування. — К.: Кондор, 2004. — 464 с.

ЗМІСТ

Розділ 1 ПОНЯТТЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЙОГО СИСТЕМА

1. Соціальне забезпечення та його місце у системі соціального захисту 3
2. Поняття соціально-забезпечувальних відносин 6
3. Види соціально-забезпечувальних відносин 9
4. Предмет права соціального забезпечення 10
5. Метод права соціального забезпечення 12
6. Система (структура) права соціального забезпечення 16
7. Система науки та система навчальної дисципліни "Право соціального забезпечення" 19

Розділ 2 ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

8. Поняття та види принципів права соціального забезпечення 22
9. Загальна характеристика принципів права соціального забезпечення 25

Розділ 3 ДЖЕРЕЛА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

10. Поняття джерел права соціального забезпечення та їх особливості 32
11. Види джерел права соціального забезпечення 34

Розділ 4
ПРАВОВІДНОСИНИ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

12. Поняття та види правовідносин соціального забезпечення	39
13. Соціально-забезпечувальні правовідносини, їх види та підстави виникнення	41
14. Процедурні правовідносини у праві соціального забезпечення	43
15. Соціально-страхові правовідносини	45
16. Юридичні факти, що породжують соціально-забезпечувальні правовідносини	47
17. Об'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин	49
18. Страховий стаж за правом соціального забезпечення	55
19. Спеціальний трудовий стаж та його значення для права соціального забезпечення	57

Розділ 5
СУБ'ЄКТИ ПРАВА
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

20. Загальна характеристика суб'єктів права соціального забезпечення	61
21. Громадяни як суб'єкти, що отримують соціальне забезпечення	62
22. Громадяни як спеціальні суб'єкти права соціального забезпечення	63
23. Суб'єкти, які сприяють реалізації права на соціальне забезпечення	64
24. Державні органи як суб'єкти права соціального забезпечення	66
25. Соціальні страхові фонди як суб'єкти права соціального забезпечення	68
26. Пенсійний фонд України як суб'єкт права соціального забезпечення	69

Розділ 6
СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ

27. Поняття, ознаки та види соціальних ризиків	71
28. Непрацездатність як соціальний ризик	72

29. Загальна характеристика постійної непрацездатності	73
30. Поняття, ознаки та порядок встановлення стійкої непрацездатності	74
31. Загальна характеристика груп інвалідності	76
32. Причини інвалідності	78
33. Поняття та загальний порядок розслідування нещасного випадку на виробництві	80
34. Поняття та загальний порядок розслідування професійного захворювання	81
35. Поняття, порядок підтвердження тимчасової втрати працездатності	82
36. Поняття безробіття, часткового безробіття. Порядок визнання громадянина безробітним	84
37. Втрата годувальника як соціальний ризик	85
38. Поняття, критерії та порядок підтвердження малозабезпеченості	86

Розділ 7

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА НОРМАТИВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

39. Державні соціальні стандарти та соціальні гарантії у сфері права соціального забезпечення	88
40. Прожитковий мінімум — базовий державний соціальний стандарт	89

Розділ 8

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

41. Поняття та види організаційно-правових форм соціального забезпечення	91
42. Відмінність загальнообов'язкового державного соціального страхування від цивільно-правового договору страхування	92
43. Поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування та його види	93
44. Організація пенсійного страхування в Україні	96
45. Організація солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	97
46. Застраховані особи як суб'єкти солідарної системи пенсійного страхування	99

47. Страхувальники як суб'єкти солідарної системи пенсійного страхування	101
48. Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	102
49. Припинення участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	102
50. Запровадження обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування	103
51. Суб'єкти обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування	104
52. Організація загальнообов'язкового соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням	107
53. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	109
54. Організація загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття	111
55. Організація недержавного пенсійного страхування	112
56. Суб'єкти недержавного пенсійного страхування	113
57. Недержавні пенсійні фонди та їх види	116
58. Асигнування з бюджету як організаційно-правова форма соціального забезпечення	117

Розділ 9 СИСТЕМА СТРАХОВОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

59. Структура системи страхового пенсійного забезпечення в Україні	120
60. Поняття та правові ознаки страхових пенсійних виплат	122
61. Суб'єкти права на отримання пенсії та соціальних послуг із солідарної пенсійної системи	123
62. Загальні умови пенсійного забезпечення за солідарною пенсійною системою	124

63. Пенсійний страховий стаж	124
64. Коефіцієнт страхового стажу	126
65. Порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсій у солідарній пенсійній системі	127
66. Пенсії за віком	129
67. Пенсії по інвалідності	132
68. Пенсії у зв'язку з втратою годувальника	135
69. Порядок призначення пенсії у солідарній пенсійній системі	137
70. Порядок виплати пенсії в солідарній пенсійній системі	138
71. Види довічних пенсій в накопичувальній пенсійній системі	139
72. Порядок укладення договору страхування довічної пенсії	140
73. Умови та порядок отримання одноразової виплати з коштів Накопичувального фонду	142
74. Загальні умови призначення пенсій у недержавній пенсійній системі	143
75. Пенсійний контракт	145
76. Пенсійні схеми	147
77. Довічний анuitет (довічна пенсія в системі недержавного пенсійного забезпечення)	148
78. Пенсія на визначений термін у недержавній пенсійній системі	149
79. Пенсійна виплата, що здійснюється одноразово в недержавній пенсійній системі	150

Розділ 10 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕНСІЙ

80. Поняття та правові ознаки спеціальних пенсій, що передбачені законодавством України	152
81. Державні пенсії особам, звільненим з військової служби, та деяким іншим особам	153
82. Пенсійне забезпечення державних службовців	158
83. Пенсійне забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування	161
84. Пенсійне забезпечення народних депутатів	163
85. Пенсійне забезпечення суддів і службових осіб органів прокуратури	164

86. Пенсійне забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників	166
87. Правове регулювання пенсій за особливі заслуги перед Україною	167
88. Пенсії особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	170

Розділ 11 СТРАХОВІ ДОПОМОГИ

89. Поняття страхових допомог	172
90. Види страхових допомог	173
91. Підстави та умови надання допомоги по безробіттю застрахованим особам	174
92. Правові умови надання допомог по безробіттю незастрахованим у системі соціального страхування особам	177
93. Підстави відкладення, скорочення та припинення виплати допомог по безробіттю	177
94. Одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності	179
95. Допомоги по частковому безробіттю	179
96. Підстави, умови та розмір надання допомоги по тимчасовій непрацездатності	180
97. Тривалість виплати допомог по тимчасовій непрацездатності	181
98. Допомога по вагітності та пологах, що надається Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	183
99. Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, що надається потерпілому від нещасного випадку на виробництві	184
100. Допомоги Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, що надаються у зв'язку із стійкою втратою працездатності	185
101. Страхова виплата потерпілим особам, що виплачується під час їх професійної реабілітації	186

102. Страхові допомоги сім'ї потерпілого від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання чи випадку його смерті	187
---	-----

Розділ 12 ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ

103. Поняття державних соціальних допомог, їх ознаки та види	189
104. Допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам	190
105. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	192
106. Допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства	193
107. Державні допомоги сім'ям з дітьми	195
108. Державна соціальна допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	196
109. Допомога при народженні дитини	197
110. Допомога при усиновленні дитини	198
111. Державна соціальна допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	198
112. Державна соціальна допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування	200
113. Державна соціальна допомога на дітей одиницями матерям	201
114. Субсидії на оплату житлово-комунальних послуг	202
115. Державні допомоги особам, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС	203

Розділ 13 СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ

116. Поняття та ознаки соціальних пільг	205
117. Класифікація соціальних пільг	206
118. Звільнення або зменшення плати за житло та комунальні послуги	207
119. Право на безоплатне або пільгове придбання ліків	209

Розділ 14
СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

120. Поняття та форми соціального обслуговування	211
121. Соціальне обслуговування громадян похилого віку	213
122. Соціальне обслуговування неповнолітніх	215
123. Індивідуальна програма реабілітації інваліда	216
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	217

Право соціального забезпечення України

Навчальний посібник
(з урахуванням новел пенсійної реформи)

Видання третє, змінене і доповнене

За редакцією П.Д. Пилипенка

Редактор — *О.В. Старцев.*
Комп'ютерна верстка — *І.А. Томашівська.*

Підписано до друку 20.10.2011. Формат 84 x 108 1/32.
Папір офсетний. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 11,74.

Тираж 500 прим. Зам. №

Віддруковано з оригінал-макета видавництва "Істина"
(свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 521 від 05.07.2001)
у ТОВ "Друкарня "Рута"

32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Князей Коріатовичей, 11.
(03849) 3-63-54.